

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÖNÜL YONAR

GÖRKLÜ
SUYUN
KURUMASIN

TÜRK MİTOLOJİSİNDE
KADIN ARKETİPLERİ

GÖRKLÜ SUYUN KURUMASIN

Türk Mitolojisinde Kadın Arketipleri

GÖNÜL YONAR

YAYIN NU: 1802

KÜLTÜR SERİSİ: 1005

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-234-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5

Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00

Sertifika No: 45103

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Gönül Yonar: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünden mezun oldu. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde 2015 yılında yüksek lisansını tamamladı. Aynı üniversitede doktora çalışmalarına devam etmektedir. Yazarın, *Türk Edebiyatında Fantastiğin Kökenleri* (Ötüken Neşriyat, 2011), *Yaratılış Mitolojileri* (Ötüken Neşriyat, 2015) ve *Kıyamet Mitolojileri* (Ötüken Neşriyat, 2019) adlı eserleri bulunmaktadır. Fantastik edebiyat, mitoloji, arketipler konularında çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	11

I. BÖLÜM

Arketipler, Kolektif Hafıza ve Kadın

Arketipler ve Kolektif Hafıza.....	23
Persona	33
Anima-Animus	34
Bilge.....	35
Aşama	36
Âşık	37
Savaşçı	38
Anne	38
Gölge	40
Mit, Kadın ve Kolektif Hafıza	41
Kadınla İlgili Mitler	46
Tanrıçadan Gök Tanrı'ya Dişil-Eril Dönüşümü	50
Değişimin izleri	57

II. BÖLÜM

Kök Metinlerde Dişil Arketip Görünümleri

Kök Metin Nedir?	65
Orhon Yazıtları	69
Kırgız Destanları.....	71
Manas Destanı.....	72
Uygur Destanları	74
Dede Korkut Hikâyeleri.....	75
Dört Temel Dişil Arketip.....	83
Kut Sahibi-Olağanüstü Bilge Arketipi	83
İdeal eş-anne Arketipi.....	85
Alp-Savaşçı Arketipi	86
Gölge-Düşman Arketipi.....	87
Literatürde Tip Çalışmaları ve Arketipal Yapı	88

III. BÖLÜM

Kadın Arketipleri

Alp Kadın Arketipi	97
Kadın Alplar	101
Destanlarda Alp Kadınlar	104
Kız Saykal	106
Canlı Mirza	109
Kız Darıyka	112
Kanikey	115
Altınay	119
Tomyris (Tomris) Hatun	120
Amazonlar ve Alp Kadınlar	122
Bilge Kadın Arketipi	129
İdeal Anne Arketipi	136
Boğaç Han'ın Annesi	146
Bamsı Beyrek'in Annesi	147
İdeal Eş Arketipi	148
Eş Seçim Sınavı	152
Kötü Eş	155
Aşık Kadın Arketipi	156
Din Değiştirten Aşk	157
Savaşçı Kadın Arketipi	160
Banı Çiçek	164
Sarı Donlu Selcen Hatun	165
Burla Hatun	165
Kızılçı Hanım	167
Gölge Kadın Arketipi	171
İyiden Kötüye Dışının Değişimi	175
Albastı	178
Uğursuz Kadın	181
Büyücü Kadın	182
Düşman Kadın	186
Hilekâr Kadın	188
Baştan Çıkarıcı Kadın	191
Üvey Anne-Kadın	192
Sonuç	195
Kaynakça	201

Amazon ruhunu tüm kızlarına taşıyan anneme...

SUNUŞ

Toplumlar, hafızalarıyla hayatîyetlerini sürdürür. Hafızasını unutmuş bir toplumun ortak bir geçmişten ortak bir geleceğe akabileceği hiçbir mecrası kalmamış demektir. Toplumların kendi geçmişleriyle ilgili sözlü anlatılar, onların hafızasını oluşturur. Bu sözlü anlatıları asırlar boyunca birbirlerine anlatarak nesillere aktarmalarının nedeni, hafıza ile bağı kurutmamak, akan bir ırmak gibi diri, canlı ve taptaze tutmaktır. Anlatılar, bir kültürel hafızayı geleceğe taşırlar. Toplum, bu anlatılar yoluyla kendi milletinin duygularını, düşüncelerini, tepkilerini, sevinçlerini, üzüntülerini, önemsediklerini, kaygılarını, umutlarını hülâsa hayata dair bütün yaşam motivasyonlarını öğrenir. Ağacın dallarının kökten aldığı nem gibi toplum da bu anlatılar yoluyla belleğinden güç ve kuvvet alır. Türk toplumunun da Asya'ya uzanan geçmişinde bu sözlü anlatılar vardır. Destanlar, efsaneler, masallar, halk anlatıları şeklinde görülen anlatılar, ortak geçmişi ortak geleceğe bağlayan doludizgin akan bir ırmaktır.

Sözlü anlatılar, toplumların bilinç yapılarını anlatan en güzel kalıpları barındırır. Türklerin de Asya bozkırlarında konargöçer toplum yapısında kurdukları, anlattıkları, çoğaltarak yaydıkları destanlar, onların, temel düşünüş yapılarını yansıtır. Bu temel düşünüş kolektif bilinçtir. Kolektif bilinç, toplumun, genelgeçer karakteristiğini ortaya koyar. En iyi sözlü anlatılarda kendisini açığa çıkaran kolektif bilinç, geçmişini şimdiye aktarırken köklere gönderme yaparak geçmişin unutulmasına engel olur. Şimdinin,

anlatıyı tekrar ede ede geleceğe taşıması ise bir hafıza hastalığı olan unutulmayı engellemek ve hikâyeyi kolektif bilince emanet etmek demektir. Yani toplum anlatılar yoluyla, yok olma tehlikesine karşı kendi hafızasını, geçmişini şimdiye, şimdiyi geleceğe taşıyarak tabiri caizse bir güvenlik koridoru oluşturur. Böylece bu korunaklı havzada, zamanın yıkıcı unutuşu karşısında anlatılar, toplumsal kolektif hafızaya teslim edilerek kimlik korunur.

Kimliğin korunmasında destanlar büyük rol oynar. Destanlarda anlatılan hikâyeler, hafızaya ait yoğun mitolojik dokuyu taşımak üzere kahramanlık, aşk, savaş, arayış macera gibi konular içerir. Evrensel olan bu konular neredeyse bütün dünya destan anlatılarında benzerdir. Fakat bu anlatılar her milletin kendi kimlik kodlarına, toplumsal bilinç eğilimlerine ve değerlerine göre biçimlenir. Mesela Yunan mitolojisinde görülen ve psikanalitik içeriğe sahip *Oedipus Kompleksi* Türk mitolojik sistemindeki destanlara baba-oğul mücadelesinde erginlenme şeklinde yansır ama hiçbir zaman anneyi elde etmek amacı üzerinden babayı öldürmeye kadar gidecek bir düşmanlık görülmez. Ya da Hint mitolojisinde görülen erginlenme yöntemleriyle İran mitolojisinde görülen benliği bulma aşamaları farklıdır. Birinde Tantra kültü diğerinde Mitra kültü, eril-dişil unsurları da dikkate alarak başkalaşır. Bu, tanrılar, tanrıçalar ve diğer mitsel inanışlar için de geçerlidir. Kısaca her kültür, evrensel olan kalıpları kendi kimlik kodları çerçevesinde ele alır, işler, renklendirir ve anlatır. Anlatılara yansıyan bu farklılık, kültürel kodlarla ilgilidir.

Destanlarda anlatılan kişiler de yalnızca destan kahramanı değil, o toplumun bellek taşıyıcısıdır. Karakterler, kültürel hafızanın bütün özelliklerini geçmişten alırlar ve geleceğe taşırlar. Kültürel kodları yansıtan bütün semboller, bu kahramanlarda görülür. Kahramanlar mitik özelliklerle donatılmış olmalarına rağmen mit/destanlar toplumun

bütün birikimini, eğilimlerini, değer yargılarını taşırlar. Anlatı boyunca kahramanın varlığı, işte bu kültürel hafızanın sürekli tekrarlanması ve böylece hafızada yer etmesini sağlar. Aslında bir bakıma destan kahramanının varlığı, bu kültürel kod ve sembolleri geleceğe taşıma anlamına gelir. Toplum, kahramanı yoluyla kendisini unutmaktan kurtarmış olur. Kahraman nasıl ki bir toplumu kurtuluşa erdirir, sözlü anlatı yoluyla da benzer bir görevi hafıza koruyucusu olarak devam ettirir. Jan Assmann'ın bağlayıcı yapı diye tanımladığı ve “Biz kavramı, kimlik ve aidiyet temellerini yaratır,”¹ dediği şeyi yapan destanlar, mitik dönemin bütün birikimini şimdiye taşırlar. Mitolojinin kimlik kartında her millet, kendi özünü ve aidiyet hissettiği değerleri bulur.

Türk kültürünün mitolojik hafızasını oluşturan sözlü anlatıların en önemli öznelerinden birisi kadınlardır. Kadın, Türk kültüründe kurucu unsur olarak anasoylu dönemin derin izlerini taşır. Anaerkillik ile anasoyluluk arasındaki fark anaerkillikte erkeğin “indirgendiği” yerin anasoylulukta “iş birliği” içinde bir birlikteliği temsil etmiş olmasıdır. Bu fark, Türk kültür yapısında günümüze kadar gelen eril-dişil bütünleşmesini yansıtan örneklerle doludur. Hiçbir kuvvet, bu birlikteliği kaçgöç mantığına indirgeyememiştir. Olumsuz etkiler ya da yaygınlaşan aykırı davranışlar olsa da Türklerin girip çıktığı hiçbir dinî, kültürel ve siyasal hinterlant eril-dişil iş birliğine dayalı toplumsal düzeni kökünden silememiş ataerkilliğin, erkek hâkim toplum düzenini Türk kültürüne benimsetememiştir. Kadının kurucu unsur olduğu bu anlayışta ailenin de gücü ortaya çıkar. Zira aile, toplumların ayakta kalabilmesinin ve nesiller boyu sürebilmesinin temel taşıdır. Türklerde kadının temel niteliğinin kahramanlık ve

annelik olması her iki unsurun aile ile ilişkisi bakımından önem kazanır. Başta İskitler olmak üzere Hunlarda, Gök-türklerde, Uygurlarda kadın, her şeyden önce savaşçıdır. Konargöçer toplumun yapısı dikkate alındığında “geride kalan” bireyin söz konusu olması demek, onun, türlü donanımlara sahip olması demektir. Donanıma sahip olmayan birey, bizzat obanın tehlikeye girmesi demektir. Bunun göçebe toplumlarda yeri yoktur. Bu nedenle her birey, obanın selameti için savaşmak, çarpışmak, korumak ya da benzer faaliyetler yapmak zorundadır. Oba, birey ile vardır. Anasoyluluğun getirdiği arketipal kalıpların coğrafi şartlara eklenen zorunlulukları nedeniyle Türk kadını, zaten böyle bir vazifeye eğilimlidir. Amazonlar diye anılan İskit kadınlarının her birinin birer savaşçı asker olarak yetiştirilmesini bu yönü ile değerlendirmek gerekir.

Kadının sadece savaşmadığı, tarihi kayıtlarda mevcuttur. Büyük Hun İmparatorluğu’nda Çin ile görüşmelere katılan Türk kadınlarından bahsedilir. Mete’nin hatunu, diplomatik görüşmelerde zekâsı ile öne çıkan bir Türk kadınıdır. Kağan ile birlikte ya da yalnızca kendileri olmak üzere yabancı elçilerle görüşmeler yapan kadınlar, aynı zamanda kağanın emirnamelerine imza atarak, harp meclislerine, ziyafetlere, kabul meclislerine bizzat iştirak ederlerdi. İlk Müslüman Türk devletlerinde de benzer hassasiyet görülmüş, Selçuklularda “sultanla birlikte otursun veya oturmasın hatunun emrinde küçük çaplı idari ve askerî teşkilat, özel bir hazine, özel bir vezir ve diğer görevlilerin” bulunması teamülen şarttı.² Osmanlı’da ise Bacıyan-ı Rum’un varlığı, bize, kadının toplumsal hayattaki rolleri hakkında geçmişe dayalı kalıtsal düzenin devamına özen gösterildiği konusunda fikir vermektedir.

Ahmet Gündüz, “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 2011, Kitap 33.
 2011, Kitap 33. <https://rantey.org>

Orhon Yazıtlarında kutsal dişi, kendi soyundan olanlara bir ışık gibi parlar.

Üze Türuk Tengrisi, Türuk ıduk yiri, subı anca etmiş: Türuk bodun yok olmazun tiyin, bodun bolcun tiyin, kangım İlteriş Kağanıñ öğüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.³

Umay teğ öğüm katun kutınga, inim Kül Tigin er at bultı.⁴

...Tengri Umay, ıduk Yer Sub basa berti erinç. Neke tezer biz?⁵

Orhon Yazıtlarında zikredilen kadının saçtığı ışığın peşine düşen bu çalışma; genel olarak insanlık ailesinin yarısını oluşturan kadınlara dair ezelden gelip ebede giden davranış ve düşünüş kalıplarının kodlarını keşfe niyetlense de özelde, Türk kadınının düşünsel kodlarını sözlü kültür mahsulleri üzerinden bulmaya odaklanmıştır. Arketip bölümünde zikredildiği üzere yeryüzündeki insan sayısı kadar insan fiili vardır ve her bir fiil, birer arketiptir. Bu gerçekten hareketle Türk mitolojisinde izlerini sürebildiğimiz, sözlü anlatıların yazıya geçirilmiş örneklerinde sıklıkla görülen, Türk kültüründe en çok yansımasını gördüğümüz ve Türk kadınının temel karakteristiği hâline gelmiş yedi arketip üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde arketipin ne olduğu, bilim adamlarının sahaya katkı ve görüşleri ele alınmıştır. Böylece arketipin klasik bir psikanaliz sahası olmadığı, milletlerin kolektif bilincinin geleceğe taşınmasında temel vazife gördüğü belirlenmiştir. Arketiplerin kolektif hafıza

“Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki” (Kül Tigin Doğu Yüzü /11). Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*. 2. bsm., İstanbul: Simurg Yayınevi, 1998, s. 40-41.

“Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti.” Kül Tigin Doğu Yüzü/ 31. (Tekin, ae., s. 46-47).

Galiba Tanrı Umay, kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyorlar? Tüyük Tüyük 2 Tapa Bıy Cıppısı/ 3 (Tekin, ae., s.90-91).

ile ilişkisi, mitin onlarla ilişkisi ve nihayet mit -arketip-kolektif hafıza denklemine kadının konumu tespit edilmiştir. Bu dörtlü denklemde; mitlerin uğradığı tarihsel değişimde tanrıçalar döneminden Gök Tanrı'ya doğru giden düşünce evrimi ele alınmıştır. Yazılı dönemde destan kahramanı kadınların özelliklerinin zaman içinde neden değişime uğradığı konusundaki savların, eril-dişil değişim süreçlerinde aranması gerektiği de bölüm içinde tartışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk halk anlatılarında kadın arketiplerinin görünümüne odaklanılmıştır. Dişil arketipler olarak zikredilen bu değişmez yapıların anlatılardaki yansımaları ele alınmıştır. Çalışmanın tamamına yansıyan bazen “sözlü anlatı” bazen “halk anlatıları” bazen “destan-masal” ifadeleriyle; kişilerin özellikleri zikredilirken “karakter”, “tip”, “kişilik” gibi ifadeler kullanılmıştır. Kitabın amacı arketipal yapıları ortaya koymak olduğundan bu kavramlar kendi tanımları üzerinden değil arketipal görünümüler üzerinden ele alınmıştır. Bu nedenle yer yer “tip” yer yer “karakter” olarak ifade edilen yapıların sınıflandırılmasında esas olarak kastedilen şey, arketipal tasniftir.

Üçüncü bölümde, yedi arketipin kadın karakterlerdeki görünümüleri yine halk anlatıları üzerinden ele alınmıştır. Bunlar alp kadın, bilge kadın, ideal anne, ideal eş, âşık kadın, savaşçı kadın ve son olarak aslında her arketipin derin, karanlık yanı olan gölge, yıkıcı kadın arketipidir. Bunlar, Türk mitolojisinde başat arketiplerdir. Elbette kadın arketipleri, bunlarla sınırlı değildir. Her davranışın bir ilk kalıbı olduğu düşünüldüğünde, milyonlarca arketipin kadını tanımladığı söylenebilir. Alp tipi vatansever, cesur, korkusuz ve erdemli kadın tipidir. Bilge kadın arketipinde, boyunun kaderini belirleyen öngörülerıyla, konargöçer toplumun metafizik, doğaüstü algılarını temsil

eden “basiret penceresinden” bakan bir kadın karakteri vardır. Akıllı, yol gösterici, basiretli ve öngörülü bu kadınlarla boyun kaderi değişebilir. İdeal eş tipinde erkeği yönlendiren, ona yol gösteren, fikirlerini, aklını ve zekâsını boyunun başarısı için seferber eden, erkeği ile omuz omuza bir kadın tipi ile karşılaşırız. İdeal kadın, birçok özelliği kendisinde barındırır. O, alp bir kadın olmak zorundadır, savaşçı, bilge, sevgili, danışman, arkadaş ve sırdaş... Bütün bu özellikler, ideal eş tipinde toplanmıştır. İdeal anne tipinde ideal eşin tüm özellikleri görülmekle birlikte, neslin devamında bereketli olması önemsenir. Konargöçer toplumun en büyük silahı olan doğurganlık oldukça önemlidir. Düşmanın mağlubiyeti, toprakların muhafazası, çevik hareketlilik ve üretkenlik kadının verimliliğine yani doğurganlığına bağlıdır. Bunun yanında beceriklilik, iş bitiricilik, akıllı olma, sevgi dolu olma özelliklerine sahiptirler. Âşık tipinde sevginin dönüştürücü ve motivasyon sağlayıcı yönünü görürüz. Her zaman edebî metinlerde kadına eklenen aşk duygusu, özellikle halk anlatılarının ana temalarından birisi olmuştur. Âşık kadın tipinde daha çok Türk bahadırlarına yardım eden ve galibiyetlerine etki edecek sırları veren düşman tarafın kadınları ele alınmıştır. Buradaki temel espri, kadınların bu kimliklerinin -tarafa bakılmaksızın- dönüştürücü etkiye sahip olan kalıp davranışlarıdır. Kaldı ki bazı anlatılarda Türk kadınların da âşık tipine dâhil olarak düşman tarafın erkeğine âşık olup kocasını ve babasını aldatarak boyuna ihanet etme hikâyeleri vardır. Burada aşk, yıkıcı bir unsur hâline dönüşür. Son olarak bütün bu kadın arketiplerinin gölgesi olan düşman kadın arkesi ele alınmıştır. Düşman kadın tipi, olumlu bütün tiplerin karanlık yanlarını, bilinçaltının dehlizlerinde gizli tuttıkları, kapalı kalan alanları ele veren olumsuz bir tiptir. Olumsuzdur fakat her insanın iyi yanının tamamlayıcısıdır. Büyü, ihanet, hile, kıskanç-

lık, hasetlik gibi özellikleriyle öne çıkan bu tipler, anlatılarda genellikle kötü bir akıbete layık görülürler. Böylece büyük anlatıların mono miti yerini bulmuş olur: Kötünün kötülüğü, bir gün mutlaka kendisine döner. Ele alınan yedi arketipal yapıda birbirinin içine geçmiş özellikler bulunur. Bu özellikler içinde birinin öne çıkmasıyla yapı, ad kazanır.

Bu çalışmada sözlü anlatılardan hareketle mitolojik zamanların kadın figürlerinin günümüzdeki mitsel izlerine doğru yola çıkmak niyetindeyiz. Bu yolculukta birtakım akademik ayrım gerektiren konuları dışarıda tutmayı yeğledik. Bunlardan birincisi tip/karakter kavramında görülen ayırımdır. Tip ve karakter ayırımına gitmediğimiz bu çalışmada amaç her iki kavramın potansiyelinde yer alan ve daha üst ve kapsayıcı bir kavramla, arketiple ilgilenmektir. Bu nedenle birinci bölümün sonunda literatürdeki tip çalışmalarına yer vermemizin nedeni, kuracağımız arketip yapıları malzeme sağlayacak temel doneleri içermeleri nedeniyledir. İkinci konu mitik dönem anlatıları dediğimiz, asıl olarak malzemesinde mitsel unsurların bulunduğu tüm sözlü anlatılardır. Bunun içine destanlar, masallar, halk anlatıları da dâhil edilmiştir. Akademik olarak bunlar arasındaki farklar çalışmada odağa alınmamış, mitik unsurlar içeren anlatılar şeklinde genel yapı içinden ilgili malzemeler tasnif edilmiştir. Bir diğer husus, kök metinler dediğimiz Türk milletinin hafıza kartı niteliğindeki metinlerden bazılarına yer vermiş olmamızdır. Bu seçkide Orhon Anıtları ilk yazılı metinlerimiz olması hasebiyle, Kırgız ve Uygur destanları en yaygın varyant zenginliğine sahip oluşlarıyla, Dede Korkut hikâyeleri ise Türk düşünce sisteminin değişim geçirdiği bir evreye denk gelmesiyle Türklere dair temel arketipik yapıları bir süreklilik içinde kendilerinde taşıyan kök metinler olmalarıyla kitapta yer almışlardır. Kök metinlerimiz bunlarla sınırlı değildir.

Kapsamlı bir araştırmada Şamanist kök metinler, Anadolu coğrafyası kök metinleri, Selçuklu ve Osmanlı medeniyeti kök metinleri gibi bu çalışmanın sınırlarını aşan metinlerin varlığı araştırmacıları beklemektedir. Bu çalışma kapsamında beş kök metin öbeği içinde, kadın arketipleri incelenmiştir.

Kadın arketiplerine topluca baktığımızda, tanrıça kültürlerinin İç Asya'dan alıp getirdiğimiz mirasın Anadolu'da ve diğer tüm medeniyetlerde ortak bir hafızaya işaret ettiğini gösteren kanıtlar olduğu görülecektir. Bu kanıtlar bize arketiplerin kolektif hafızayı coğrafyalara nasıl taşıdığını, farklı medeniyetler üzerinde nasıl bir etkiyle değişim ve dönüşüme uğrayarak kendisini yeniden yarattığını ve günümüze kadar yeni form ve anlamlarla hâlâ hayatımızda ciddi şekilde yer aldığını gösterecektir.

Bu çalışmayı, sevgili anneme atfetmemin ayrı bir önemi var. Onu hatırladığım ilk an hangi an ise işte o andan itibaren güçlü, her şeyin üstesinden gelen, yılgınlık göstermeyen, çalışkan, becerikli, erkeğini aklıyla ve merhametiyle idare eden, yılmaz bir azimle olmazı olduran bir kadın gördüm. Gözümde çocukları için, ailesi için, sevdikleri için bir dişi aslandı o. Yıllar geçti, çocuklar büyüdü, büyükler çocuklaştı. Bir Amazon ruhunun ailede kol gezdiğini, anneden kıza aktarılan değişmez bir yapı olduğunu görmek muazzam bir deneyim. Ve o dişi aslan şimdi görmüş geçirmiş, kadim gelenekten gelen parlayan bir elmas gibi dilinden dökülen sözcüklerle köşesinde oturan bir bilge kadın... Zaman, kendi hükmünü sürdürükçe kadınlar kızlarına bu mirası aktaracak, kızlar da kendi kızlarına. Elmasın prizmasından yansıyan ışık, hepimizin hayatlarına dokunacak.

İnsanlık serüvenimizde hepimiz Vahdet'in görünümle-riyiz ve o ışığın izini takip edeceğiz. Bilmemiz gereken, her şey su gibi akmakta, mitik dünyanın serüveni bitme-

20 • GÖNÜL YONAR

mekte ve bizi her an kuşatıvererek Ebedî Dişi'nin kaçınılmaz, sınırsız, hayal edilemeyecek denli büyük gücüyle sarmalamaktadır. Mit, hayatımızı çepeçevre kuşatmış durumda. Sadece biraz dikkatle bakmak yeterli...

Yeni bir serüven kadim hikâyesine
Yeniden başlasın...

Gönül Yonar
Çengelköy-2020

I. BÖLÜM

ARKETİPLER-KOLEKTİF HAFIZA VE KADIN

ARKETİPLER VE KOLEKTİF HAFIZA

*Her şey pırıl pırıl, bir ben
bulutla kaplıyım.*

Lao Tzu

Tzu'ın böyle bir sözüyle başlamak için insanlığın hikâyesini basit olguların bileşkelerinden ibaret görmek gerekir. Hâlbuki hiç kimse böyle akıl almaz bir iddiada bulunamaz. Binlerce yıllık insanlık birikiminin son derece kompleks yapıları bir araya gelerek devasa bir din, tarih, siyaset, medeniyet ve daha nice yapılar oluşmuştur. Tzu'ın kastettiği şey ise aslında insanlık yapısının tam da “akıllmaz” nitelikte ve ölçüde basit-kusursuz işleyişinin olduğudur. Bu basitliğin Ana Kaynak'la ilgisi vardır. Ana Kaynak, sürekli, kuralları içinde ve hiçbir ihmale yer bırakmaksızın tali kanallara enerji aktarır. Düzen budur. Daha başkası sadece insanın kendi kaygı, evham ve bilinmezlikler karşısında düştüğü şüphelerdir. Tzu'ın kendini kaplayan bulutlar insanoğlunun aklının almadığı sınırlarda gelip gidişlerinden ibarettir. Onun, Ana Kaynak'a olan yatışmaz merakıdır. Yoksa her şey pırıl pırıl apaydınlıktır, olması gerektiği gibidir.

Arketip kavramı, insanlığın ilk yaratıldığı andan itibaren kendisine kodlanmış davranış kalıplarının adıdır. İlk örnek, ilk kalıp, ana model gibi anlamlarıyla arketip, insanlığın bütününe kapsayan evrensel bir ilkenin “ilk”

yaratılıştta kendisine kodlandığı anlamına gelir. Arketip kavramı Yunanca “ilk, temel” anlamına gelen *arche* ve “model, tip” anlamına gelen *tupos* sözcüklerinin birleşiminden oluşur. İlkimge de denilen arketip “ortak bilinçdışını oluşturan yapısal öğeler” dir. Bu öğeler, insanın kendisini ve “ötekini” tanımasını sağlayan, dünya ile ilgili kafa yorduğu anlamlılık arayışında ona yön veren, yaşamı biçimlendiren, iç benliğin dehlizlerini kişiyle yüzleştiren çok yönlü kompleks yapılar olmasıyla dikkat çeker.

Analitik psikolojinin kurucusu Gustave Carl Jung’un literatüre kazandırdığı arketip kavramı, bir düşünce olarak Platon’un *ideasına* dayanır. Jung arketipi sistemleştirme ve literatüre kazandırmada bugün bizim kullandığımız anlamıyla “ilk model” şeklinde genel tanıma yerleştiren isimdir. İbn Arabi’nin *Fusu’l Hikem*’inde zikrettiği *âyan-ı sâbite* denilen şey tam olarak *değişmez* öz anlamı ile arketipe tekabül eder.¹

Bu kitabın konusuyla doğrudan ilgili olan arketip kavramının etrafındaki oluşumları açıklayabilmek için mitle, toplumsal hafızayla ve kadınla ilişkisini kurmak gerekir. Arketipin ne olduğu hakkında bilim dünyasının sesine kulak verdiğimizde mitoloji, psikoloji, psikanalitik, parapsikoloji gibi kavramların doğrudan ilgili olduğu bu alanın tüm tanımları, kuramsal çalışmaları, sınıflandırmaları ve üzerine geliştirilen teorileriyle karşılaşırız. Arketip denildiğinde literatürde dört isim akla gelir. Konunun en önemli teorisyenleri James George Frazer, Carl Gustav Jung, Joseph Campbell ve Northrop Frye’dir.

Yunan klasiklerinin anlaşılması için mitlerle ilgili çalışmalar yapan bir grup İngiliz antropologdan oluşan Cambridge Hellenistlerinin bir üyesi olan İskoç antropolog Sir

A. Öztekin, “İbn Arabi’nin Âyan-ı Sâbitesi ile Jung’un Arketipleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 52, Ocak 2009, S. 294.
 1. <https://rantey.org>

James George Frazer, dünyanın farklı yerlerinde yaşamış değişik toplumların mitlerinde ve ritüellerinde birbirine tıpatıp benzeyen motifleri konu edindiği dilimize *Altın Dal* olarak çevrilen *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (1890) isimli eseriyle arketipi toplumların antropolojisindeki izler üzerinden ele alır. Frazer, “ilkel dinin tarihi” olarak adlandırdığı bu eserde ilkel toplumların düşünsel süreçlerinden bahseder. Onun tezine göre ilkel toplumlar, öncelikle büyü ile ilk düşünsel sürece başlamışlardır. Bu insanlar, bilinmeyen karşısında hayatı anlayabilmek için, varlıklarını keşfedebilmek için büyüler yaparlar. İkinci aşama, dinlerin ortaya çıkmasıdır. Son olarak da insan, bilime yönelmiştir. Frazer, bu süreçlerden bahsederken toplumlarda ortak özellikler gösteren mitlere dikkat çeker ve kendisinin içinde yaşadığı toplum gibi ilkel toplumlarda da farklı şekillerde olsa da bu süreçler nedeniyle üretilmiş tabulardan bahseder.² Mitlerin, farklı yerlerde türemiş olsalar bile temelde aynı olduklarını, bir mitin kendinden önce varolan benzer bir mitin izini taşıdığını söyler. Kültürden kültüre ya da bölgeden bölgeye farklılık göstermeleri onların arasındaki bu organik bağı yok saymaz. Onun kastettiği şey şudur: İlkel toplumlar ne idiye biz de oyuz. Frazer, uygar toplumların töre ve boş inançlarının ilkel halkların inançları ve uygulamalarıyla birçok bakımdan benzerlik taşıdığını söyler ve ilkel halkların edimlerinin anlaşılabilir şeyler olduğu üzerinde ısrarla durur.³ Frazer, bu görüşleriyle arketipe vurgu yapmış olur. Toplumların mitlerinde görülen farklılıkların arketipin yapısını etkilemediğini, değişmez kalıpların, toplumsal eğilimler çerçevesinde kendilerini yeniden yarattığını gösteren doneleri kullanır.

J. Frazer, *The Golden Bough*, New York, 1922, s. 325 (Türkçesi: *Altın Dal: Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: YKY).

Elbette yirminci yüzyılın gelişmeleri arasında antropoloji alanındaki yeni çalışmalar Frazer'in tezlerinin tartışılmasına neden olmuştur. Çünkü Frazer'in savunduğu tez, din gibi kompleks bir sosyal yapının bu primitif toplumlar tarafından "yaratılmış" olduğunu söylüyordu ve arketipin miti kapsayan yönlerinin toplumdan topluma değişiklik gösterdiğini savunuyordu. Frazer'e yapılan eleştiriler, sonra gelecek bilim adamları tarafından odak noktası hâline getirilecekti. Amerikalı yazar ve mit bilimci Joseph Campbell, mitleri formüle ettiği "monomit" teorisi ile tüm mitlerin tek bir çekirdek etrafında dönen belli safhalardan oluştuğunu savundu. 1949 yılında yayımlanan ve Türkçeye, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* olarak çevirilen *The Hero With A Thousand Faces* adlı eserinde ortaya koyduğu teoriyi şu şekilde açıklar: "Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş hâlidir: Ayrılma-erginlenme-dönüş: Buna, monomitin çekirdek birimi denebilir."⁴ Campbell, kahramanın evrensel hikâyesindeki bu üç evreyi oluşturan olayları ayrılma evresinde, maceraya çağrı; çağrının reddedilişi, doğaüstü yardım, ilk eşiğin aşılması, balinanın karnı, erginlenme evresinde imtihanlar yolu, tanrıçayla karşılaşma, baştan çıkarıcı olarak kadın, babanın gönlünü alma, tanrılaştırma ve nihai ödül, dönüş zamanında dönüşün reddedilişi, büyülü kaçış, dışarıdan gelen kurtuluş, dönüş eşiğinin aşılması gibi başlıklarla açıklar. Ona göre kahraman, temel bir arketiptir ve hep aynı serüveni yaşar.⁵ Campbell, mitleri "İnsanlığın tek büyük hikâyesinin incelenmesi" olarak görür. Northrop Frye ise arketipin edebiyat teorisinde bir edebî eleştiri hâline gelmesini sağlayan isimdir. Ona göre arketip, "Bir şiiri başka bir şiire bağlayan ve bu şekilde yazınsal tecrübelerimizi

J. Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: YKY, 2000, s. 42.

Campbell, *Özet* 48-49 Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kadar canlıysa, duygular da o kadar renklidir... Bunlar bizi etkiler, büyüler. Ruhun kalıtımla geçen bir parçası gibidir; betimlenemez, önceden bilinçdışında varolan kalıptır, biçimdir, her zaman, her yerde kendiliğinden oluşur. İçgüdüsel yapısı yüzünden arketip, duygu-yüklü komplekslerin altında olup, onların özerkliğini paylaşır.⁷

Jung, İsviçreli bir psikiyatridir ve psişe üzerine çalışmaktadır. Onun mitleri arketiplere bağlayan *Analitik Psikoloji Kuramı*, bu yüzyıla kadar arketiplerin de Jung ile anılmasına neden olmuştur. Ona göre mitler, kolektif bilinçdışının içerikleri olan arketiplerin sembolik aktarımlarıdır. Jung, arketipi, insanlığın tamamında ortak olan, herkesi kapsayan, atalardan gelen ana kalıplar olarak açıklar. Özellikle mitlerin ve masalların ortak kökeninin arketip olduğunu söyler. Her mit ve her masal yeniden yeniden üretilerek arketip kendini vareder. Sürekli tekrar eden bu yapılar, asıl olarak insanlığın kolektif bir hafızaya, bir bilinçdışına sahip olduğunu gösterir. Bu ortak bilinçdışı, aynı kalıplarla nesilden nesile devam eder. Varlık bulduğu alanda yeniden canlanır ve yaşamaya devam eder. Yani mitler, insanlığın değişmez duyuş, düşünüş ve davranış kalıplarını tekrar ederler. Bu tekrar edişler, başta sözlü anlatılar olmak üzere insanlığın her düşünsel ediminde kendisine yer bulur.

Jung, rüyaları da bu ortak bilinçdışının bir parçası olarak görür.

Ben bu motiflere arketip diyorum, bu kavramla kastettiğim şey, hemen hemen yeryüzünün her köşesindeki mitlerin parçalarını oluşturan kolektif nitelikteki şekiller ve imgeler ve aynı zamanda da bilinçdışı kökenli bireysel ürünlerdir.⁸

C.G. Jung, *Analitik Psikoloji*, çev: Ender Gürol, 2. Baskı, Payel, İstanbul, 2006, s. 403.

C.G. Jung, *Psikoloji ve Din Kavramları*, İstanbul 1998, s. 57.

Jung, kolektif bilinçdışı kavramıyla her şeyi bir tek “öz”e bağlar. Binbir çeşidi olan arketip, asıl itibarıyla bir özden varolur. “Özün değişmezliği” ilkesi üzerine arketip kavramını oturtan Jung, bu “sabit asılların” insanlık devam ettiği sürece süreklilik içinde olacağını vurgular.

Doğu dünyasında, bugün, adına arketip dediğimiz “değişmez asıl” ile ilgili fikirler üretilmiş, tasavvuf düşüncesinin bir parçası olan vahdet kavramına göndermelerle kutsal ile insanın ilişkisi anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bunlardan birisi de İbn Arabi’dir. Arap dilinde “âyan-ı sâbite” anlamına gelen değişmez aylar⁹ İbn Arabi’nin kullandığı “değişmez öz” kavramıyla aynıdır. İbn Arabi’nin *Fütuhat-ı Mekkiyye* ve *Füsusu’l Hikem*’i üzerine doktora çalışması yapan Mustafa Çakmakoglu, İbn Arabi’nin bu kavramı üzerinde uzunca durur.¹⁰ Tasavvufi terminoloji üzerinden açıklanan kavramın en nihayetinde gelip dayandığı yer Kur’an-ı Kerim’in bir ayetidir:

Yeryüzünde ve kendinizde gerçekleşecek hiçbir olay yoktur ki, Biz onu varlığa getirmeden (yaratmadan) önce, bir Kitap’ta olmasın! Bu, Allah’a göre çok kolaydır. O hâlde, yitirdikleriniz için üzülmemeniz ve size verdikleri ile de şırmammanız için, bu gerçeği hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayın! Allah, kuşkusuz, kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez! (Hadid/57:22-23).

Ayette geçen ifadeler İbn Arabi’nin sabit asıllarının, modern bilimin deyimiyle arketiplerin tam olarak nereye bağlı olduğunu ve tasavvufi olarak bir vahdeti temsil ettiğini net şekilde izah eder. Kavramın kültürümüzde Alevi-Bektaşî

Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69.

Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

terminolojisiindeki “zuhur” kavramıyla ilişkilendirildiği çalışmalar da vardır. “Binbir suretin tek bir özde birleşmesi, Alevi-Bektaşî anlatmalarında ve şiirinde bir sembol olarak da yer alır.”¹¹ Zaten on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ele alınan idea, arketip, ilkimge, değişmez öz, ilk-el gibi kavramların çok daha önce kadim Doğu medeniyetlerinde zikredilmemiş olması mümkün değildir. Özellikle köklü bir felsefe geleneği içinde Türk, Fars, Hint, Mısır ve bütün bir Mezopotamya kültürü içinde insan davranışları ve psikolojisi üzerine kafa yoran ilim ehlinin mutlak surette sabit bir “asıl”dan bahsettikleri görülür.¹²

Tekrar Jung a dönecek olursak, onun bilinci tek düşünme alanımız olarak bilmemizdeki yanılgıya odaklandığını görürüz. Ona göre yaşamının büyük çoğunluğunu uyuyarak, hayal kurarak, rüyalar görerek geçiren insanoğlunun psişesinin birincil olgusunun bilinç olduğunu düşünmek büyük bir yanılgıdır. Bilincin üst katmanında onu çepeçevre saran ve tüm insanlığı tek bir ortak alana çağıran bilinçdışı alanı mevcuttur. Bu yönüyle bilinçdışı, bilinçten daha eskidir. Çünkü bilinçdışı, dünya üzerinde yaşamış tüm insanların ortak alanıdır. Yani ilk insan kadar eskidir.¹³ İnsanlığın ortak hafızasına “kolektif bilinçdışı” diyen Jung, arketipleri bu alanın ana malzemeleri olarak görür. Böylece büyük ve ortak bir insanlık mirasının farklı kültürlerde değişimler gösteren aynı alanın değişik görünüşleri

Pınar Fedakar, “Besleyen mi Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri”, *Millî Folklor*, 2014, Yıl 26, Sayı: 103, s. 7.

İbrahim Gürses, “Jung’cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Simurg Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2007, s. 80.

Children's Dreams: Princeton University Press'in 2008 yılında İngilizce çevirisini yayımladığı, Carl Gustav Jung'un 1936- 1940 yılları arasında yazdığı *Red Book* www.kidnetarsivi.seminar4u.com

olduğunu savunur. Jacobi'nin arketipi açıklarken verdiği örnekler kalıtsallıkla kolektifliğin ayrımını yapması bakımından önemlidir.

Bu terim tabii ki kalıtsal bir düşünceyi göstermeye çalışmaz, daha ziyade psişik işleyişin kalıtsal tarzına işaret eder ve tavuğun yumurtadan çıkmasında, bir kuşun kendi yuvasını kurmasında, bir eşek arısının tırtılı sinir düğümünden sokmasında ve deniz yılanının Bermuda'ya gidecekleri yolu kendi başına bulmasında olduğu gibi doğuştan var olan biçime denk gelir.⁴

Doğuştan varolan/gelen biçim, tasvirler, görünümüler değil içgüdüye işlenmiş kalıplardır.

Mitler ve dinî düşüncelerle bezeli anlatıların insanları etkilemesinin temel nedeninin arketipler olmasını insanın kendi yapısını bir mıknatıs gibi çekiyor oluşunda gören arketip savunucusu bilim adamları peri masallarının rüyaları etkilemesini de bu çerçevedeki ilişkiye yorarlar. Buna göre: “Pşişemizin derinliklerinde, kolektif bilinçdışında yatan bu arketipler, bize, çeşitli imgeler yansıtır.” Kısaca rüyalarda, fantezilerde, peri masallarında gördüklerimiz, arketiplerin tezahür biçimleri olan arketipsel imgelerdir.

Arketiplerin, kendilerini sürekli tekrar eden yapılar olduğunu kabul ettiğimizde, onun tezahür biçimlerine odaklanmamız gerekir. Bu tezahürlerin çoğunlukla halk kültürü içinden neşet ettiğini sözlü kültür mahsullerinde kendisini en iyi gösterdiğini görmekteyiz. Sözlü kültür, doğal bir hafıza taşıyıcısıdır. Toplumun hafıza belleğinde ne varsa gelecek nesillere onu taşır. Düşünüş biçimlerinde doğuştan gelen eğilimi tanımlayan arketiplerin kendilerini ilk belli ettikleri yerler, ortak hafızanın kodlarını veren sözlü anlatılardır. Bu anlatılar, ait oldukları millet-

lerin özelliklerini yansıtmaları bakımından diğer milletlerden ayrılırlar. Fakat temelde köken itibarıyla eylemin ilk anlam evreninde ortaklıklar. İnsanlığın ortak hafızası olan arketiplerin, tarih boyunca sürekli aynı temalarla ve simgelerle farklı şekillerde tekrarlandığı görülür. Genellikle edebiyat eserlerinde tekrarlanan bu temalar arketipal olarak “kişiler olabilir, imgeler olabilir, simgeler olabilir, durumlar ya da olay örgüleri olabilir.”¹⁵ Bu nedenle edebî türlerde arketip, bir ayna gibi içinden çıktığı toplumu yansıtır. Kartezyen felsefesine karşı retoriği savunan ve antik eserlerin gençlere mutlaka okutturulmasını savunan *Giambattista Vico*’ya göre bir milleti anlayabilmek için öncelikle onun mitlerine bakmak, mitik dünyasını ortaya çıkarmak gerekir. Kültür felsefesinin ve mitoloji felsefesinin kurucusu olarak bilinen Vico’ya göre ilk bilim mitolojidir. Ona göre mit, kültürün bir olgusudur.¹⁶ Milletlerin mite dayanan kültürel varlıkları mitlerin anlamsız ve boş hikâyeler olmadığını, gerçek hikâyeler olduklarını gösterir. Ona göre, tarih mitlerle başlar. Eğer ulusların tabiatı hakkında bir araştırma yapmak istiyorsak önce ulusların mitlerine bakmak gerekir.¹⁷ Tarihin mitle başlayıp, mitlerin edebiyatla devam ettiği ve kolektif hafıza alanında sürekli tekrarlandığı bir yapının bütün insanlığı kuşattığı düşünülebilir.

Mitolojiden edebiyata geçen bu kendini tekrar eden temalar, güncel olanın en örtük biçimde aktarılmasını sağlarlar. Böylelikle eserlerde çeşitli şekillerde bulunan

¹⁵ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 219.

¹⁶ Canan Erden, *Dünya Mitlerinde Yılan*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2016, s. 17.; Nurdan Yıldız Yücel ve Talip Kabadayı, “Giambattista Vico: Eğitim ve Bilim”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 2017 Bahar, Sayı: 23, s. 222.

Sema Önal, “Jüdeniz” *PDF ve Edebiyat*, *Millî Folklor* Sayı 77, 2018, s. 84.

arketipleri ortaya çıkarmak, eserleri daha anlaşılır kılmak bakımından önemlidir. Bununla birlikte disiplinlerarası çalışmalarla birlikte karşılaştırmalı edebiyat biliminin inceleme sahasına giren mit-edebiyat araştırmalarında da önemli veriler sağlanabilir.¹⁸

Arketipler, insan davranışları sayısındadır. Yani her davranışın bir arkesi, sabit durduğu bir asıl, bir köken, kolektif bilinç havzasında bir yeri vardır. Fakat temel insan edimlerinin göstergelerini oluşturan birtakım temel arketipler bulunur. Bunlar, kişiliği oluşturan iç ve dış davranış kalıpları olarak bilinçdışı kişiliği ele verir. Persona, anima, animus, bilge, aşama, anne, âşık, savaşçı gölge gibi kavramlar temel arketipleri tanımlar. Bunlar bireyleşme sürecinin temel yapı taşlarıdır. Kitabın içeriğine uygun olarak, burada bazı ana arketipleri açıklamak gerekir. Bunlardan persona, anima-animus, kendilik ya da aşama arketipleri bizim kitaba dâhil ettiğimiz yedi kadın arketipinin içeriğini kapsaması bakımından ele alınmıştır. Mesela anima-animus arketipi hem alp kadın tipinde hem savaşçı tipte hem de anne arketipinde gizlidir. Bu nedenle destanlarda doğrudan aramadığımız fakat başlıkların içinde saklı olan bu arketipleri de burada kısaca açıklamak gerekmiştir.

Persona

Persona, asıl olarak eski Yunan tiyatrosunda oyuncuların taktığı maskeye verilen isimdir. Bu maske onları dış çevreye karşı koruduğu gibi, bir başka kimlik ile bilinmelerini sağlar. Persona, kişinin dış çevresiyle kurduğu ilişkide giydiği kimliktir. Bu kimlik onun diğerleri tarafından o şekilde bilinmesine yarar. Jung'un deyimiyle “Bireyin

¹⁸ Medine Sivri ve Işıl Köylü, “Karşılaştırmalı Edebiyat ve Mitoloji İlişkisi”, *HUMANİTAS* 5, 2, Güz 2013, s. 87. <http://antey.org>

dünyaya kendini uydurma düzenidir, ya da dünya ile olan ilişkilerinde takındığı tavidir.” Kişi, dışarıya nasıl görünmek isterse o personasını takınır. Tıpkı bir maske gibi istediği zaman istediği maskı takar. Bir hokey oyuncusunun aynı zamanda bir profesör olması, istediği yerde istediği kimliği ile toplumda temsil edilmesine neden olur. Bunun olumlu yanı, kişinin bilinçli bir şekilde personalarını kullanmasıdır. Zira nerede hangi mask ile tanınacağı önemlidir. Olumsuz yanı ise bir hokey oyuncusunun, ders verdiği fakültede öğrencileri tarafından tribünlerde alkışlanan oyuncu muamelesi ile karşılaşmasıdır. Bu, toplumun bazen kişiyi personası ile özdeşleştirdiğini gösterir. Başarılı bir iş kadınının yakın çevresi tarafından sürekli 3 çocuklu bir ev hanımı-anne olarak algılanması da toplumun bireyle özdeşleştirdiği personaya örnektir. Bunu, toplum yaptığı gibi bazen bireyin kendisi de yapabilir. Birçok psikolojik açılımı ile persona arketipi birey ile toplum arasındaki ilişkinin kodlarını verir.

Anima-Animus

Temel anlatımıyla anima, her erkeğin içinde var olan kadını; animus ise her kadının içinde var olan erkeği temsil eder. Bu temsiller bilinçdışında bulunur. Yani her erkeğin bilinçdışında bir kadın kalıbı, her kadının bilinçdışı alanında da erkek kalıbı bulunur. Frieda Fordham bu durumu şöyle açıklar: “... bir erkeğin bilinçdışı, bütünüleyici bir dişi ögeyi; bir kadının bilinçdışı ise bir erkek ögeyi barındırmaktadır.”¹⁹ Biyolojik olarak böyle bir olgunun varlığı gensel baskınlığın neticesinde cinsin belirlenmesinde rol oynamaz. Cinsin gen sayısı ile ilişkisi vardır. Anima

F. Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. A. Yalçın, 9. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 65.
 19. Jung, *Ölüm ve Ebedi Yaşam*, 2015, s. 65 - <https://rantey.org>

ve animus ise her iki cinsin bilinçaltı alanında var olan karşı cins potansiyelidir. Bu, daha çok davranışlarda ortaya çıkar. Kadının akli temsil eden düşünsel alanlarda öne çıkmasıyla erkeğin duygusallığı temsil eden davranışı öne çıkarması bu kabil davranış kalıplarıdır. Bu arketipler, diğer tüm kalıplarla ilişkilidir ve insan psikolojisini doğrudan etkiler. Mesela anneye bağımlılık, içe kapalılık, dışa dönük kimlik, sinik, girişken kişilikler vs birçok davranış ve eğilimin insandaki anima ve animus potansiyeli ile ilgisi vardır. Erkeklerde feminen eğilimler, kadınlarda erkeksi eğilimler, meslek seçiminde ılımlı, naif mesleklerin erkekler tarafından seçilmesi, kaba güç gerektiren mesleklere kadınların duyduğu ilgi, bireylerin tercih ettikleri araba markaları bile bilinçaltılarında var olan anima-animus potansiyelleriyle ilgilidir. Olumsuz yanı erkekte karanlık, belirsiz şeylere karşı duyulan ilgi iken kadında amaçsızlık, kendini beğenmişlik, soğukluk çaresizlik şeklinde belirir. Jung, her annenin ve her sevgilinin, erkeğin bilinçdışının derinliklerinde yatan anima imgesinin taşıyıcısını temsil ettiğini belirtir. Güzelliğiyle erkekleri büyüleyen fakat aynı zamanda yıkım getiren Truvalı Helen ise animus örneği için iyi bir temsildir.

Bilge

Sözlü anlatılarda en çok görülen temel arketiplerden biri bilge arketipidir. Bilge, bir içerik değildir bir kalıptır. Bu tinsel öge genellikle yaşlı bilge adam ile simgelenir. Ataerkil değişimin bilge'yi bir erkek olarak göstermede etkisinin olup olmadığı üzerine soru sorulsa da bazı mitolojilerde bilge'nin yaşlı bir kadına tekabül ettiği de bilinmektedir. Bununla birlikte, kadına tekabül eden bilge kavramının daha çok anasoylu toplumlarda görüldüğü, zamanla ata-

erki düzenin yerleşmesiyle birlikte bu karakterlerin yaşlı erkeğe evrildiği bilinmektedir. Bazen bir ruh şeklinde, amorf biçimde hayalet benzeri bir tip veya konuşan bir hayvan ya da bir cüce biçiminde anlatılarda görülür. “Yaşlı bilge adam rüyalarda büyücü, doktor, din adamı, öğretmen, profesör, dede yahut başka bir bilge kişi olarak görünür.” Kişisel erginlenme aşamalarında yolun başında olan kahramanın karşısında hiç ummadığı anda yol göstermek için çıkan bilge arketipi, kahramanın işini kolaylaştırmaz ama ona gösterdiği yolla onun erginlenmesine, olgunluğa ermesine ve serüveninden dersler çıkarmasına neden olur. Bazen de kişiyi sınar ve bu sınama ya bilgiye dayalı ya da ahlaki bir sınama olur.

Aşama

Aşama arketipi, Jung’un arketip kuramından hareketle Joseph Campbell’in, bir kahramanın erginlenme aşamalarını temsil ettiği ve adına “monomit” dediği arketipik yapıların tamamına verilen addır. Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*’nda, anlatılarda sürekli tekrar edilen ve artık bir kalıp hâline gelmiş, bireyin döngüsel bir yolculuk içinde tekrar ettiği erginlenme süreçlerini açıklar. Bu, döngüsel bir yolculuktur. Kahraman, başladığı yere geri döner ama erginlenme de nihayete ermiştir. Bu süreçler ayrılma-erginlenme-dönüş şeklinde gerçekleşir. Bir kahraman, konforunu bozan bir sebeple bulunduğu yeri terk eder, yolculuk boyunca çeşitli imtihanlardan geçerek erginlenir, çıktığı yoldan geri döner. “Yolculuk” arketipi de denilen bu süreç, aşama arketipi olarak da isimlendirilir. Campbell’a göre kahraman “yerel ve kişisel tarihsel sınırlamalarla çatışarak onları aşmış ve genel geçerliği olan, olağan insani biçimlere ulaşmış olan kadın ya da erkek-

tir.”²⁰ Campbell bu sürecin ilk ana kalıbını yani arkesini, mitolojik zamanlarda yapılan ayin süreçlerine bağlar. Ayinler, ayrılma-erginlenme-dönüş süreçleriyle bireyin yeniden doğuşunu temsil eden ritüelleri içerir. Aşama arketipi, içinde barındırdığı “balinanın karnı”, “tanrıça ile karşılaşma”, “babanın gönlünü alma” gibi içerikleriyle diğer arketiplerle ilişki kurar. Sonsuz sevgi kaynağı tanrıçanın varlığı, kahramanın hem sığındığı hem güç aldığı bir motivasyon olarak dikkat çekici bir baskınlığa sahiptir.

Âşık

Âşık arketipi, diğer tüm arketiplerin yaşam motivasyonudur. Tutkuyu, aşkla bağlı olmayı ve uğrunda mücadeleyi temsil eder. İlk Kaynak’ın aşk, sevgi, sonsuz sıcaklık olduğu fikrinden hareketle âşık arketipinin olumlu yanının motive edici, olumsuz yanının ise yıkıcı etkileri görülür. Kişinin yaşamında bir şeye karşı aşırı tutkunun ya da hayranlığın varlığı âşık arketipinin ortaya çıkmasıdır. Teslimiyeti gerektiren bu durum zaman zaman kişinin iradesini kaybetmesine, “âşık adamın başında akıl kalmaz” söylemiyle örtüşen “leyla” hâlleriyle anlatılır. Âşık arketipi, ihtiras ile saplantının iki uç noktayı oluşturduğu keskin bir kılıç gibi kişinin yaşamını aydınlık ve karanlık odalara savurur. Kontrollü ya da kontrol dışı olmak bu arketipin görünümünü değiştirir. Kontrollü olmak, âşık arketipinde bağlandığı şeye karşı büyük bir yaratıcılık ve ilham enerjisini çıkarır. Büyük sanatçıların çılgın ve coşkun enerjilerinin, bitip tükenmez yaratma isteklerinin kökeninde âşık arketipi yatar. Kontrolsüzlükte ise âşık tip, kendisine ve yaşamın doğal gidişatına zarar verecek kadar saplantılı olabilir. Saplantının yanlış kararlara -din değiştirmeye ka-

dar- neden olması, âşık arketipinin yıkıcı özelliklerinden birisidir.

Savaşçı

Mücadele, azim ve kararlılığın temsili olan savaşçı arketipi, bir yandan kişisel korunma bir yandan toplumsal korumayı içselleştirir. Kendini korumak bir çekirdektir. Bir başkasını, aileyi, boyu, milleti, insanlığı korumak ise o çekirdeği çevreleyen kırılmaz kabuğu oluşturur. Halk anlatılarında kahramanların en temel özelliği savaşçı olmalarıdır. Savaşçı, kahramanın temel niteliğidir. Kahraman; fedakâr, zorluklara göğüs geren, azimli, korkusuz, yılmaz nitelikleriyle her türlü zorluğa karşı savaşır. Savaşçının ilk mücadele sahası ise kendi egosudur. Ego, bir kahramanın içindeki savaşçı ruhunu kamçılarken, bu uğurda neleri göze aldığıyla kendisini yüzleştirir. Savaşçı, egosuna yenilirse uğruna mücadele ettiği şeyler için hiçbir ahlaki kural tanımaz. İhtiras ruhunu kaplar. Egosunu yenmiş bir savaşçı ise etik değerleri kendisine kalkan ederek savaşını verir. Halk anlatılarında görülen savaşçı tiplerden her ikisine de örnekler bulunur. Düşman birliğin savaşçı karakterlerinin hiçbir etik kuralı gözetmeden türlü hilelerle savaş kazanması, güçsüz düşmüş kadınları, yaşlıları ya da çocukları hedef alması bu türden bir örnekliktir. Savaşçının olumlu tiplemesinde ise düşman birliklerine bile merhametli ve adaletli davranan kahraman savaşçılar bulunur.

Anne

Anne arketipi, temel arketiplerden birisidir. Yaratılışın merkezinde yer alır. Ana yaratıcının dişil özelliklerle donanmış olması, Türk mitolojisinde yaratıcıya ilham veren

Ak-Ene'dir. Tanrıya yaratma ilhamını veren ışıktan bir kadının sembolü ile temsil edilir- varlığa dair ilk izlerin Ana Tanrıça etrafında biçimlenmesi gibi yönleriyle anne arketipi birçok kalıbı harekete geçiren, temel arketiplere motivasyon sağlayan bir özelliğe sahiptir. "Anne arketipi" ve onun bir parçası olan "yüce ana", "ulu ana" imgesi yaratılışı, varoluşun anlamını ve evrene dair tüm bilinmezlikleri anlamak için ilk basamak işlevine sahiptir. Büyükanne, anne, üvey anne, Tanrıça, Bakire Meryem ve daha geniş anlamda şehir, ülke, toprak, orman, deniz, mağara, oyuk, tavşan ve inek gibi yararlı hayvanlar bu arketipe örneklerdir. Bu olumlu örneklerin yanı sıra cadı, ejderha, mezar ve yılan gibi olumsuz tezahürleri de vardır. Birçok arketiple bağlantılı olan anne arketipi Jung'un en çok üzerinde durduğu başlıktır. Onun *Analitik Psikoloji* kitabının en baskın teması anne ve onun izdüşümleridir. Buraya Jung'un zikrettiği ve karşılığını mitolojik hikâyelerde bulduğumuz bir alıntıyı eklemek isabetli olur. Zira Jung, bütün anne görünümünü Ana Tanrıça olgusuna bağlamakta zorlanmayacağımız birçok argüman sunar. Jung anne görünümü için "Kişisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, (...) Bakire Meryem (...) daha dar anlamda rahim, (...) mezar, tabut, derin su, ölüm, kâbus ve umacıdır (Empusa, Lilith vb.)"²¹ şekillerinde mitolojide ve dolayısıyla anlatılarda yer alırlar. Burada dikkat çekici olan anne arketipinin olumludan yıkıcıya doğru çeşitli şekil ve görünümelerde tezahür etmiş olmasıdır. Türk mitik tasavvurundaki anne arketipinde de sıklıkla göreceğimiz geyik, yılan, kayın ağacı, güneş, ay ve mağara gibi pek çok imge anneyle, kutsal rahimle ilişkilidir.²²

C.G. Jung. *Dört Arketip*, çev. Z. Aksu Yılmaz. Metis, İstanbul, 2003, s. 21-22.

Fedakar, ağdöretiz, Hahne, Kırkay, Eski Türk Mitolojisi ve Destanlarına

Gölge

Gölge, “kişinin aşağı düzeydeki yanı” şeklinde net bir açıklama ile Jung her arketipin bir gölge yanının olduğunu belirtir. “Ben gölge derken, ‘kişiliğin olumsuz yanını,’ yeterince gelişmemiş işlevlerimizi, kişisel bilinçdışı içeriklerimizi, saklamak istediğimiz, hoş olmayan niteliklerimizin toplamını anlatmak istiyorum,” diyen Jung, gölgenin bilinçdışının karanlık yanı olduğunu vurgular. Gölge bu yönleriyle sürekli baskılanmıştır ve karanlıkta bırakılmış üstü örtülmüştür. Freud’un *id* kavramıyla örtüşür. Gizli ve bastırılmış kişilik olarak görülen gölge arketipin kötü görülmesinin nedeni bazı olguları normal kabul eden toplumun bazı olgular karşısında takındığı negatif tavidir. Tabunun varlığı gölgeye mekân sağlarken, bilinçdışında yer alan içgüdüler aslında gölge arketipinin gerçek yüzünü oluşturur. Bu yönü ile onlara kötü ve tiksindirici olarak bakmak yerine, bilinçaltının temel içgüdüleri, hakiki görüşleri, gerçek davranış istemleri olarak bakmak daha doğru olur. “Gölgenin kötü olduğu apaçık olsa, ortada hiç sorun kalmazdı. Oysa gölge yalnızca aşağılıktır, ilkeldir, sakardır. Büsbütün kötü değildir o. İnsan varoluşunu canlandırmanın, güzelleştirmenin bir yolu olabilecek çocuğu, ilkel nitelikler bile içerebilir,” der Jung.

Jung, kişinin gölgesinin farkına varabilmesi için ahlaki olarak kendi karanlık yanıyla karşılaşmak için büyük çaba göstermesi gerektiğini söyler. Gölge, kendini tanıma ve bireyleşme sürecinde önemli bir faktördür. Bu bakımdan gölgesini tanıma, onunla yüzleşme ayrı bir erginlenme aşaması olarak görülür. Gölgeyi yok saymak ya da hiç yokmuş gibi davranmak iyi ve kötü ile yoğrularak yaratılmış birey için bir yanılgıdır. Çünkü her bireyin mutlak suret-

te gölge yanı, karanlık, vahşi içgüdüleri, utanılacak kadar kendisinden kaçılan tarafı vardır. Bu, yaratılışın bir gereğidir. Yaratılış, zıtlıkların bütünleşmesinden oluşan bir yapıdır. Jung, herkesin bir gölgesi olduğunu ve bu gölgenin bilinç düzeyine çıkmadıkça daha derinleşip koyulaştığından bahseder. Bireyin, gölgesi ile yüzleşmesi bilinçaltının derinliklerini keşfetmek için bir imkân iken, kendini tanımak ve anlamak yönünde önemli bir aşamadır.

MİT, KADIN VE KOLEKTİF HAFIZA

Mit, insanlığın cennet de dâhil olmak üzere çıktığı varlık serüveninde kendisine, çevresine, doğaüstü güçlere, kutsala, tanrıya ve tanrıçaya dair bugüne gelene kadar anlattığı, hayatı anlama ve kavrama biçimini içeren anlatılardır. Bu yönü ile ilk insandan da önceye tarihlenen bir merak duygusuyla insanoğlu evrenin yaratılışını, evren üzerinde görebildiği ya da tasavvur edebildiği her şeyin varoluşunu, kendi yaratılışını, bilinmeyen âlemleri, bilinmeyen yaratıkları ve bütün bir varoluşu merak etmiş, bunlar üzerine ve fakat bunlarda gözlemlediği işaretler üzerinden anlatılar oluşturmuştur. Oluşan bu anlatıların uydurma, hayal mahsulü ya da kutsal bir hikâye olup olmadığı yüzyıllardır tartışılrsa da insanoğlunun kutsala, çevresine ve kendisine dair oluşturduğu bu büyük birikim bugün çok daha sağlıklı bir şekilde tahlil edilebilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ezberci pozitivist mantığının miti, uydurma hikâyeler olarak görme devri artık geçmiş, antropolojinin, arkeolojinin, etnolojinin, dinler tarihinin, dilbilimin, folklorun, arketipal çalışmaların, psikanalizin ve daha birçok alanın çalışmalarıyla desteklenen bu hikâyelerin uydurma olmadığı, mutlak surette kendisinde bir hakikat parçası olduğu, tümüyle ya da bir kısmıyla kutsalı imlediği orta-

ya çıkmıştır. Bugün, ister uydurma ister kutsal diyelim; önümüzde, insanlık düşüncesinin evrimlerini de ele veren devasa bir mitolojik birikim vardır. Bazı bilim adamlarının miti tanımlarken kullandığı ifadeleri burada belirterek mitlerin kolektif hafıza ve kadınla ilişkisine geçebiliriz.

Mitoloji, kendisiyle ilgilenenlerin bakış açılarına göre tanımlanan bir bilim dalıdır. Mitin ne olduğu üzerine kafa yoran bilim adamlarının hemen her biri kendi zihinsel dünyasının mit ile kesiştiği alanları tanım içine almıştır. Oldukça normal olan bu durum, ortaya, yüzlerce mit tanımının çıkmasına neden olmuştur. Bu tanımlara birbirini sakıt hâle getiren açıklamalar olarak bakmak yerine,²³ birbirinin eksikliğini tamamlayan, devasa bir birikimi her açıdan anlatmaya, açıklamaya çalışan tanımlar olarak bakmak bizi zenginleştirir. Sevindirici olan şey, artık bu yüzyılda diğer bilimlerin de katkısıyla mit biliminin artık on dokuzuncu yüzyılın katı gerçekliğiyle izah edilmiyor oluşudur. Bugün mit ve onu inceleyen bilim dalı olan mitoloji, bilim adamlarının çok yönlü bakış açıları sayesinde arkaik toplumlarda nasıl anlaşılıyor ise o şekilde açıklanmaya çalışılıyor. Arkaik toplumlar miti, hayatın anlamını kavramada bir bilgi türü olarak görüyorlardı. Bugün kurgusal metin bir uğraş olabilir ama arkaik dönemlerde kurgusal metin hayatın ta kendisiydi. Onu bu tanımın içine en net şekilde yerleştiren kişi yirminci yüzyılın en önemli dinler tarihçisi olan Mircea Eliade'dır. Eliade, şeksiz şüphesiz mitin “gerçek bir öyküyü” anlattığını ve bu gerçek öykünün “yaratılışa dair kutsal” bir kaynağı işaret ettiğini söyler.²⁴

Milay Köktürk, “Kültürün İlk Dili: Mitoloji”, *Bizim Külliye Dergisi*, Sayı: 51, 2012, s. 20-22.

M. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat. Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 1 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mit, kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Mit, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder.²

Pierre Grimal, mitleri, dünyanın geçmiş düzeni hakkında bilgiler veren, geçmişî anlamlandırmak konusunda insana yardım eden unsurlar olarak tanımlar. Grimal, mit-efsane ayırımına vurgu yapar ve mitlerin efsanelerden farklı olarak evrensel özellikler taşıdığını söyler. Efsanelerin mitler bazında farklılaştığını ifade ederken mitleri daha evrensel yapılar olarak değerlendirirken "eşyanın doğasına ait organik bir yasayı açıklamayı amaçlayan bir anlatı"²⁶ olarak görür. Mitleri kutsallaştırılmış efsaneler olarak yorumlayan Soury, mitleri, bir ağacın çiçeklerine benzetir. Onları anlamak için ağacı bilmek gerekir:

Mitler yani kutsallaştırılmış efsaneler; kökleri ulaşılmaz derinliklere uzanan çok büyük bir ağacın sadece çiçekleridir. Çiçeği anlamak için kendi öz suyunu hatta hayatı için gereken şeyleri toprak, iklim ve gökyüzünden alan ağacı bilmek gerekir.²⁷

Dilbilimci Tylor, *Primitive Culture*'da ilkel ve modern insanların düşünüş biçimlerine odaklanır. Ona göre ilkel insan topluluklarında mitler, soyut aklın verileri olarak düşünülemez. Aksine mitsel anlatılar, günlük yaşamın gerçekle-

Eliade, *age.*, s. 16.

P. Grimal, *Yunan Mitolojisi*, çev. Nihan Özyıldırım. Dost Kitabevi. Ankara, 2005, s. 14.

J. Soury, *Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör -İbrahim Açmaz. IQ Kültür Sanat Kurumu, İstanbul, 2008, s. 14.

riyle açıklanabilir. Bu gerçekler felsefi şekillerde yorumlanmıştır denilebilir. Bu tespitten hareketle mitlerin felsefi düşünce yapısının bir ürünü olduğu söylenebilir. Tylor'a göre mitler doğanın ilkel, basit ancak tutarlı ve gerçekten ciddi bir şekilde ifade edilmiş geniş bir felsefesidir.²⁸ Rosenberg ise mitlerin; bir toplumun manevi değerlerini yansıtan ciddi öyküler olduklarını belirtir. Geçmişin gerçekleri olan mitler kendimiz hakkındaki hikâyelerdir.²⁹ James Macdonald *Din ve Mit* adlı eserinde mitleri; "İnsan kaderinin ve gelişen düşüncesinin saf gerçekliğinin ifadesi"³⁰ olarak tanımlar. Ünlü toplumbilimci Malinowski, miti tanımlarken onların geçmiş zamanların değersiz masalları olarak yaşamaya devam eden ölü ürünler olmadığını, sürekli yeni fenomenler yaratan canlı bir organizma olduğunu belirtir. Bizim ilkel dediğimiz toplumlar için mitin boş bir gözlem ve felsefi bilgi olmadığını, bizzat hayatlarında önemli bir yere sahip olan mitlerin olağandışı kültürel bir güç olarak yaşayan bir gerçek olduğunu söyler. Mitsel anlatılar ise uzak geçmişteki bir gerçekliğin anlatı biçiminde yeniden yaşatılmasından ibarettir.³¹ Mitin kozmogonik olarak değil ama özellikle antropogonik ve varoluşsal olarak yorumlanması gerektiğini belirten Rudolf Bultman şöyle der:

Mit, içinde yaşadığımız dünyanın amaç ve orijini i, kendi içinde aramak yerine ötelerde -bilinen ve somut gerçekliğin ötesinde- gizemli güçler tarafından kontrol ve tehdit altında tutulan bir gerçeklik için-

²⁸ E.B. Tylor. *Primitive Culture*. Volume: I, Jon Murray Albemarle Street W. London, 1920. s. 68.

D. Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*. Çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, Kudret Emiroğlu, Tuluğ Kenanoğlu, Tahir Kocayigit, Erhan Kuzhan, Bengü Odabaşı. İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 17.

³⁰ J. Mcdonald, *Religion and Myth*, David Nutt, 270-271 Strand London, 1893, s. 133.

B. Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*. Çev. Saadet Özkan. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990, s. 72-73, 88. <https://rantey.org>

de aranılması konusundaki insanın inancının bir açıklamasıdır. Mit, aynı zamanda insanın kendi varlığının efendisi olmadığına açıklamasıdır... Mitin gerçek amacı, dünyayı ve insanı kontrol eden insanüstü güçler hakkında konuşmaktır.³²

Şefik Can'ın tanımında mit: “Çok eski zamanlarda gelmiş ve yaşamış olan ulusların inandıkları tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden hikâyeler”³³ olarak geçer. Bahaeddin Ögel ise mitleri inceleyen mitoloji sahasını, “bir milletin fikir ve düşünce tarihi”³⁴ olarak tanımlar. Türk mitolojisinde duayen Fuzuli Bayat “Dünya hakkındaki gerçekliğin ta kendisi”³⁵ dediği mitleri “Gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtan dil ve düşüncenin bütün imkanlarını bir araya getirmekle varlığın oluşumunun, ilkel toplumların bu varoluş sürecinde yerinin ve kaosu kozmosa dönüştüren mutlak gücün öyküsü” olarak görür. Ayrıca mitler “tarih öncesi toplumun doğayla, toplumla, ekonomik ve siyasi yapıyla, kendisiyle kurduğu tüm ilişkilerinin, toplumsal bilincinin ve söyleminin yansıtıldığı bir ayna”³⁶ dır. Seyidoğlu'nun ifadesiyle bu ayna toplumu yansıtır. “Mitleri tanımakla belli bir toplumun davranışlarını, isteklerini, zevklerini anlamak mümkündür.”³⁷

R. Bultman, “Yeni Ahit ve Mitoloji: Yeni Ahit'in Mesajındaki Mitolojik Unsurlar ve Onların Yeniden Yorumlanması Problemi”, çev. Cengiz Batuk. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2006, s. 189.

Ş. Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 17.

B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. VI.

F. Bayat, *Mitolojiye Giriş*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 11.

B. Çoban; Z. Özarslan, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji-Din-İdeoloji*. Su Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 262.

B. Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

İstanbul 2005, Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Kadınla İlgili Mitler

Bu başlık altında kadınla ilgili arketiplerin mitlerdeki görünüşleri üzerine temel birtakım veriler aktaracağız. Ana Tanrıça'nın mitlerdeki her bir tezahürü kadınla özdeş bir dişil kutsal işaret eder. Eliade "Mit sayesinde gerçeklik, değer, aşkınlık kavramları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar. Mit sayesinde, dünya kosmos olarak yetkin bir biçimde eklemlenmiş, bütünlenmiş, anlaşılır ve anlamlı bir kosmos olarak kavranmaya başlar,"³⁸ der. Mitlerin bu ve buna benzer yüzlerce işlevinin kadınlarla ilgili mitsel anlatılarda sıklıkla ortaya çıktığını görmekteyiz. Toplumsal hafızanın taşıyıcısı olan kadınlar, mitsel anlatıların en başında hüküm süren bir Ana Tanrıça olgusu etrafında kozmosun anlaşılabilirliği üzerinden hikâyelerde yer almışlardır. Mitolojideki tanrıçalar, periler gibi dişil unsurlar sözlü anlatılarda kendi arkelerini yansıtır. Kadın, bir dişil unsur olarak hafızayı taşıyan güvenilir, yaratıcı, bereket dağıtıcı, cesaretli, sırrı muhafaza eden, koruyan ya da yıkıcı özellikleri ile anlatılarda yer alır. Gerek anasoylu dönem gerek ataerkil dönem olsun kadın, arketiplerin kaynaklık ettiği anlatılarda birer temsil olarak o toplumun mitik dünyasının izlerini taşır. Kadim mitolojilerde kadınla doğrudan ilgili mitlerin en güçlüsü ve ana kurucu niteliğe sahip olanlarına kozmogoni mitlerinde rastlanır. Kozmogoni evrenin yaratımıyla ilgili bütün mitleri içerir. Kadını burada yaratıcı güç olarak görmekteyiz. Kadın, Tanrı'ya yaratma ilhamını veren dişil unsur olarak sonrasında pek görülmesi de asıl koruyucu güç olarak sürekli başka görünüşlerde gökyüzünde, yeryüzünde ve yeraltında kendini belli eder. Hayat ağacı, ilk yaratılışın nüvesi su, güneş, ay, ışık, yılan, diriliş, yeniden doğuş gibi mitlerde kadın başroldedir.

Doğa mitlerinde de temelde kadının yapıcı ve yıkıcı

³⁸ Eliade, *Age of Miracles*, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

niteliklerinin arketipal görünümelerini görmek mümkündür. Yeryüzünün bolluk ve bereket vericisi, bolluk ve refah sağlayıcısı, sevgi ve aşkı koruyan, yardım edici, çocukları, hamileleri, lohusalı kadınları koruyan, yenidoğan bebekler için kötü ruhları uzaklaştıran, kadın mitleri vardır. Yeraltında ise kadın daha çok yeryüzünün muhasebesinin yapıldığı, kendi içinde bir adalet sistemi ile kötülerin cezalarını çektikleri iyilerin ise ödüllendirildiği bir dünyanın yönetici gücü konumunda görülürler.

Lilith ise lanetli kadını temsil eder. Bunun yanında bir de sevgi, aşk ve mutluluğu kıskanan baştan çıkarıcı kadınlar vardır. Bu kadınlar sözleri, gülüşleri, hayata bakışlarıyla evli erkekleri ailenin mutluluğunu bozacak şekilde yoldan çıkarırlar. Asıl olarak amaçları erkeği elde etmek değil, kadını cezalandırmaktır. Yunan mitolojisinde Kirke ya da Siren kızları ile temsil edilen bu ruhlar, doğu mitolojilerinde benzer keskinlikte örneklerle yer alırlar. Bu kötü ruhlu kadınların baştan çıkardıkları erkekler bir daha iflah olmazlar. Soyun devamlılığını sekteye uğratan bu lanetli kadın tipleri neredeyse bütün anlatılarda vardır.

Anne de arketipal görünümleri ile mitlerde sıklıkla yer alır. Annelik, soyun devamı, insanoğlunun varlığının temeli olarak mitlerde güçlü bir konum oluşturur. Anne, asıl itibarıyla bütün arketiplerle ilişkilidir. Onun mitlerdeki tezahürleri için şu şekilde bir sıralama yapar Jung ve anne nezdindeki mitlerdeki neredeyse bütün kadın görünümelerini sıralar:

Kişisel anne ve büyük anne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası, Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin, Demeter ve Kore), Sophia (anne-sevgili olarak, ayrıca Kybele-Attis tiplemesi ya da kız-[gençleşmiş anne]- sevgili); kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs); geniş anlamda kilise, üniversite, kent, ülke, gök, top-

rak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ve ay, dar anlamda doğum ve dölleme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus);büyülü daire olarak (Padma olarak Mandala) ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); Yoni; fırın, tencere; inek, tavşan, her tür yararlı hayvan.³⁹

Anne arketipinin bu denli yapıcı mitik görünümüne rağmen bakire arketipi de mitik görünümde kendine geniş yer edinmiştir. Bakire, kendisine erkek eli değmemiş kızdır. Masumiyeti temsil eder. Mitolojilerde evli kadının her yolu bildiği, tehlikeli şeyleri göze alabildiği, tecrübesini cesaretle kullanabildiği üzerinden “güvenilmez” olarak algılanması bakire kız söz konusu olduğunda yok olur. Çünkü bakire, henüz gözü açılmamış neredeyse erkek gibidirler. Bu nedenle birçok mitolojide bakire, erkeklerle kıyaslanır ve hatta onlardan daha üstün oldukları düşünülür. Erkeklerle yarış, onların yaptığı tarımsal işleri yapma, yarış, güreş yapma, yaban domuzu avı gibi uğraşlarla evli kadınların bile gıpta ile baktıkları kızlardır. Yunan mitolojisinde bakireliğin kutsandığı geniş bir anlatılar alanı vardır ve tanrıların dikkatini çeken bu kızlara büyük saygı ile bakılır. Fakat bakirelik sadece erkeklerden kaçmak şeklinde değil, onların yaptığı işleri de yapmaktır. Bir bakire sadece evde oturup ev işlerini yapmaz. Babasına en zorlu işlerde yardım eder. Sürüyü otlatan, idare eden, kılıç ve mızrağını kendisi yapan, tehlikelere karşı kendisini ve sürüsünü koruyan, doğaya karşı merhametli olsa da bir tehlike anında vahşi bir aslan gibi tepki veren ehlileşmemiş ve norm dışı bakirlerdir. Batı sanatında bu bakireler heykel ve diğer görsel sanatlarda⁴⁰ masumiyet ve çocuksu-

³⁹ Jung, *age.*, s. 21-22.

⁴⁰ Fikret Özcan, “Grek Mitolojisi ve Sanatında Kadına İlişkin Davranış Modellerinin Yansıtılışı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos-Eylül 2015, Sayı 79, s. 79. <https://rantey.org>

luğun temsilini vermeleri bakımından dikkat çekicidirler.

Kadının yaşlı hâli mitolojide bir atıllık durumunu temsil etmez. Yaşını almış kadınlar mitlerdeki görünümlelerinde Jung'un da dediği gibi "bir yandan bilgi, idrak, düşünce, bilgelik, akıllılık ve sezgi, diğer yandan da iyi niyet ve yardımseverlik" gibi nitelikleriyle tam da yaşlarının kemalle erdiği üzere ruhsal niteliklerini yansıtan özellikleriyle toplumda saygı duyulan kişilikler olarak mitlerde yerini alır. Bilge kadın, mitolojide kahramanın en çok ihtiyaç duyduğu bir anda karşısına çıkarak ona yol gösterir. Haya-tın karmaşasını düzenlemekle görevli bu ehil tipler kendilerine ihtiyaç duyulmayan yerde bulunmazlar. Hayata müdahale ancak bir taleple gerçekleşebilir. Aksi hâlde anarşi olur ve irade görevini yapamaz. Bu nedenle bilge tiplere her yerde ve her zaman rastlanmaz. Türk anlatılarındaki Hızır gibi ancak çok daraldığında ortaya çıkan bilge tipi, kadınlar söz konusu olduğunda da aynıyla tezahür eder. Bilge kadın koruyan, kollayan, yol gösteren, işi kolaylaştıran özelliklere sahiptir. Türklere ait bir eskatoloji mitinde kurtla kıyamete kalan bir yaşlı kadın vardır. Bu kadının bilge arketipindeki görünümü, insanlığın son günü olan kıyamet gününde son insan yok oluncaya kadar insanlığın bitişine şahitlik etmektir. Son insan da yok olunca yaşlı kadın, kadim bilginin taşıyıcısı olarak buna da şahitlik etmiş şekilde bir boz kurtla birlikte ölür.

Bütün toplumsal değişim ve dönüşümlerin etken unsuru kadın, sözlü kültürde kimliğin temel fenomeni olarak o toplumun bütün özelliklerini kendisinde toplar. Kahramanı kadın olan ya da temel taşıyıcı unsur olarak dişil varlıkları Türk destanlarının birçoğunda ya başkahraman ya da kahramanın etrafında bulunan kişi olarak görürüz. Alp Er Tunga'da Tomris Hatun, Oğuz Kağan'da Tanrı'nın kendisiyle bereket gönderdiği kız, Şor destanlarında erkeği er meydana nında yenen kişi, Manas'ta evin obanın bekçisi cesur kadın,

Dede Korkut'ta kurucu ve koruyucu kadınlar destanların millî kimliklerini yansıtır. Umay, Tomris, Kanıkey (Manas'ın can yoldaşı), Aycamaldu Ayçürök, Kız Saykal-Baatır Kız, Ay Çürök ve Canıl Mırza... Bütün bu kadınlar, bir kültürel hafıza taşıyıcısı olan mitin destan ya da halk anlatısı formlarındaki görünümleriyle geleneği yeniden var ederler.

Geleneğin varoluşunda Manasçı kadınları da unutmamak gerekir. Türk kültüründe “manasçılık” sözlü kültürde yer alan ve dünyanın en uzun destanlarından biri olan Manas Destanı'nın icra edilmesinde başrolde olan kişilere verilen isimdir. Manasçılık bir meslektir ve bu mesleğin birtakım incelikleri vardır. Manas'ın, Kanıkey'in başında ölmesinden sonra Kanıkey'in uzunca bir ağıt yaktığı söylenir. İşte tam da burada devreye kadın manasçılar girer. Tarih-te kadın manasçılar, erkek icracılardan çok sonraları ortaya çıkmışlar ve Kanıkey'in bu ağıtı üzerinden onun sesini devam ettirmek istemişlerdir. Her bir manasçının kendine özgü anlatımı, dili, üslubu, ekleme ve katkıları farklıdır. Dolayısıyla, zaman içinde çoğalan kadın manasçıların, anlatıya kadın ruhunu kattıkları ve buradan alarak günümüze kadar taşıdıkları mitik sözlü anlatıların varlığı değer kazanır. Cemile Kınacı, kadın manasçıları incelediği makalesinde kadın manasçılığın nasıl zorlu bir süreç geçirdiğini anlatır.⁴¹ Bu zorlu sürecin temel nedeni, değişen sosyal yapıdır.

Tanrıçalardan Gök Tanrı'ya Dişil-Eril Dönüşümü

Yunan mitolojisinde tanrılarla dostluğu bozulan ve kovulan insan için düşünülmüş ceza kadındır. Güzellik ile çirkinliği, iyilik ile kötülüğü, merhamet ile yıkıcılığı bir

arada bulunan kadın, birçok mitolojide ilk cezanın nesnesi ve dinde ilk günahın öznesidir.⁴² Peki, kadına bu rolü kim biçti? Ya da ta başından beri bu böyle miydi?

Tarihsel anlatılar insanlığın anaerkil bir yapı ile yüzündeki hayata başladığını sonra her ne olduysa hâkimiyeti erkeklerin ele geçirmesiyle ataerkil bir dönemin başladığını anlatıyor. En kadim mitolojilerde görülen Ana Tanrıça kültleri bunun en belirgin göstergesidir. Tanrıça İanna'ya adanan tapınak Sümer, Babil, Asurlarda ve bahsi geçen uygarlıklarda görülen zigguratlar, Hititlerin gökyüzü tanrısı Teşup heykeli, Anadolu'da Kybele, Artemis kültleri, bunun ilk örneklerindendir. Cinsiyetin mitlerde önemsizliği üzerinden duran Kramer, cinsiyetin, bütünlüklük bir evrensel imgeyi işaret ettiğini söyler. Ona göre "erdişi" kavramı başlangıçtaki tanrıçaların kadın-erkek cinsiyeti bağlamında gidiş-gelişlidir. Mesela evren kelimesi, eril ve dişil unsurların yani gök ve yerin birleşiminden an-ki olarak söylenegelmiştir. Burada mitolojik olarak çift cinsiyetlilik bütünlüğü temsil eder. Ancak pagan algının eril-dişil unsurları bütünlüklük bir evren ilkesi olarak görmeyeceği malumdur. Kramer, buna özellikle bereket tanrıçalarını örnek verir. Attis, Adonis, Dionysos ve Kybele gibi tanrıçaların çift cinsiyeti bu bütünlüklük evren ilkesinin gereğidir. Bu bereket tanrıçaları, erdişi ya da bir yıl diş bir yıl erkek olarak yeryüzüne bereket dağıtırlar.⁴³ Havva'nın doğuşu hadisesi, esasında tek bir varlığın (nefsin, canın) erkek ve diş olarak iki varlığa bölünmesidir. Yaratılan ilk insan olan Âdem'in sağ yanının erkek, sol yanının kadın olduğu ve Tanrı'nın onu ikiye bölerek erdişi ilkeye hizmet ettiği düşünülür. Avustralya ve Okyanusya'daki bazı top-

---

Emine Kef, "Cinsiyet Algısının Mitsel Kökeni", *Kaygı*, 31/2018, s. 26.
S.H. Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. H. Koyukan, İkinci Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 85.

lumlarda hâlen insanın çift cinsiyetli olduğuna inanılmaktadır. Bunda amaçlanan şey, kozmik olarak olgunlaşmanın gerçekleşmesi, cinsler üstü bir dengenin evrende hâkim olmasıdır. Böylece başlangıçtaki ilk erdişi ilkeye de dönüşmüş olunacaktır. Eliade'a göre eril-dişil bütünleşmesinin ortaya çıkardığı anlayışın temel gayesi, evrensel bütünlük için her iki cinsiyette var olan gücün tek bir bünyede toplanmasıdır.⁴⁴ Evrenin ana unsurları olan toprak, hava, su ve ateşin eril ve dişil unsurlar olması, hava ve ateşin eril, su ve toprağın dişil olması birbirleriyle bütünleşik bir hayatı kaçınılmaz kılan erdişi unsurlara işaret olarak görülür. Kozmik ilkede eril-dişil erdişidir. Bu kurucu ilke toplumlara, geleneklere ve tarihsel süreçlere göre biçim değiştirmiştir. "Ruhlar, somut bir bedende tek bir cinsiyetle anılmaya başlandığında ilk önce tanrıçalar ortaya çıkmıştır."⁴⁵ Bu tanrıçalar, başta kurucu mit olan yaratılış olmak üzere kadın, bereket ve doğurganlığı temsil eden annelik; liderlik ve kahramanlığı temsil eden bilgelik; merhamet ve vefayı temsil eden iyilikseverlik; güvenilmezlik ve kıskançlığı temsil eden yıkıcılık gibi birçok olumlu ve olumsuz anlam evrenleriyle özdeşleşmiş dişil kuvvetler olarak karşımıza çıkar.

Üreme işlevinin ne zaman dişili erilden daha alt bir sınıfa attığı, üremenin bereket yerine edilgenlik sıfatı aldığı bilinmiyor fakat "Düzenleyici ve yaratıcı 'dişil kudret' ve 'aşk tanrıçalarından' kadının doğurma ve ana kahramanı doğru yoldan çıkarma rolüne ve dolayısıyla 'cennetten koyulma' olarak bilinen kısıtlayıcı-cezalandırıcı arketipsel imgelere doğru kadın kimliğinde evrilen bu çizgi" acaba cinsiyetçi kabullerin oluşmaya başladığı ataerkil dönemde çizilmeye başlanmış olabilir mi? Bu değişimin mit yapı-

⁴⁴ M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. L. Arslan, Kabalcı, İstanbul, 2009, s. 104.

cıların manipölasyonlarıyla Havva'nın yaratılmasındaki hikâyelere de etki ettiği düşünülmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte, bu değişimlerin dönemsel olarak avcı-toplayıcı toplum düzeninin olduğu ve kadının ilkel tarımı başlatmış olması nedeniyle kutsal kabul edildiği dönemlerden hemen sonra gelen eril tahakküm dönemine paralel tarihleri içermesi⁴⁷ düşündürücüdür.

Birçok mitolojide Tanrı, dişildir. Ya da dişil tanrılar yaşamı doğrudan etkiler. Tabiat, tarım, bereket, toprak, güneş, ay gibi yaşamın temel unsurlarını yöneten kutsal süreklilikli tanrıça adlarıyla yer alırlar. Türklerde Ak-Ene, Umay, Ayzıt; Mısır'da Ma'at, Isis; Mezopotamya'da İştar, Lilith; Sümer'de İnanna, Japon mitolojisinde Amaterasu; Anadolu'da Kybele; Yunan'da Gaia, Demeter örneğinde yüzlerce iyi ve kötü ruhları yöneten, yaratıma doğrudan etki eden tanrıça hikâyeleri vardır. Türk mitolojisinde Tanrı'ya yaratma ilhamını veren Ak-Ene dişil ezeli ve ebedî güçtür. Bu şu demektir; Kutsal Ana'nın tüm tezahürleri dünyayı yaratan bildiğimiz Tanrı olarak görülen varlıktır. Politeist inançlarda ise tanrıça panteonun güçlü bir üyesidir. Elbette bugün üç tek tanrılı dinde Tanrı'nın neden He/Huve/O erkek olarak kavramsallaştırıldığı sorulabilir. Her ne kadar Tanrının “doğmamış ve doğrulmamış” olduğu zikredilse de, O'nun, “üfleme”sinin yaratılışı başlattığı, nefesin bir yaratma nesnesi olarak doğrudan Tanrı'dan “neşet eden” güce atfedildiği bir gerçektir. Bu durumda doğurmak eylemi dişi ile özdeş tutulmayabilir. Dişi, bir tanrıça olarak düşünüldüğünde, doğurganlık yerine “nefesinden yaratım” söz konusu edilebilir. Özellikle Türk mi-

⁴⁶ Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001, s. 144.

Mehmet Ali Kolcu, “Havva'nın Öyküsü: Kozmolojik ve Antropogonik Mitlerden Kadın Yaratımına Senkretik Bir Yaklaşım”, *Folklor-Edebiyat Dergisi*. C: 19, Sayı: 73/1, 2013 s. 186.

tolojisinde yaratıma ilham veren dişi Ak-Ene, “doğurgan” değildir. Yani “doğmamış, doğrulmamış” sıfatları kendisinde bulunur. O yaratıma ilhamı verendir. Öz olandır. Ak-Ene, Tanrı Ülgen’e ilk yaratım için sesiyle ilham verir. Ülgen, yaratıma başladığı andan itibaren Ak-Ene bir daha görülmez. Bununla birlikte toplumlarda tanrının bir cinsiyetinin olması fikrinin soyut bir kavram olan “yaratıcı” güce iliştilmesi tek tanrılı dinler tarafından hoş karşılanmamıştır. Teolojik açıdan netameli bu alana çok fazla girmeden, anasoylu toplumların ataerkil toplumlara dönüşmesi süreçlerinde tanımlanan Tanrı kavramının değişip değişmediği bir dip dalga sorusu olarak kaydedilmelidir. Ayrıca Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerde “Tanrı’nın cinsiyetinin neden erkek olarak kavramsallaştırıldığı; bunun kadın ve erkek kimlikleri, otoritenin niteliği ve iktidar yapılarına ilişkin düşüncelerimizi nasıl etkilediği; varolan toplumlarda kadınların soyu üretme yetilerinin ideolojik olarak neden küçümsendiği” gibi sorular da önemini korumaktadır.⁴⁸ Mitolojinin tanrıçalar kategorisinin kalabalık oluşuna karşılık, Tanrı kavramının doğrudan ilgili olduğu dinî ilimlerin bu konuda sözcüklere yansıyan ataerkil baskın tercihi düşündürücüdür. Kutsal kitapların açıklayıcısı tefsirler, apokrif metinler ya da diğer tali kaynaklar sözcük seçiminden başlamak üzere dinî ilimler sahasına sürekli eril bir dilin hâkim olmasında etken failer olarak yer almışlardır. Yaşamı var eden tanrının bir dişil unsur olma ihtimalinin en az eril bir unsur olma ihtimali kadar teoloji sahasında tartışılacak araştırma ve görüşlerin olmaması bu düşünsel problemin var olmadığı anlamına gelmez. Özellikle bu kitapta kadınlarla ilgili mitlere geçmeden önce tanrıçalar döneminden bahsedileceği için, cevabı daha önce tartışılmamış bu soruları kayıt altına almak adına buraya not etmek gerekir.

⁴⁸ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35.

Türk mitolojisinin kaynaklık ettiği anlatılara baktığımızda dikkati çeken husus anasoylu⁴⁹ düzenden, ataerkil düzene geçişin izlerini yansıtan değişimlerin varlığıdır. Mitolojik dönemlerin tanrıça kültü etrafında oluşmuş versiyonlarla, ataerkil döneme geçildikten sonraki kadın tipleri, şaman dönüşümleri ya da toplumsal roller gibi alanlar etrafında ciddi bir eril dönüşüm gerçekleşmiştir. Türk mitolojisi sahasındaki uzmanların kahir ekseriyeti (Bayat, Çobanoğlu, Çoruhlu, Ögel) bu dönüşümün tarım toplumuyla ilgili olarak üretim süreçlerinin değişmesiyle başlayan toplumsal düzene geçiş sürecinin bir sonucu olduğunu vurgular. Erkeğin toplumsal rolünün yükseldiği bu dönem, kadının tüm kimliklerinin değişime uğradığı dönemdir. Anasoyluluktan ataerkil döneme geçiş üzerinde duran araştırmacılar,⁵⁰ mitlerin de bu değişimden nasibini aldığı üzerinde dururlar. Bunun temel örneğini erkek şamanın ortaya çıkışında görmek mümkündür. Erkek şamanlar bu değişim sürecinin sonucunda sıklıkla görülme-

---

Anasoyluluk ile anaerkillik ayrı şeylerdir. Anasoyluluk düzeninde erkek de kendi yetileri çerçevesinde görev ve paylaşımlar yapar. Fakat soy anaya bağlıdır. Belirleyici olan dişidir. Anaerkillikte ise iş bölümünde tıpkı ataerkil düzende olduğu gibi erkeğe baskı ve tahakküm vardır. Hâlbuki anasoylulukta soyun devamlılığının dişil unsura bağlılığı ve belirleyiciliği kastedilir, toplumsal düzendeki baskınlık ya da tahakküm olgusu değil. Bu temel bir ayrım olmakla birlikte kavramlar işlevsellik, donanım ve taşıyıcılık bakımından farklı anlamlarla birbirinden ayrılır.

J. Bachofen, *Söylence, Din ve Anaerki*, çev. Nilgün Şarman, Payel, İstanbul, 1997; G. Duby, *Kadınların Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005; R. Coler, *Kadın Krallığı*, çev. Filiz Öztürk, Nemesis Kitap, İstanbul, 2010; B. Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992; L.H. Morgan, *Eski Toplum I-II*, çev. Ünsal Oksay, Payel Yayınları, İstanbul, 1998; M. Stone, *Tanrılar Kadıncı*, çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2000; P. Erbil, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.

ye başlamış, erkek anlatıcılar, icracılar olarak toplumsal düzende yerlerini almışlardır. Anasoylu dönemde erkek kadın eş zamanlı icralar görülürken, düzenin değişimi ile kadın şamanlar daha olumsuz özelliklere bürünürken, sıklıkla erkek şamanlar görülmeye başlar. Elbette düzenin dönüşmesinde görülen tek şey, erkek şamanların varlığı değildir. Tanrıçalar döneminden ataerkil döneme geçilirken en büyük değişimi, kadınların sahip oldukları kimlikleri yaşamıştır. Umay Ana'nın yaratıcı, doğurucu, bereketlendirici özelliği yıkıcı, yok edici insanı kısıt bırakıcı Albastı tipine dönüşürken diğer tüm mitik figürlerin "gölge" dediğimiz karanlık bilinçaltı zıt yönleriyle birer tip olarak ortaya çıkmıştır. Anaerkil dönemde sadece kötücül ruhlar vardır. Bunların cinsiyeti kadından yana ağır basmaz. Hatta yaratıma ilk ilhamı veren dişil bir unsur, tüm dişil ruhların yöneticisidir. Ak-Ene yaratımın cevherini elinde tutmak gibi bir niteliğe sahiptir. Dişil bir motivasyona ihtiyaç duyan ilk yaratıma dair mitolojik köken hikâyesi, kozmogoninin etken maddesinin bir dişil ruh tarafından harekete geçirildiğini ve ancak Ak-Ene'nin ilhamından sonra Tanrı Ülgen'in yaratım işine girdiğini anlatır.

Kadın, kutsal yaratımın öznesi olmakla birlikte aynı zamanda boyun kutsanması anlamına gelen tanrısal bir ödüldür. Oğuz Kağan Destanı'nın ana motivasyonlarından birisini teşkil eden, kutsal soya bağlanması gereken kahraman, Tanrı tarafından gökten indirilmiş kızlarla evlenir. Böylece kutsal soy miti, gökle bağlantılı olarak yeryüzünde yine dişil bir unsur olan kadınla muhkemleşir. Fakat bu "kutsal ödülün" çoklu tercih olarak erkeğe bırakıldığı da görülür. Nitekim gökten inen kızların arasından Oğuz Kağan "dilediğinden" murat almıştır. Buradaki dili eril işaret olarak görmekten ziyade, dişilin bereketi temsiliyle ilişkili bir seçim olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte kutsallığın dikotomik dengesi için yerin de bir ödül

sunması gerekmiştir. Böylece Oğuz Kağan, Yer Tanrısı'nın da sunduğu kızlar arasından “istediğini” alarak soyun kutsallığını sağlar. Yerin Tanrısı da dışıl bir unsurdur.

Bütün bunların ötesinde, anasoyluluğun sürdüğü bir tarihsel kesitin varlığı arkeolojik buluntularla da ispatlanmıştır. Anahanlık üzerine yapılan çalışmalarda anasoylu mitik dönemin en önemli kalıntılarının arkeolojik kazılarda elde edildiği belirtilir. Bu bulguların ilim adamları tarafından yorumlanması kadının, ilk olarak yönetici, tanrıça kraliçe gibi konum ve niteliklerinin başlangıç tarihlerini vermektedir. Buna göre kadın ilk olarak tanrıça, kraliçe, yönetici ve evin iyisi şeklinde bir konumlanış içinde süregelmiştir.

Paleolitik ve neolitik dönemlerden kalma eserler, mağara duvar resimleri, doğurganlığı simgeleyen heykelcikler, tapınak ve mezar buluntularının yorumlanmasından çıkan bilgiler bereket ve doğurganlığın kadının yüksek yönetici konumda olmasıyla ilişkili görülmüştür. Bu ilişki kut sahibinin yönetici olması, yöneticinin bolluk bereket simgesi olarak kabul edilmesi, bereketi simgeleyen doğurganlığın ise doğrudan kadınla ilişkilendirilmesi şeklinde düşünülen bir ilişkidir. MÖ 30.000 yıllarına ait kadın heykelcikleri ve dişilik simgesini taşıyan heykeller, anasoyluluk tartışmalarında önemini korumaktadır.⁵¹

Değişimin İzleri

İlkel toplumlarda henüz kölecî ve feodal düzene geçilmemişken kadın, kurucu ve koruyucu bir unsur olarak kutsal görülürdü. Avcı toplumların iş bölümü üzerine kurulan düzeninde kadın yüksek niteliklere sahip, hayatı vareden,

---

Habibe Karakaya, *Eski Türk Mitoloji ve Destanlarına Göre Türklerde Anahanlık'ın (Anaerkillik) ve Şamanizmle İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 51.

bereketlendiren, devam ettirmek için koruyan ve kollayandır. Henüz ona ilk günah, yasak meyveyi yiyen, kirli, edilgen gibi sıfatlar yüklenmemiştir. Ancak zamanla avcı-toplayıcılığın bir sonucu olan mal paylaşımı, toplama, depolama, pazarlama gibi tekniklerin ortaya çıkmasıyla mülkiyetçilik oluşur. Mülkiyetçi yapılanma savaş ve istilaları, beden ve bilek gücünü, ilerlemeyi, sınıfsal yapıların oluşmasını, işçi-köle statülerini ve tahakkümü getirir. Yerleşik kültür dediğimiz yapıda kadının bir üreme nesnesi olarak görülmesi, hem işgücü hem de savaşçı sayısı bakımından nüfusa duyulan ihtiyaç, kadınların iş alanlarından toprak ve bitkiden elini çekmesine neden olur. Bu durum, erkeğin doğrudan denetimi ve tahakkümü olarak günümüze kadar gelen yapının başlamasına neden olur. Mitlerin bu değişimden etkilenmiş olması ise kültürel yapının etkisiyledir. Mitik anlatıların kaynaklık ettiği kültürel yapı, zamanla, başta yaratılış öyküleri olmak üzere kadına dair birçok mitik anlatıyı eril dil üzerinden manipüle etmiştir.

Zamanla mitlerde cinsiyetçi bakış açıları oluşmuş, yaratılış bakımından “kaburga kemiğinden”, “erkeğin yalnızlığını giderme”, “soy devamı için üreme” gibi sıfatlarla edilgen bir konum biçilmiştir. Bu değişimlerin Mezopotamya, Mısır Sümer-Babil, Yunan panteonuna bağlı anlatımlarda sıklıkla görüldüğü ve birbirlerini etkileyerek günümüze kadar geldiği düşünülebilir.

Monoteist dinlerin kutsal kitaplarında ise yine günümüze kadar gelen eril bir dilin hâkimiyetini bölüm başında zikretmişti. Hristiyan ve İbrani kutsal metinlerinde ilk kadın Havva’nın günahın ve kötülüğün kaynağı olarak görüldüğü, Tanrı tarafından cezalandırılarak erkeğin yanında aşağı ve ikincil bir konuma indirildiği anlatılır. Bu kutsal metinlerde rastladığımız mitik anlatımlarda “baştan çıkarıcı Havva” ve “şeytan kadın” sıfatları Batı’nın bütün sanat ve düşünce dünyasına da yansımıştır. İslam dininin

kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de ise eril dilin varlığı kimi tefsir ulemasınca daha başka gerekçeler üzerinden yorumlanmış, Âdem-Havva yaratımında ise diğer kutsal kitaplar kadar detay verilmeden "o ikisi" denilerek ortak bir suç işleme ve kaderi ortak bir şekilde üstlenme görülür. Son olarak şunu da eklemek gerekir ki yukarıda sayılan medeniyetler dışında kalan Türk, İskandinav, Germen gibi toplumlarda kadını indirgeyen ya da edilgen statüye hapseden mitik anlatılara rastlanmaz. Fakat bunların ancak tarım toplumu kültürlerinden etkilenmiş bazı metinlerinde, bu düşük statüyü görmek mümkündür.

Bu düzen ataerkil devrimle bozulmuş, bilek gücünün, kuvvetlinin hegamonik, buyurucu, indirgemeci, yok sayıcı ve emir verici kimliği ile tarım toplumu kuralları işlemeye başlamıştır. Değişen dinî havzanın, Arap kültürüyle olan ilişkilerine yansıyan yazılı metinlerin farklı versiyonlarında da benzer değişimleri görmek mümkündür.⁵² Dede Korkut anlatılarında her ne kadar Türk mitik dönemindeki güçlü kadın nitelikleri varsa da mukaddimesinde sınıflandırılan kadınlar indirgeyici özelliklerle karşımıza çıkar. Bunlar "solduran sop", "dolduran top", "evin dayağı (desteği, direği)", "denildiğinden de bayağı" olan kadınlardır. *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te ise girilen yeni dinî havzanın etkisinin yavaş yavaş farklı bir toplum yapısına bürünen Türk toplumunda doğrudan kadının pasif ve edilgen rollerine odaklanıldığını gösteren işaretler vardır. *Kutadgu Bilig*'de tasvir edilen kadının Asya bozkırlarındaki özgür, savaşçı, obanın direği, koruyucu ve yol gösterici kadınla hiçbir ilgisi kalmamıştır. *Dîvân*'da ise erkek yiğitlik, cesaret ve erdemlilik özellikleriyle öne çıkarken, kadınlar anlayış, sabır, olgunluk, sevimlilik, temizlik ve güzellik

---

A. Gündüz, "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 2012.

gibi değerlerle anılırlar. Yavaş yavaş alp, savaşçı, bilge kadının tipleri yok olmaya başlar.

Düzenin cinsiyetçi değişimine karşılık Türk mitolojisinde kadın kavramının “ikincil” pozisyona “düşürüldüğü” iddiası fazla keskin bir iddiadır. Türk mitolojisinde kadının her zaman erkekle denk bir konumu olmuştur. Cinsiyetçi düzen değişimi sadece kadının gölge kimliklerini ortaya çıkarmış, din değişikliklerinin yaşandığı dönemlerde kadını bu değişimlere karşı daha savunmasız bırakmış ve kadın etrafında üretilen pejoratif anlatıların (özellikle masallar ve halk hikâyelerinde) öznesi olmasına neden olmuştur. Fakat genel olarak baktığımızda mitsel dönem ve birikimlere daha yakın olan destan anlatılarında kadınlar ayırdedici özelliklere sahiptirler. “Sadakat, nezaket, maharet, gayret, dirayet, kuvvet, muhabbet, terbiye, mutluluk, vefakârlık, fedakârlık ve talih timsali” olan kadınlar, iyi nesillerin yetişmesinin baş aktörü, ev işlerinde usta, aileyi obayı çekip çeviren bir güçtür. İdeal bir eştir, sevgilidir, annedir. Yol gösteren, başkasını tehlikelere karşı uyanan veya ölümden kurtaran; yoldaş, sırdaş, arkadaşdır. Türk kadınının en önemli özelliği üzerine kimliğin korunmasına vurgu yapan Abdülkadir İnan’ın, “Türk milleti tarihin garip değişmelerine ve en büyük buhranlara maruz kaldığı zamanlarda, Türk kadınlığı ruhun derin ve mukaddes köşelerinde Türklüğü muhafaza etmek kuvvetini bulmuştur. Türk ili, Türk vatanı ve Türk milletini o mukaddes kuvvet yaratmıştır,” dediği husus kimlik taşıyıcısı olarak kadını işaret eder. Bu ruh, sözlü anlatılardaki mitik unsurlarda ziyadesiyle bulunur.

Destan ve diğer anlatılarda kadınlar; konargöçer toplumun şartları gereği her biri alp tipi dediğimiz dirençli, kuvvetli, bilge ve dirayet sahibidirler. Savaşçılık özellikleri erkeklerden daha fazladır. Bereketin sembolü kadınlar sevginin, fedakârlığın, şefkat ve samimiyyetin doğurduğu eş

olmak rolünü üstlendiklerinde yol gösterici, akıl verici ve sadakat sahibi birer eş ve sevgiliye dönüşürler. Âşık kadınlar, aşkın dönüştürücü ve yapıcı etkisini, cinsinin yüksek özelliği olarak toplumsal düzene aktarır. Onun aşk duygusu İnan'ın söylediği gibi millet aşkına dönüştüğünde ise kimliğin muhafaza ve selametini sağlayan bir sigortaya evrilir. Doğurganlık özellikleri nedeni ile neslin devamını sağlayan, koruyan, yetiştiren, büyütüp toplumsal dengede yer edinen nesiller onların elinden çıkar. Özveride bulunan, obanın ve ailenin koruyuculuğunu üstlenen bu kadınların bilge oluşları ise geleceğin inşası için yol gösterici nitelikleriyle mistik uzantılara kadar varan bir derinliğe sahiptir. Ve nihayet bütün bu özelliklerin “gölgesi” olan kadının karanlık yanı. Umay’dan Albastı’ya dönüşen, intikam sahibi, yıkıcı, yok edici kadın tipi ile karşılaşırız. Kadının, Umay’dan Albastı’ya doğru değişen konumunun “Gölge” arketipi bölümünde genişçe ele alınmıştır.

II. BÖLÜM

KÖK METİNLERDE DİŞİL ARKETİP GÖRÜNÜMLERİ

KÖK METİN NEDİR?

Milletlerin kendi kimlik özelliklerini yansıtan metinler vardır. Çoğunluklu sözlü dönemde oluşan ve çeşitli değişimlerle günümüze kadar gelen bu metinler, içinden çıktığı toplumun dil, kültür, gelenek, inanç ve düşünüş biçimlerini depolayan birer hafıza kartı niteliğindedir. Metnin çıktığı ilk kaynakta bu göstergelerin hepsi bulunur. İlk öze ontolojik olarak bağlılık gösteren sonraki yorumlar/alımlamalar metni ne kadar değiştirirse değiştirsin, içinden çıktığı toplumun temel karakteristik özelliklerini kendisinde saklı tutar. Bu tür metinlere kök metin denir. İngilizcede *source text*, *origin text* ya da *root text* olarak geçen kök metin, ilk kaynak, kendisinde saklı tuttuğu özü değiştirmeksizin tarihsel süreç içinde alımlamada yaşanan değişimlerle evrilir. Fakat asla ilk özü kaybetmez. Kök metnin değişimi tarihsel süreç içinde gerçekleşir. “Her yeni dönem, bir önceki dönemin üstünde kanatlanmış bir değerdir. O da kendi öncesindeki. Bu katlanma müteselsil/kademeli olarak devam eder. Bu sürece, anlamın sürekliliği, yorumlamada devamlılık denir. Dönem, insan ve düşünce devingenliğini korudukça, hayatta yer tutan her unsur bu süreçten kopamaz. Özellikle de yazılı ürünler bunlara dâhildir. Dil malzemesiyle varlık bulan her metin; insan, dil ve düşünce evreninde yeniden anlamlanarak boyutlanır ve katmanlaşır.”¹ Bu değişimde kök anlam sa-

---

Melik Bülbül, “Metin Yorum ve Anlam Kavşağında Bildirişim Sorunu”, *Turkish Studies*, Volume 13/12 Spring, 2018, s. 74.

bittir. Bütün yorumlar/alımlamalar o kök anlam etrafında değişim yaşar ve bu değişim ontolojik olarak ana metne sıkı sıkıya bağlıdır.

Anlamı kendi kuşağında ele alacak olursak, ne sadece kök ortamından ötede ve ne de var bulunduğu şimdiki ortamında değerlendirmek doğrudur. Her iki ucu da yani hem tarihsel arkaplanı ve hem de şimdinin dönemsel algısı aralığında bir bütün olarak değerlendirmek daha sıhhatlidir. Ancak bu sayede anlama devresi kapalı olur ve akım etkinleşir. Çünkü metnin anlam uzantısı, kök olarak geçmişin argümanlarıyla ve dal olarak da şimdinin algılarıyla bir bütün olarak anlamlı zemine oturabilmektedir.²

Kök metnin dönemsel olarak değişimini kapalı devre bir akım şeklinde tanımlarsak geçmiş metinden sonraki metinlere akan bir ontolojinin var olduğu görülür. Bu ontolojik bağ, ilk insan anlatısından bu yana süregelen bir devamlılığı gösterir.

... herhangi bir dönemde herhangi bir yazarın düşüncesinden kalemine ve oradan da yazıya dökülerek dönüşen metin, sözü edilen dönem ve yazar ile sınırlı bir anlam barındıracaksa, o metnin o dönemde zaman mezarlığına gömülmesi gerekirdi. Oysa öyle olmuyor bilindiği gibi. Yüzyıllar öncesinde yazılmış bir metnin, günümüzde hâlâ canlılığını koruyor olması, onun için anlamının zaman akışına ve o zaman aralığında yaşayan insan algısına göre yenilenerek devamlılık gösterdiği ve göstereceği bir gerçektir.³

Bu yenilenme, bizim kök metinlerle olan temel iletişim şeklimizi oluşturur. Yenilenen her metin, kapalı devre akımın sürekliliği ve tazelenmesi olarak yorumlanır ve bizi köklere bağlayan içkin bir anlamla yüklüdür. Dursun Ali Tökel'in ifadesiyle; "Bir metin yazıldığı zamanın diliyle,

---

Bülbül, agm, s. 77.

Bülbül, agm, s. 80.

okunduğu zamanın dili ve algısı arasında karmaşık bir geçişgenliği de barındırır.”⁴ Bu geçişgenlik, kök metinlerle kurduğumuz bağın aktivasyonudur. Aktivasyon dil ile kurulur, söylem ile tazelenir.

Bir milletin arketiplerini belirlemek o milletin kök metinleri ile mümkündür. Türk kültür havzasının ürettiği sözlü kültür mahsulleri Türklerin kök metinlerini oluşturur. Bu hinterlant sınırların değişimini, kültürel etkileşimleri, girilen dinî havzaları ve tüm düşünsel süreçleri kapsar. Türk kimliğine dair karakteristik özelliklerin bulunduğu bu metinler, yüzyıllardan bu yana gelen kimlik kodlarını günümüze taşır. Sözlü anlatılar “Türk boylarının coğrafyaları ve dinleri değişse bile bir süreklilik içinde devamlılığını sağlamıştır.”⁵ Bu devamlılığı sağlayan kök metinlerdir. Fuad Köprülü, Türklerin yerleşik hayata geçseler dahi asırlarca kahramanlık ananelerine bağlı kaldıklarını belirtir.⁶

Bu bölümde, Türklere ait kök metin niteliği taşıyan eserlerde kadın arketiplerinin varlığı ve bu eserlerdeki görünüşleri ele alınmıştır. Türk mitik anlatılarında bulunan kadınların hangi arketipal görünüşlerle varoldukları, anlatılarda yer alan kadın karakterlerin tipolojik özellikleri ve sergiledikleri eylemler dikkate alınarak birbirini tekrar eden mitik unsurlar ve farklı görünüşler belirlenmiştir. Türk mitik anlatıları üzerine yapılmış birçok çalışma ve bu çalışmaların kadın tipleri üzerine tasnifleri, belli norm-

---

D.A. Tökel, “Metin ve Yorum: Eşsüremlilik Okumak mı Artsüremlilik Okumak mı?”, *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu*, “Dil, Dil ve İletişim” Tebliğler Kitabı, Ed. Y. Araz, S. Yavuz, B. Çakan, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s. 78.

Yasemin Koç, “Banu Çiçek’ten Gülcemal’e Alp Kadın Tipinin İzleri”, *Littera Turca*, Volume 3/2, Spring 2017, s. 151.

Fuad Köprülü, *İslam Ansiklopedisi*, “Alp”, C: I, MEB Yayınları, İstanbul, 1978, s. 382.

larda ortaya çıkan arketipal yapıları belirlemekte yardımcı olmuştur.

Çalışmada, Türklerin kök metinleri diyebileceğimiz bazı metinler üzerinde durulmuştur. Bu metinler seçilirken, kadın arketiplerine elverişli olanlar seçilmiş, anlatılarda birbirini tekrar eden varyanlar dikkate alınmaksızın temel kadın arkesinin oluşmasına yardımcı olacak temaların tasnifine gidilmiştir. Arketip bölümünde zikredildiği gibi insan edimi kadar arketip vardır. Bu çalışmada Türkler'e ait anlatılarda sıklıkla tekrar edilen, en belirgin temaların arketipine odaklanılmıştır. Türk alfabesiye yazılmış ilk kaynak olan Orhon Kitabeleri birinci kök metnimizdir. Türk dilinin en eski metinlerinin yazılı olduğu kitabeler *esrarlı eski Türk yazısı* olarak isimlendirilir. “Orta Moğolistan’da Koça-Çaydam Gölü dolayında Orhon ırmağının eski yatağı yakınında bulunduğu için bu adla anılan yazıtlar”⁷ üç anıttan oluşur. Kül Tigin yazıtının 732, Bilge Kağan’ın 735, Tonyukuk’un 716-734 yılları arasında dikilmiş olduğu tahmin edilmektedir. İkinci kök metin, Kırgız destanları olarak anılan ve Türklerin kimlik inşasında önemli bir yere sahip olan bir boyun sözlü anlatı geleneğindeki destanlardır. Kırgız destanları Türk destan geleneğinin omurgasında önemli bir yere sahiptir. Bu destanlarda, Türk kimliğinin temel yapı taşlarını bulmak mümkündür. Kırgız destanlarının sistemli olarak derlenmesi ilk olarak 1856 yılında Ço-kan Velihanov tarafından yapılmış, Manas epizotları böylece derlenebilmiştir. Öte yandan meşhur Türkolog Radloff özellikle Manas, Semetey Coloykan destanlarını derleyerek alana büyük bir katkı sağlamıştır. “Kırgızların destanları ve destancılık geleneği sadece Türk boyları arasında değil tüm dünya toplumlarının destanları içinde hatırı sayılır bir

---

M.S. Kaçalın, *İslam Ansiklopedisi*, “Orhon Yazıtları”, C: 33, TDV, İstanbul, 1997, s. 391.

öneme sahiptir.”⁸ Bu destanlardan birçoğu on dokuzuncu yüzyıldan sonra, özellikle de yirminci yüzyıl başlarında derlenip, yazıya geçirilmiştir. Manas destanı bir Kırgız anlatısıdır. Manas’ta bulunan belirgin kadın tipolojileri nedeniyle kök metinlerimize Manas Destanı da dâhil edilmiştir. Bir diğer kök metnimiz tıpkı Kırgız destanlarında olduğu gibi nicelik ve nitelik bakımından dikkate değer içerikleri barındıran Uygur destanlarıdır. Uygur destanları, nesillerin soy bilincini taşımada kültürel bir koridor oluşturur. Uygur Türkleri’nin efsane ve destanlarında kadın tiplerinin, Türk mitik sisteminde önemli kalıplar oluşturduğunu görmek mümkündür. Bu bakımdan Türk anlatılarından kadınla ilgili çıkartılabilecek kalıplar için Uygur anlatıları önemli bir kaynaktır. Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz boy-larının bilinen en eski anlatılarını içerir. On dördüncü ya da on beşinci yüzyıllarda anonim anlatıların bir araya getirilmesiyle oluşmuş Türk kimliğinin temel kodlarını veren önemli bir kaynaktır. Elbette Türk mitik kültüründe kadın arketipleri için yüzlerce kaynak saymak mümkündür. Fakat bu kitapta belli başlı kadın arketiplerine odaklanıldığı için kök kaynaklardan en belirgin veri sağlayacak olanları çalışmaya dâhil edilmiştir. Birçok konu başlığı üzerinden kök metinlerimizin tahlil edilmesiyle oluşacak tasnifler Türk kültür hayatına ve mitoloji çalışmalarına büyük katkılar sağlayacaktır.

Orhon Yazıtları

Türklerin bilinen ilk yazılı metni Orhon/Orhun Yazıtları/Kitabeleri/Göktürk Yazıtları olarak da anılan en eski yazıtlardır. Sekizinci yüzyılda dikilen anıtlar, Göktürk hüküm-

---

H. Aksoy. *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*. Ege Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 2019, s. 16.

darı İlteriş Kağan'ın oğulları olan Bilge Kağan, Kültigin ve büyük Vezir Tonyukuk'un birer vasiyet niteliğinde ele alınan tavsiyelerinin ve gösterdikleri kahramanlıkların anlatıldığı metinlerdir. Kitabelerdeki en belirgin tema, Türk birliği ve bütünlüğüdür.

Orhon Abidelerinde kadın dinî-mitolojik bir kimlik üzerinden nitelendirilmiştir. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan Kağan'ın yanında onun hatunu da bulunur. Yani Abidelerde zikredildiği üzere Hatun da tıpkı Kağan gibi Tanrı tarafından kutsanmıştır. Kültigin Abidesi Doğu cephesinde “Türk budunug atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri il birigme” (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten tanrı...) ifadesiyle bu kutsanma görülür. Bu Hatun'un Kutsal Dişi olarak kabul edilen Umay'a benzediği de kitabelerde zikredilir. “Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda katlı... Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı.”⁹ (Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine Kül Tigin Er adını aldı.) Kitabeden belirgin bir şekilde Hatun Umay'a benzetilir. Onun kut veren özelliği kutu alanla özdeşleşir. Hatun gibi olduğu ifade edilen Umay, Türk mitolojisinde hami ruhlardandır. Bu ruh, bolluk, bereket, doğurganlık, koruma gibi olumlu özellikleri ile dikkat çeker. Umay'ın bu özellikleri zamanla sadece kadının, çocuğun ve ailenin koruyucusu şekline dönüşmüştür. Öte yandan Umay'ın ad verme vazifesini de kitabede görmek mümkündür. Kül Tigin'in erkeklik adını elde etmesi onun sayesinde gerçekleşir. Bir başka husus, yazıtlarda, Umay'ın adının gök tanrıyla ve mukaddes yer-su ile birlikte geçmesidir: “Tengri

M. Ergin, *Orhon Abideleri*, 1975, s. 72, (Kül Tigin Âbidesi, Doğu Cephesi)

Umay ıduk yer sub basa birti erinç”¹⁰ (Tanrı Umay ilahe, mukaddes yer-su, üzerine çöküverdi herhâlde.) Hatunun, ilahe Umay’a benzetilmesi, hatunda koruyuculuk, kutsallık, üretkenlik gibi kutsal özelliklerini gösterir.¹¹

Kırgız Destanları

Kırgız destanları üzerine kapsamlı bir doktora çalışması yapan Hüseyin Aksoy, Türk boylarının zemin metinlerini oluşturan Kırgızlara ait destanlarda kadın tiplerini detaylı bir şekilde inceler.¹² Aksoy’un çalışmasının kapsamı, Türkiye Türkçesine aktarılan, başkahramanı kadın olan ve başkahramanı erkek olan toplam 20 Kırgız destandan oluşur. Bu destanlarda bulunan toplam 126 kadın karakter tasnif edilmiştir. Buna göre Kırgız destanlarında alp, ideal eş, ideal anne, âşık tipi, kurtarıcı, masum, büyücü, sütanne gibi kadın tipleri yaygındır. Bu tiplerin destanlardaki yüzdelik oranlarında ideal eş %26 ve ideal anne %16 oran ile büyük dilimi oluşturur. Tip sıralamasında olumlu anlamda hangi özellik alınıralsa alınsın, ilk iki sırada mutlaka ideal eş ve ideal anne tipi görülür. Alp tipinin %2 ila %4 arasında görüldüğü Kırgız destanlarında kurtarıcı tip, ideal anne ve ideal eş kadar değildir. Bunun nedeni ideal anne ve ideal eş tipinin Türklerdeki temel kurucu unsur oluşudur. Bu tipler, her ne kadar yerleşik hayata geçildiğinde önemini yitirmiş gibi görünse de özellikle ideal anne tipinin günümüze kadar uzanan arketipal yapıları devam ettirdiği rahatlıkla söylenebilir. Kırgız destanlarında kadın tiplerinin genel görünümünde alp tipinin Kız

¹⁰ Ergin, *age.*, s. 96. (Tonyukuk Âbidesi, ikinci taş, Batı cephesi)
Behiye Köksal, “Orhon Yazıtları’nda Kadın”, *E- Journal of New Sciences Academy Humanities*, Volume: 6/2, 2011, s. 337.

Aksoy, *at.*, s. 97.

Saykal, Canıl Mırza ve Kız Darıyka destanlarıyla simgeleştiği söylenebilir.

Manas Destanı

Türk destanlarında kadına dair özelliklerde sadece güzellik öne çıkartılmaz. Bir kadın güzel olduğu kadar akıllı, tok gözlü, ahlaklı ve mert de olmalıdır. Bu nedenle sadece güzelliğin övüldüğü, toplumun pasif üyesi gözüyle bakılan, “evinin hanımı” kadın tipi, yerleşik hayata geçildikten çok sonraya denk gelen bir kadın tipidir. Manas Destanı’nda görülen üç kadın tipinde güzellik ve mertlik içiçe geçmiştir. Bu üç kadın hem güçlüdür hem de güzellikleriyle dillere destan bir üne sahiptir. Bunlar Manas’ın eşi Kanikey, Kökçö’nün eşi Ak Erçek ve Almambet’in eşi Altınay’dır. Bu üç kadın hem güzellikleriyle hem de huylarıyla birer abidedir. Bu kadınlar “rüzgârda saz gibi sallanan, pembe yüzlü, su gibi şeffaf çehreli, kaz gibi uzun ve güzel boyunlu, ince belli” olarak tasvir edilirler. Uğrunda düşmanlar edinilen bu kadınlar ahlak, iffet ve huylarıyla da adlarından söz ettirirler. Birçok destanda gördüğümüz üzere bu tip kadınlar Türk erkekleri tarafından tercih edilir. Bunun en güzel örneklerinden biri Manas’ın istediği kız tipidir. Manas, evleneceği kızı babasına tarif ederken:

Lakırdı laf söyleyen,
Geceli gündüzlü göz oynatan,
Yanında yiğitleri olan
Beyin kızı olmasın.
Hep bilgelik taslayan
Ne iş yapsa gizleyen,
Pirin kızı olmasın.
Muhafızları yanında,
Şımarık yetişen

Han kızı olmasın.
 Kaymak yiyip evde yatan,
     Babamın gözü açıkken
 Gözü mirasta olan
 Gideceğim erkek bey olsun diyen,
     Zengin kızı olmasın.
 Tabanı çatlak, yüzü kalın,
     Konuşmasını bilmeyen
 Köle kızından olmasın.
 (...)

Gösterişli olmayan hoş sözlü
     Nur yüzlü cadı gözlü
 Dik boyunlu, düğme baş
     Kavrayışlı ciğeri taş
 Kahkülü güzel, uzun saç
 Kocasına iyi davranan
 Halkı için çare bulan
 Tanrıya yalvarıp yaşayan
     Dünya güzeli olsun
 Düşünceli kız olsun.¹³

Manas Destanı'nın en önemli kadın tipi Buhara Hanı'nın kızı ve Manas'ın hanımı Kanıkey'dir. Kanıkey'i, Manas'ın babası ona tavsiye eder. Kanıkey için destanda yüzü güzel, huyu güzel bir profil çizilir:

Temir Han'ın kızı Kanıkey
 Manas'a denk bir kız işte,
 Rüzgarda saz gibi sallanır
 Gelinler gibi süslüdür.
 Kulağında altın küpe
 Kayın pederi Cakıp Han beğenirse
 Çok güzel bir gelindir o.

W. Radloff, *Manas Destanı, Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri*, çev. Emine Gürsoy-Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995, s. 69.

Kayınana Bagdı-Döölöt Baybiçe,
 Kulağında gümüş küpe
 Kayın ana beğenirse
 Pek güzel bir gelindir o.¹⁴

Huyu güzel Kanıkey, Manas ile evlendikten sonra anne ve eş figürü olarak da idealize edilir. Oğlu Semetey dünyaya geldikten sonra, onu bir kahraman gibi yetiştirme sorumluluğu içinde olan Kınakey, konargöçer toplumun bütün özelliklerini kendisinde toplayan kadın tipini açık eder. Manas'ın ölümünden sonra onun kardeşi ile evlenmeyi kabul etmeyerek kendisini Manas'ın intikamı için bileyen, ideal bir eş, ideal bir anne ve alp bir kadındır. Bu bakımdan Türk toplumunun güçlü kadın tipini sembolize eder.¹⁵

Uygur Destanları

Uygur Türklerinin mitolojik söylencelerine, destan ve efsanelerine damgasını vuran kadın tipleri, Türklere ait kimlik kodlarını taşır. Özellikle bazı sözlü anlatılar, kadın kahramanların hayatları etrafında oluşur. Bu anlatıların bir kısmında “kadın kahramanların İslamiyeti yaymak için Budistlerle olan mücadeleleri anlatılırken, bir kısmında da Çin-Mançu yönetiminin zulüm ve işkencelerine karşı mücadeleleri anlatılmaktadır.”¹⁶ Bu kadınların çoğunun insani özellikler gösterdiğini görmekteyiz. Mitolojik özellikleriyle olağanüstü niteliklere sahip kadınlar tıpkı Kırgız

¹⁴ Radloff, *age.*, s. 71.

Habibe Karakaya, *Eski Türk Mitolojisi ve Destanlarına Göre Türklerde Anahanlık'ın (Anaerkillik) ve Şamanizmle İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 5.

¹⁶ Alimcan İnayet, Adem Öger, “Uygur Türklerinin Mitolojik, Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume: 4/3, Spring, 2009, s. 1184.

destanlarında olduğu gibi Uygurlarda da azdır. Uygurlara ait *Ana Kovuk Hekkide* adlı efsanede, mitolojik sistemde kutsal kabul edilen Umay'ın izleri görülür. Ana Kovuk Hekkide efsanesinde, halkını korumak uğruna Türk ve Altay mitolojisinde ejderha benzeri bir canavar olan yalma-vuzla savaşan bir ana vardır. Burada Umay'ın kut sahibi oluşuyla destan kahramanı arasında kutsiyet bakımından bir ilişki görülür. *Çın Tömür Batur Destanı*'nda ise ağabeyini korumak için tek başına bir orduyla savaşan "Mehtumsula" da benzer şekilde Umay'ın Uygur sözlü kültüründeki yansıması olarak görülür.¹⁷ Benzer bir tema içinde görülen Kızılçı Hanım da büyük kahramanlıklara imza atmış yılmaz bir savaşçıdır. Müslüman Uygur Türklerinin Hotenli Budistlerle yaptıkları savaşta, saraydaki kızları da yanına alarak savaş meydanında büyük kahramanlık göstermiş ve şehit düşmüştür. Savaşçı kadın arketipinde detaylandırılmış olan bu efsanede Kızılçı Hanım, tıpkı diğer destanlarda olduğu gibi Ebedî Dişi Umay ile özdeşleştirilir. Aydan gibi güzelliği, güneş ile yarışan, cesur, çevik, yiğit, duasının kabul olmasıyla yerin yarıldığı, olağanüstü özellikler ile Umay'a yakınlştırılan bir kadın tipidir. Özellikle duasının kabul olmasıyla gerçekleşen toprağın yarılması ve onu bağrına alması mitolojik-Kutsal Ana'ya dönüşü ve onunla bütünleşmeyi temsil eder.¹⁸

Dede Korkut Hikâyeleri

On dört-on beşinci yüzyıllarda yazıya geçirilen Dede Korkut hikâyeleri, Türklerin kök metinlerinden biridir. Bu hikâyeler yazanı, yazılış tarihi, derleyeni zaman ve mekânı belli olmayan, en eski Türk eposu *Oğuzname*'nin bir bö-

---

İnayet-Öger, agm, s. 1186.

¹⁸ İnayet- Öger, agm, s. 1187.

lümünü içermesiyle¹⁹ birlikte Türklerin kültürüne, değerlerine, düşünce yapılarına, hayata bakışlarına dair güçlü ipuçları veren bir metin olarak kök metinlerin en önemlilerinden biridir. Dede Korkut adıyla anılan hikâyeler “Oğuz Türklerinin 9.-11. yüzyıllara ait hayatlarını; başka bir ifadeyle Oğuzların devlet ve boy teşkilatlarını, dost ve düşmanlarını, sevinç ve kederlerini, gelenek ve göreneklerini, ekonomik ve sosyal hayatlarını anlatır.”²⁰ Bu hikâyelerde, arkaik dönemin destansı anlatıları da dâhil olmak üzere kadın tiplerine rastlanır. Bunlar alp tipi, ideal anne, ideal eş ve savaşçı tiplerdir. Destan kadınlarının tipolojik özelliklerinin yanı sıra faziletli olmak, fedakâr olmak, kanaatkâr olmak gibi hasletleri de taşıması, Türk insanının kadına yüklediği işlevsellikte onu önce evlat, sonra eş ve anne olarak nasıl gördüğünü göstermektedir.²¹

Erkek savaşçıların bir özelliği olan alp tipi, destanlarda sıklıkla kadınlarda görülür. Mehmet Kaplan “Dede Korkut Kitabında Kadın” adlı makalesinde sözlü anlatıların kaynaklık ettiği Türk edebiyatında kadını üç şekilde değerlendirir: Birincisi; “İslamiyetten önce ve göçebelik devrinde ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşan kadın tipidir. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.” İkincisi; “Yerleşik medeniyete ve İslami kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arzeder... Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzu’u olduğu görülür.” Üçüncüsü ise “Garp medeniyetinin tesiri altına girdikten sonra

¹⁹ Sadık Kemal Tural, “Dede Korkut Destanlarında Aile”, *Türk Dili*, S. 553, 1998/1, s. 10.

²⁰ Mehmet Ekici, “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 2000, s. 1.
Naciye Ata Yıldız, “Türk Destanlarında Kadın”, 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, 2018, s. 26.

kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle müsavi bir seviyeye getirilir.” Artık kadın, düşmüş olduğu seviyeden erkeklerle aynı seviyeye yükselir.²² Kaplan, edebiyatta kadının görünümüne odaklandığı makalede daha çok birinci kısımdaki kadın tipini tahlil eder. Ona göre göçebe dönemde henüz yerleşik hayata geçilmediğinden en yüksek beşerî değer aşk değil hareket ve kahramanlıktır. Kadından da bu beklenir. Bu nedenle bu ilk devredeki hiçbir anlatıda Leyla ile Mecnun anlatısına benzer büyük aşk ya da aşkın odağında bir kadın tipinden bahsedilemez. Kadından beklenen, muharip bir kuvvete sahip olmasıdır. Beyrek’in babası ile konuşmasında evleneceği kızda aradığı özellik: “Bana mana bir kız aliver kim men yerümden turmadın ol turmah gerek; men koç atuma binmedn ol bimeh gerek; men kırırma varmadın ol mana baş getürmeh gerek. Bunun gibi bir kız aliver baba mana.”²³ İfadelerinde bulunan bir kız ister. Bu, açıkça bir alp tipidir. Bunu Kan Turalı’da da görmekteyiz. Kendisine denk bir kahramanlık ve muhariplik özelliklerine sahip kızla evlenmek birçok bakımdan önemlidir. Beyrek, Banı Çiçek’te bu meziyetleri bulurken Kan Turalı Sarı Donlu Selcen Hatun’a hayran kalır.

Alp tipinin en önemli temsilcileri Banı Çiçek, Boyu Uzun Burla Hatun ve Sarı Donlu Selcen Hatun’undur. Sarı Donlu Selcen Hatun için: “Sağına solına iki koşa yay çeker idi. Atduğ oh yire düşmez idi. Ol kızun üç canavar kalınlığı kaftanlığı var idi.”²⁴ Şeklinde tasvir edilir. Selcen Hatun, Kanturalı’nın babası Kanlı Koca’nın ifadesiyle “bir cilasun bahadırdır.” Bu üç kadın tipi, arkaik anlatıların konusu ol-

---

Mehmet Kaplan, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 99.

Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu, İstanbul. 1997, s. 29.

Muharrem Ergin, *Dede Korkut*, 1989, s. 185.

maları dolayısıyla diğer kadınlardan daha fazla öne çıksalar da²⁵ genel olarak konargöçer bir toplulukta kadınların genel özellikleri olarak kaydedilirler.

Dede Korkut kitabında kadının ikinci önemli özelliği anne olmasıdır. İdeal anne tipi, konargöçer toplumlarda olmazsa olmaz bir özelliktir. Dirse Han, kırk namerdin iftirasına kanarak oğlu Boğaç'ın hain bir evlat olduğuna hükmederek onu bir av esnasında okla vurur. Dirse Han avdan döndüğünde Boğaç'ın annesi durumu anlar ve mayetine kırk ince belli kızı alarak oğlunu aramaya çıkar. Onu, kanlı vaziyette bulur. Boğaç ayıldığında yaralandığında boz atlı hızırın geldiğini ve üç kere yarasını sardığını söyler. Merhem ise dağ çiçeği ve anne sütüdür. İdeal anne, Oğuz çocuklarını iyi emziren, onun uğrunda yollara düşen kadındır. Boğaç'ı kırk namerdin elinde kurtaran da yine annesidir. Salur Kazan'ın ailesi, sürüleri, çocuğu, karısı ve annesi düşmana esir düştüğünde Salur Kazan annesinin esaretine daha fazla hiddetlenir. İdeal anneye eklemlenen güzel kadın tasviri de yine Dede Korkut kitabında erkeklerin kadınlara hitabında görülür: "Berü gelgil başum bahtı, evüm tahtı/Evden çıkup yürüyende selvi boylum/Topuğunda sarmaşanda kara saçlum/Kurulu yaya benzer çatma kaşlum/Koşa badem sığmayan tar ağızlum..."²⁶

Çocuk, göçebe toplum için asker demektir. Asker, güvenlik ve beka için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle çocuksuz bir erkek ya da kadın Dede Korkut'da ağır hakarete uğrar. Dirse Han, bu konuda önemli bir örnektir. Çocuğu olmadığı için davette ağır bir hakarete uğrar. Davette zikredilen sözler gerçekten ağırdı: "Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun; kara keçeyi altına döşen, kara koyun yahnısından önine götürün, yerişe yesün, yemezise tursun

²⁵ Kürşat Öncül, "Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı", *Turkish Studies*, Volume:3/2, Spring, 2008, s. 580.

²⁶ Gökyay, *ae.*, s. 4.

gitsün. Oğlı olanı ağ otağa; kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlı kızı olmayanı Allah Taala kargayubdur, biz dahi kargaruz, bellü bilsün,”²⁷ denir. Dirse Han’ın bu sözler karşısında hışımla eve döner ve karısına çok daha ağır sözler söyler: “Han kızı yerümden turayınmı/Yakanıla boğazından tutubanı/Kaba ökçem altına salayınmı/Öz gövdenden başunu keseyinmi/Can Tatlısu sana bildüreyinmi/Han kızı sebebi nedür değil mana/Katı kazab ederüm şimdi sana”²⁸ Bu ağır sözlerden, doğurmayan kadının suçlandığı ve iyi muamele görmediği düşünülür.

Dede Korkut kitabında ideal eş de belli özellikleriyle dikkat çeker. Kadının kocaya karşı sadakati, Beyrek esir düştüğünde karısının gösterdiği tavırdan anlaşılır. Beyrek’in esaretinde Banı Çiçek, on beş yıl bekler. Fakat Beyrek’in ölüm haberinin çıkartılmasından sonra ağabeyi Deli Karçarın zoruyla başka biriyle evlenir. Bunu haber alan Beyrek, esaretten kurutulur ve yabancı bir ozan kıyafeti ile düğün evine gelir. Beyrek, Banı Çiçek’in duygularını öğrenmek ister. Eline aldığı kopuz ile duygularını yoklar. Banı Çiçek, duygusal bir serzenişte bulunur: “Beyrek gideli Bambam depe başıma çıktığım çok/Kargu gibi kara saçum yolduğum çok/Güz alması gib al yanağım yırttığım çok/Han yigidüm Beyrek deyü ağladuğum çok.”²⁹ İdeal eş aynı zamanda kocasını tehlikelere karşı uyarıcı ve koruyandır. Sencen Hatun uyusun diye başında beklediği Kan Turalı’ya, düşmanın gelişini uyandırarak haber verir.

Uzun Boylu Burla Hatun’da da bir yandan kaderine rıza gösteren öte yandan oğlunun esaretine dayanamayıp tıpkı Dirse Han’ın eşi gibi hareket eden bir kadın tipidir. Daha pasif olduğu nokta, kendisi esir edildiğinde “kocasının ve Oğuz’un namusunu lekelemektense, oğlunun

---

Gökyay, *ae.*, s. 3.

Gökyay, *ae.*, s. 5.

Gökyay, *ae.*, s. 43.

ölümünü tercih etmesi konusunda oğlu tarafından ikna edilen”³⁰ pasif bir anne konumunda bulunmasıdır. Burada da oğlunun onu ikna edişini bir neden olarak görebiliriz.

Dede Korkut’un mukaddimesinde geçen dört tip kadın için Kaplan Türklerinin kadın telakkilerinin değişiminin en belirgin örneğini oluşturduğu bu anlatının, göçebe Türklere ait olmadığını belirtir. Kadının sadece misafirperverlik ve ev işini yapan kişi olarak algılandığı bu sınıflandırmada yiyecek kültürüyle ilişkili bir değişimin üzerinde durur. Gıdanın öneminin değiştiğinin görüldüğü anlatıda kadınların yemek ile ilişkisi üzerinden iyi-kötü kadın tanımının yapılması “göçebe medeniyet ile toprak mahsulleri medeniyetine” geçilmiş olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³¹ Oğuz Türklerinin yerleşik yaşama geçtikten sonra sosyalkültürel hayatın dinamiklerinin değişime uğraması nedeniyle sözlü kültür ürünlerinde mahallileşme ya da etkileşim içine bulundukları kültür havzalarının tesirleri yeni tiplerin oluşumuna katkıda bulunmuştur.³² Bu gelişim çerçevesinde ve oldukça uzun bir tarihi sürecin sonunda yazıya geçirilen Dede Korkut Hikâyeleri “yiğit kadın” tipinin yanında Dede Korkut’taki ifadesiyle “cici bici Türkmen kızı” tiplerin oluştuğunu gösterir. Fakat bu tipler erkekler tarafından alaya alınan, değer verilmeyen tipler olarak görülürler. İster aktif ister pasif rolde olsun Burla Hatun “hem ailenin namusu hem kocasının ve hem de oğlunun kurtarıcısı” bir kadın olarak Türk mitik kadınının arketipal kodlarını üzerinde taşır. Dede Korkut’da geçen fedakâr işlerden birisi de Deli Dumrul’un eşidir. Adı verilmeyen bu kadın Deli Dumrul’un, hayatına karşı bir can feda edilmesi gereken yerde, anne ve babasının bundan imtina etmesine karşılık, kendi

³⁰ Ekici, *ae.*, s. 2.

Kaplan, *ae.*, s. 111-112.

Gökyay, *ae.*, s. 1-5.

canının kocası Deli Dumrul için veren kişidir. Hikâyede, kadının bu fedakârlığına karşılık Tanrı, Deli Dumrul ve eşine uzun ömür verir, anne ve babasının ise canını alır. Buna benzer birçok hikâyede (Begil'in eşi, Tepegöz'ün annesi, Segrek'in annesi) anneler bir yandan çocukları için fedakârlık ederler bir yandan da eşleri için canları dahi vermeye hazır ideal eş ve annelerdir. Fakat Saydam'a göre çocuğunu doğuran, besleyen, koruyan, büyüten bir annenin oğluna yardım etmesi beklenirken, onu düştüğü tehli keden kurtarmaması bu arketipin gizli ve karanlık yönünü gösterir. Öte yandan Dumrul'a yardım etmeme kanbağına dayalı birliği de ihlal etmiştir. "Dumrul'a can vermeyi reddetmekle onu ölüme itmişler, kanbağının kutsallığını, yenilenerek süregitme geleneğini yadsımışlardır."³³ Gölge arketipinde görüleceği gibi her iyi arketipin bir de gölgesi vardır ve iyi olmayan anne babada gölge arketipini görmek mümkündür.

Dede Korkut hikâyelerinde kadının konumu, birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların ortaya koyduğu ortak görüş, anlatılarda ergin ve güçlü kadın tiplerinin başkahraman olmadıkları yerde bile hikâyeyi çevreleyen ve yöneten etkilerinin olduğu yönündedir. Erginlenmiş, benlik bilincine ulaşmış bu kadınlardan sadece Deli Dumrul'un annesi annelik görevini ikinci plana atar. O da gölge arketipinin etkisiyle gösterdiği bencillik nedeniyledir. Evladına canını feda etmemesi bir annenin gösterdiği karanlık yüzü olarak anlatıda yerini alır. Bunun dışındaki tüm kadınlar annelik, eşlik, kız kardeşlik, bilgelik gibi özellikleriyle hikâye kahramanlarının temel yardımcısı konumundadırlar.

Halk anlatılarında da alp kadın tiplerine rastlamak

B. Saydam. *Deli Dumrul'un Bilinci "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 183.

mümkündür.³⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, incelediği doksan halk masalının kırk beşinin ana kahramanının kadın olduğunu belirtir. Yavuz, masalların ana kadın karakterlerini yedi sınıfta toplar. Buna göre; mutluluğu akıllı ile bulan, vefalı-özverili ve dirençli kadınlar, kıskanç ve iftiracı kadınlar, kötü kalpli üvey anneler-büyücü kadınlar, acımasız dev analar, cinsel tacize uğrayan kadınlar, eşlerine ihanet eden kadınlar, yalan ve kurnazlıkla mutluluğa ulaşmak isteyen kadınlar ve son olarak da akılsız-beceriksiz ve sağduyudan yoksun kadınlar halk anlatılarında yer alırlar.³⁵ Başkahramanı kadın olan masallardaki akıllı kadın tiplemesinde Yavuz'un incelediği *Padişah ve Çocukları* masalında kadın kahraman babasını karşısına alır ve ona mutluluğu veren kocasından yana olur. Babasının sorduğu sorulara kocasının cevap vermesi için ona yardım eden kadın, mutluluğun temelini ailede ve sevdiği erkekte olduğunu vurgulayan tavır içine girer. *Terzi ve Karısı* masalında da benzer bir tutum içinde akıllı davranan kadın, kendisini arzulayan padişahı kurtulma yollarını arar ve padişahın her şartını yerine getirmek zorunda olan kocasına yardım eder. *Padişah ve Üç Oğlu, Tüylü, Keşiş, Cesur Kız* gibi masallarda da da erkeğe bağlılık ve onunla mutlu olma yolları, akıllı kadınlar tarafından inşa edilir. *Sihirli Yüzük, Terliklerin Getirdiği Mutluluk, Yarış* gibi masallarda ise akıllı kadın erkeği yönlendirerek onun doğru hareketi yapmasını sağlar ya da onu bu konuda cesaretlendirerek yönlendirir.³⁶ Ayrıca kocasına,

---

H.I. Şahin, "Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2012, s. 565.

Masal Kadınladı (Kadınları), Muhsine Helimoğlu Yavuz, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7160> (Erişim tarihi: 28 Mart 2020).

³⁶ Helimoğlu Yavuz, am., s. 87.

babasına ya da bağlı bulunduğu topluma kötülüğü dokunan ama bunu ihanetle yapan kadınlar da vardır. Helimoğlu'nun derlediği masallardan *Çiğ Süt*, *Ahmet Şah ile Kardeşi İbrahim*, *Balığın Gülmesi* gibi masallarda kadının erkeğe ihanet etmesi konu edilir. Genellikle padişah kadınları, kocalarını daha genç ve yakışıklı insanlarla aldattır. Bu kadınlar, becerebildikleri kadar ihanetlerine devam ederler.³⁷

Halk masallarında güçlü, dirençli, zorlukların üstesinden gelen, dar zamanlarda aklıyla çözümler üreten, bitip tükenmez uğraşlarla sorunların üstesinden gelen ve “yaşama karşı her zaman savunmada” olan kadınlar görülür. Bu kadınlar, mutluluk için mücadele ederler. Helimoğlu'nun derlediği masallardan sadece birinde kadın kendisine atılan iftira karşısında intihar eder. Bunun dışındaki kadınlar, karşılaştıkları zorluklara her zaman direnmiş tipler olarak masallarda yerlerini alırlar.

DÖRT TEMEL DIŞIL ARKETİP

Temel kök metinlerde bu çalışmada zikredilenler kapsamında, Türk mitik anlatılarında belli başlı kadın arketipleri şu şekilde sınıflandırılabilir: Kut sahibi-olağanüstü güçlü kadın, ideal eş-anne, savaşçı-alp ve olumsuz-yıkıcı kadın tipi. Bu dört tipinin, kendi içinde dallara ayrılan ama bütünlüklü olarak bu dört kategoriye dâhil edilmiş örnekleri bulunur.

Kut Sahibi-Olağanüstü-Bilge Arketipi

Türk mitolojik sisteminde kut hem erkeğin hem de kadının Tanrı tarafından kutsanmış olmasının işaretidir. En

---

Helimoğlu Yavuz, am., s. 94.

eski Türk abideleri olan Orhon Yazıtlarında, kadının kut sahibi olduğu belirtilir. Kut sahibi kişi, Tanrı tarafından kutsanmış ve görevi O'nun tarafından verilmiş demektir. Bunun en belirgin ve net ifadelerini Orhon Yazıtlarında Kül Tigin Doğu Yüzü 11. satırda görmekteyiz. “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış muhakkak ki” sözü, Tanrı'nın, milletin başında olacak kadını ve erkeği mübarek kıldığının ifadesidir.

Kut sahibi olmakla insanüstü güce sahip olmak aynı kaynaktan beslenen görünümlerdir. İkisine de kutsalın elinin değmiş olduğuna inanılır. Olağanüstü güce sahip olmak demek, konargöçer toplumların vahşi doğayla ve yırtıcı hayvanlarla içiçe olduğu yaşam tarzında kutsalla ilişkili görülen bir niteliktir.³⁸ Bu yaşam tarzında kahraman denilen örnek modellerin olağanüstü güçlerinin olması, kutsalın en temel işareti olarak görülür. Destanlarda kahraman tipinin genellikle olağanüstü güce sahip hayvanlar ile anılması kaçınılmazdır. Hatta bu hayvanların en güçlü kısımlarının sırta, göğüse, bileğe ya da kola dövme şeklinde nakşedilmesi de totemik unsur olarak sık görülen bir durumdur. Kadınların, böyle dövmelelerinin bulunduğu dair bir kayıt olmasa da onların, üzerlerinde taşıdıkları birtakım nesnelerin güçlü hayvanlara ait olduğu bilinmektedir. Öte yandan bu hayvanlar sadece tabiatın en güçlü varlıkları oldukları için değil, dönemin genel anlayışı çerçevesinde hayvan-kutsal ilişkisini açığa çıkaran, bazı hayvanların kutsal kabul edilmesi anlamında da tercih edilmişlerdir.³⁹

³⁸ Umay Günay, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili-I”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XXVI/2, 1988, Ankara, 1989, s. 42.

³⁹ M.E. Bars. “Manas Destanı'nda Kahraman Tasvirleri”, *International Journal of Language Academy*, Volume 2/1, Spring 2014, 2(1), s. 39.

Kut sahibi-olağanüstü güce sahip olmak, soy bakımından aynı kut'u devam ettirmiş olmakla ilişkili olarak bilgeliği de beraberinde getirir. Akıl ve sağduyunun temsilcisi bilge kadının bilgeliği sadece soyuyla ilgili değil, kut-salla, kutsal-ana oluşuyla ilişkilidir. Bilge kadın evin, toplumun kurucu, koruyucu direğidir. Bireyin erginlenmesine vesile olacak yolculuğa çağıran da bilge tiptir. Kahramanın konforlu yaşam alanını sorunsala dönüştürerek onun erginlenmesine yardımcı olacak yolculuğa çıkmasına, meydana inmesine neden olan bilge kadındır.

İdeal Eş/Anne Arketipi

Destan kahramanları, aynı zamanda toplumun idealize ettiği tiptir. İdealize edilmiş fiziksel ve psikolojik özellikler toplum için model oluşturur. Kadın destan kahramanlarında da toplumun varlığı, devamı ve bekası için idealize edilmiş kadın tipleri görülür.⁴⁰ Bu tiplerin en öne çıkan iki özelliği bulunur; eş ve anne. Erkeğin destekçisi, dayanağı, sığındığı mağarası (Umay-rahim ilişkisi de ideal anneye dâhildir), evin koruyucusu eş tipi Türk mitik anlatılarında temel bir arketip olarak görülür. İdeal eş yoksa, toplumun düzeni kökünden bozulur. İdeal eş demek kuta sahip çıkmak, erkeği dayanak sahibi kılmak ve tarihe iz bırakmak demektir. Tarihe bırakılacak iz ancak anne olmakla gerçekleşir. Anne ile eş arasındaki ilişkide asıl olarak birbirinin üzerine örtülen kutsal ana figürü vardır. Biyolojik annelik, iyiliği, arzu dolu duygusallığı, koruyup kollaması ile bir mağara metaforuna dönüşür. Bu nedenle kahramanların hayatına giren kadınlar, annelerine en çok benzeyen ka-

---

Ali Duymaz, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler", *Millî Folklor*, Sayı: 76, 2007, s. 50.

dınlardır. Erkeğin erginlenme sürecinde bir kadına sığınması ki bu genelde öncelikle annesi olur, onu mağara/rahim içinde besleyip büyüten ve erginlenmesine yardım eden kutsal anadır. Eril olan erkek kahraman ilk doğuş yerine, anne rahmine, güvende olduğu yere dönmek ister. Bu, aynı zamanda doğum mitleriyle erkek erginlenmesi arasındaki sıkı ilişkiyi de gösterir.⁴¹ Öte yandan erkeğin erginlenmesinde baba-oğul çatışmasının derinleşmesini engelleyen de annedir. Anne, erkek kahramanın çatıştığı baba ile ilişkisinde köprü vazifesi görür ve eril ögenin eril formunu bozmaksızın erginlenmesine babayla birlik olmasına, ona ulaşmasına imkân sağlar. Anacıl gücüyle kadın, oğulun erginlenmesinde en büyük destekçisidir.⁴²

İdeal anne, ideal eş rolünün kaçınılmaz kıldığı bir tip-tir. Türk mitik anlatılarında anne olamamak bu nedenle yadırganmış, anne olamayan kadın, erkeğiyle birlikte hor görülmüştür. İdeal anne, sadece çocuk doğuran değil doğurduğu çocuklar için Ebedî Dişi Umay'ın bütün niteliklerini kuşanmış koruyucu, kollayıcı ve gerektiği yerde yıkıcı yok edici özellikleri taşıyan anne tipidir.

Alp-Savaşçı Arketipi

Anaerkil izlerin rahatlıkla sürülebildiği Türk destanlarında savaşçı kadınlar vardır. Bu kadınlar, bir yandan soyu kutsallaştırırken bir yandan da o soyun devamlılığı için savaşır. Bir toplumu temsil eden destan kahramanı düşmanı yendiğinde, düşmana ait kadınlar düşmandan elde

---

F. Alsaç. "Dede Korkut Hikayelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C: 6, S. 14, 2018, s. 98.

⁴² M. Ateş. *Mitolojiler ve Semboller/Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, Aksiseda Matbaası, İstanbul, 2001.

ettiği bir ödüldür. Bu durum hem savaşçı erkek egemen toplumların hem de kadın kutsallığının var olduğu tarım toplumlarının destanlarında görülür.⁴³ Kadınların düşman karşısında pasif olmaması temel koşulu üzerinden, alp ve savaşçı kadınlar yetiştirilir. Destanlarda daha çok kahramanın bir özelliği olarak alplığı öne çıkartılmış kadınlar bulunur.

Gölge-Düşman Arketipi

Destanlarda geçen olumsuz kadın tipleri Ebedî dişi Umay'ın ataerkil dönüşümler geçirmesiyle kendisine atfedilmiş olan yıkıcı yokedici özelliklerle bütünleşir. Temelde, kutsal bir yokedicilik söz konusuyken zamanla çeşitli kültürel etkileşimler neticesinde Türk kültürüne kalıcı olarak yerleşen olumsuz kadın tipleri görülür. Bunların daha çok Arap kavimlerle karşılaşma sonrası olması dikkat çekicidir. Arap kavimlerinin İslamın temel prensipleriyle senkronize ettikleri birtakım gelenekleri, İslam dininin bir prensibiymiş gibi toplumda kabul görmüştür. Bu kabullerin yaygınlığı bir süre sonra dinin kendisinde varmış gibi kabul görmüştür. Kadın konusunda özellikle Dede Korkut'ta, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te ya da *Kutadgu Bilig*'de görülen indirgemeci ifade kalıpları bu çerçeveden değerlendirilebilir. Bunun en bariz örneğini, Dede Korkut hikâyelerinde görmek mümkündür. Dede Korkut kitabının başında yer alan kadın tipleri, dönemin kadın anlayışını vermesi bakımından dikkat çekicidir. Kadınların dört sınıfta tasnif edildiği tespitite: “Birisi solduran soptur. Birisi tolduran toptur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler isen bayağıdır.” Dörtte üçünün olumsuz özellik taşıdığı

M. Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, *Toplumbilim*, 15, 2002, s. 50.

bu sınıflamada solduran sople kastedilen, bıktırıcı kadın tipidir ki nankörlüğü ve dırdırcılığı ile bunu yapar. Dolduran top sürekli gezen, erkeğin sözünü dinlemeyen, cimri, misafire hürmetsiz ve dedikodu eden tiptir. İyi tip ise kocasının yokluğunda evin direği olan, düzeni devam ettiren tiptir ki Dede Korkut'da "Ayşe-Fatma soyu" olarak geçer.⁴⁴ Misafirperverliğin hem olumlu hem de olumsuz kadın tipinde belirleyici unsur olması, obanın dirliğinin kadınla misafirle eşdeğer oluşuna güzel bir örnektir. Bu değer Türkler için olumlu kadının özelliklerinden birisi olması dikkate değerdir.⁴⁵

Olumsuz kadın tipinde daha çok düşmana yardım eden, obanın birliğini bozan, hileci, büyücü, kıskanç, laf getirip götüren dedkoducu kadın tipleri vardır. Olumsuz kadın, arketiplerde gölge arkesiyle karşılık bulur. Gölge arketipi, her iyi arketipin karanlık ve yıkıcı yanını gösterir. Bu bakımdan her iyinin bir de gölge tarafı vardır. Gölge, bilinçaltının bilinmeyen dehlizlerinde saklı durduğu yerden ancak işlenmesi, fırsat verilmesi hâlinde çıkar ve harekete geçer.

LİTERATÜRDE TİP ÇALIŞMALARI VE ARKETİPAL YAPI

Bu başlık altında tip çalışmaları literatürü ya da destan/halk anlatısı literatürüyle ilgili alanda yapılmış bazı çalışmalar vermemizdeki amaç, Türk mitik anlatılarında sıklıkla kullanılmış olan kadın tiplerinin arketipal bir yapı oluşturacak kadar fazla kullanılmış olduğunu belirlemek amacını gütmektedir. Bir milletin yaygın olan sözlü anlatıları, o milletin ruhsal genlerini ele verdiğinden Türk mitik

---

Kaya, am., s. 51.

Ata Yıldız, am., s.24.

anlatılarındaki kadın tipi incelemelerinde görülen benzerlikler, üçüncü bölümde ele alınmış olan kadına dair arketipal yapıların yaygınlık derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Burada, sadece, yapılmış araştırmaların bazılarına değinilecek ve böylece kadına dair sözlü anlatılarda arketipal kalıp diyebileceğimiz yapıların var olduğuna dair sav kuvvetlendirilmiş olacaktır.

Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*'nde "Türk Epik Destan Geleneğinde Tipler" alt başlığı altında, Türk destan geleneğinde başkahraman olan "alperen tipi", "bilge devlet adamı tipi" ve "hayvan kahraman tipleri" ile birlikte "kadın tipleri" sınıflaması yapar. Çobanoğlu araştırmacıların, kadın karakterlerin, İslamiyet'in kabulünden sonra destandaki konumunun değiştiğini düşünerek farklı sınıflamalar yapmalarının sıklıkla yapılan bir yanlış olduğunu ifade eder. Ona göre kadının destanlardaki değişiminin temelinde, girilen yeni dinî havzanın etkisinden önce, atlı göçebe kültüründen yerleşik hayata geçişin etkisi vardır. Türklerin, İslamiyet'i kabulüyle benzer bir süreçte gerçekleşen sosyal yapıdaki değişimle destanlarda daha önce görülen dışa dönük, güçlü ve aktif kadın karakterler, içe kapanık, duygusal, edilgen ve silik şekillerde yer almaya başlamıştır.⁴⁶ Çobanoğlu'nun bu tespitini Dede Korkut hikâyelerinin mukaddimesindeki kadın sınıflandırması üzerinden düşünmek gerekir. Zira yerleşik hayatın Türk konargöçer topluma getirisi ilk elden kadın üzerinden olmuş, girilen dinî havzada eski geleneklerin etkisiyle kadın, evin içine sıkıştırılmıştır. Bu tespitin en belirgin örneğini İslam tarihinde görmek mümkündür. Peygamberin eşi Hatice, etrafına topladığı binlerce insanla savaş yönetmişken, sonraki dönemlerde Emeviler tarafın-

---

Ö. Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

dan oluşturulan siyasal hukuk, kadının sokağa çıkmasını dahi fihhi hükümlerle hoş karşılamamıştır.

Nezir Temur tarafından hazırlanan *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*⁴⁷ adlı çalışma, Manas etrafında yoğunlaşmıştır. “Manas Destanı'ndaki Alt Tip Karegorileri” başlığı altında *Norm Tipler* kadın bağlamında şu şekilde sıralanmıştır: Arkaik Kadın Kahraman Tipi, Olağanüstü Kadın Kahraman Tipi, Alp Kadın Kahraman Tipi, Arkaik Kadın Kahraman Tipi için Umay Ana, Olağanüstü Kadın Kahraman Tipi için Ayçürök, Akbermet, Aruuke (Almam-bet'in eşi), Katıran, Kökmonçok, Aruuke (Koşoy'un eşi), Alp Kadın Kahraman Tipi için Kanıkey, Saykal, Kardıgaç, Altınay, Kanışay, Orongu, Torum Kız, Kuyalı karakterleri örnek olarak verilmiştir. Temur'un tasniflerinde dikkat çeken husus, kahramanlık tiplerini mitolojik ve gerçekçi olarak ayırmasıdır. Bu ayırım, arketipal yapıların mitolojik sistemdeki varlığının gerçek hayata aktarılmış örneklikler gösterdiğini belirtmesi bakımından önemlidir.

Mehmet Emin Bars “Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri”⁴⁸ adlı makalesinde öncelikle kadının Türk kültür tarihindeki yeri hakkında kısaca bilgi vermiş ve ardından Türk destanlarında kadın tipler üzerine yapılan çalışmaları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Bars'ın çalışmasında sunduğu tasnifte Oğuz Kağan, Battalgazi, Manas, Köroğlu, Dede Korkut, Karaçay-Malkar Nart, Şor, Uygur Türklerinin destanlarından örnekler vererek kadın tipleri sınıflandırmıştır. Bu çalışmalardan yola çıkarak Türk kahramanlık destanlarındaki kadın tiplerini, şu başlıklar altında toplamıştır: Alp (Aktör, Kahraman) Kadın Tipi, Bilge (Sembol) Kadın Tipi, Eş (Sevgili) ve Anne Ka-

N. Temur, *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, Kurgan Yayınları, Ankara, 2012.

⁴⁸ M.E. Bars, “Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri”, *ULET*. Volume 3/2014, s. 137.

dın Tipi, Yardımcı (Haberci) Kadın Tipi, Düşman Kadın Tipi.

Erhan Aktaş ise *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*⁴⁹ adlı çalışmasında Hakas destancılık geleneği içinde konumlanmış olan kadın tiplerini çalışmasına taşımıştır. Aktaş'ın çalışmasında kadın tiplerinde alp kadın, eş-anne kadın ve yardımcı tipler şeklinde bir sınıflama mevcuttur. Türk destanlarında alp, anne ve eş tipinin temel bir prototip olduğu bu çalışmada da ortaya konulmuştur. Hakas halkının anaerkil yapısının kadın tiplerine etkisinin görüldüğü destanlarda alp tipinin, evlendikten sonra eş ve anne olarak biraz daha kahramanlık alanlarından uzaklaşarak pasif bir konuma yerleştiği görülür. Eş-anne tipi kadınları açıklarken animus kavramından hareket eden Aktaş, arketipal yapılara dâhil kadın isimlerini zikreder.

Hakas Destan Dairesinde Bir Kadın Kahraman: Huban Arığ adlı çalışmasında Yaprak Pelin Uluişik da Huban Arığ'ın sahip olduğu nitelikleri destanlarda kadın tipleri üzerinden irdeler.⁵⁰ Huban Arığ Hakas destan geleneğinde alplık, kahramanlık, savaşçı tipiyle bir arketipal kalıp oluşturur.

Kürşat Öncül “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı”⁵¹ adlı makalesinde Dede Korkut anlatmalarındaki kadın tipleri sınıflandırmıştır. Animus çerçevesinde saldırganlık ve savaşçılık özellikleriyle kadın kahramanların tarih içindeki varlıklarından bahseder. Bu çerçevede “Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı”, “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı” ve “Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy” gibi destanlardaki kadın tipleri değerlendirilir. Dede Korkut hikâyelerini

E. Aktaş, *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Kömen Yayınları, Konya, 2016.

Y.P. Uluişik, “Hakas Destan Dairesinde Bir Kadın Kahraman: Huban Arığ”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C: 11, Sayı: 24, 2018, s. 139. Öncül, am., s. 580.

animus kavramı doğrultusunda değerlendiren Öncül, adı geçen boylardaki Banı Çiçek, Boyu Uzun Burla Hatun ve Sarı Donlu Selcen Hatun gibi kadınların, diğer kadınlardan ayrılan yönüne odaklanır. Bu bakımdan topluma öncü olan karakterlerle diğer sıradan kadın tipleri ayrıştırır.

*Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*⁵² isimli çalışmasında Asuman Güneş, metinlerdeki kadın tiplerini işlevleri yönünden incelerken bu kahramanlık destanlarındaki kadınları bir tip tasnifiyle ele almak yerine onların toplumdaki, aile içindeki ve karşı cinsle ilişkili rolü ve konumu bakımından inceler. Dolayısıyla çalışmada kadınlar; anne, sevgili, eş, kız çocuk, kız kardeş, hizmetçi, esir, cadı gibi rolleriyle incelenirken bu tiplerin toplumsal olarak hangi durumlarda üstün tutulduğu, hangi durumlarda küçümsendiği, eş seçiminde kriterlerin değişimi gibi özellikler ele alınmıştır.

Destanlardaki kadınlar hakkında yapılmış başka bir kapsamlı çalışma da Pınar Fedakar'a aittir.⁵³ Fedakar, 2016 yılında yayınlanan *Türk Boylarının Destanlarında Kadın Başkahramanlar* adlı eserinde kadın başkahramanları alp ya da alperen sıfatıyla savaşçı kadın tipiyle özdeşleştirir. Öncü tipi ise topluma değerler konusunda öncülük eden ideal değerler için toplumu ardından sürükleyen ve bir değerler sisteminde buluşturan tip olarak belirler. Araştırmacının, çalışmasının ikinci bölümünde ise, kadın başkahramanın yolculuğu konusu analiz edilmiştir. Fedakar'ın belirlediği kadın başkahraman kalıbı, arketipal bir kalıp olarak önemlidir.

İslami dönemin Türk kadın algısını ve pratiğini değiştirmiş olduğu üzerine tezler hayli fazladır. Kimi ilim adam-

A. Güneş. *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında*, Kurgan Edebiyat, İstanbul, 2012.

P. Fedakar, *Türk Boylarının Destanlarında Kadın Başkahramanlar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2016.

ları bu tezi kabul ederken kimileri İslami sahanın Arap geleneğiyle kuşatılmış olmasına dikkat çekerler. Fakat her iki durumda da Türklerin girdiği dinî havzadan etkilendiği ve konargöçer toplumun geleneklerini kadın üzerinden değiştirdiği bir gerçektir. Hasan Köksal, “Anadolu’da İslami Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki Kadın Tipler” adlı makalesinde,⁵⁴ Battalname, Danişmendname, Saltukname, Dede Korkut ve Köroğlu destanlarından hareketle kadın tipleri hakkında bazı tespitlerde bulunur. Köksal, Battalname’de iki tip kadının mevcut olduğunu ifade eder. İslam Kadını Tipi olarak sınıflandırılan kadının İslamiyet’in etkisi altında, erkeğin dış hayatından ayrı bir dünyada ve ayrı bir nizam içinde yaşadığını belirtirken diğer kadın tipinin epik özellikler taşıyan alp tipi olduğunu söyler. Köksal’ın bu tespitinde, yerleşik hayata geçişle gelen değişimin izleri görülebilir.

Hüseyin Aksoy, *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*⁵⁵ adlı doktora tezinde geniş literatür bilgisinden sonra Kırgız destanlarındaki kadın tiplerini şu şekilde tasnif eder. Alp tipi, ideal eş tipi, ideal anne tipi, âşık tipi, bahşı/şifacı tipi, büyücü tipi, kurtarıcı tipi, masum düşman tipi, cariyeye tipi, sütanne tipi, kırk kız tipi, yenge tipi. Destanların büyük bir yüzdesi ideal anne ve ideal eş tipidir.

Ranetta Gafarova, 2016’da yayınlanan “Dede Korkut ve Kırım Tatar Destanlarında Ortak Kadın Tipleri” adlı bildirisinde, destanlarda yer alan kadın tiplerini temel arkeler üzerine kurar: İdeal Eş/Anne Tipi. İdeal Sevgili Tipi. Yardımcı Tip. Bu başlıklara ek olarak Alp Tipi Kadın, İdeal Eş ve Anne Kadın şeklinde iki başlık daha ekler. Araştırmanın ortaya çıkan sonuçlara göre Kırgız destanla-

---

H. Köksal, “Anadolu’da İslami Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki Kadın Tipler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3 (2), 1999, s. 210.

Aksoy, *agt.*, s. 48.

rında görülen olumlu kadın tipler: “Alp tipi”, “âşık tipi”, “ideal eş tipi”, “ideal anne tipi”, “bahşı/şifacı tipi”, “cariye tipi”, “kurtarıcı tipi”, “masum düşman tipi”, “kırk kız tipi” “yenge tipi” ve “sütanne tipi.” Olumsuz kadın tipler ise: “Düşman tipi”, “hain tipi”, “kötü eş tipi”, “haris tipi”, “hilekâr tipi”, “boşboğaz tipi” ve “zalim ebeveyn tipi” şeklinde bir tasnifle belirlenir. Bununla birlikte söz konusu destanlarda kötü kadın tipine rastlanmamış olması da dikkat çekici bir tespit olarak sunulmaktadır.⁵⁶

Tip çalışmaları, Türk kültürünün yaratılıştan gelen ve çeşitli anlatılarla açığa çıkan, form değiştirerek günümüze kadar gelen temel davranış kalıplarının varlığını ortaya koyar. Bu çalışmalarda kadınla ilgili tasniflerde temel arketipal yapılar açığa çıkar. Bu yapılar, her anlatıda değişime uğrar fakat temel dinamikler aynı kalır.

⁵⁶ R. Gafarova, “Dede Korkut ve Kırım Tatar Destanlarında Ortak Kadın Tipleri”, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” Bildiriler Kitabı. Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2016, s. 642.

III. BÖLÜM
KADIN ARKETİPLERİ

ALP KADIN ARKETİPİ

Kızlardan az çıkmadı pehlivanlar, daha dünkü Canıl Mırza, Saykal ablan. Aslanları olmuşlardır, kendi zamanlarının.

Kız Darıyka Destanı

Alp kelimesi, Türkçenin çeşitli lehçelerinde kahraman, cesur, yiğit anlamlarına gelir. Bu kelime Türkmen, Kırgız, Karakalpak Türkçelerinde “alp”; Çuvaşçada “ulıp”; Kazak, Tatar ve Hakas Türkçelerinde “alıp” şekillerinde kullanılmaktadır.¹ Alp kavramı mitik dönemin olağanüstü içerikli anlatılarından tarihsel dönemin kahramanlık anlatılarına kadar gelmiş ve kahramanın en önemli özelliklerinden birisi olarak Türk anlatılarına yansımıştır. Göktürk Yazıtlarında yer alan alp kavramının bilge ve erdem sözcükleriyle içiçe geçmiş bir anlamı vardır.² Buna göre bilgeliliğin, erdem ve faziletin içiçe geçtiği bir alp tipi, toplumun tüm bireylerini içine alan bir kavrama dönüşmüş olur. Bununla birlikte, toplumda kut sahibi ya da bilge kişilere de verilen bir isim olarak da kullanılır. Emel Esin’in verdiği bilgilere göre Bilge Kağan, atası Bumin Kağanı övmek için, ona “alp imiş” ifadesini kullanır. “Tengride Bulmuş İl tutmuş Alp Kültüğ Bilge Kağan” ifadesi kut sahibi kağan ünvanı

B. Bayram, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatımları: Alplar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010, s. 83.

Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*, Edebiyat Faültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 88.

olduğu gibi Hatun’a da Alp Bilge Hatun denilmiştir.³ Türk destancılık geleneğine, içinde özellikle de Oğuz boylarına ait destanlarda daha çok erkek kahramanları nitelemek üzere kullanılan alp kavramının, aslında anasoylu döneme gönderme yaparak kadınlara da ait olduğu bilinmektedir. Alp kadın denildiğinde asıl olarak o kişinin savaşçılığı kastedilir. “(...) bazı destanlarda alp olarak niteleyebileceğimiz başkahraman kadındır veya kadınların erkekler gibi savaşçılık özellikleriyle destanlara katkı yaptıkları görülür.”⁴ Bu kadınlar iyi ata binen, iyi ok atan, tuzaklar kuran, manevra yapıp düşmanı yanıltan, birliği yöneten, sevk eden, erkeklerle at yarıştıracılabilecek ve güreşebilecek gücü ve yeteneği olan kadınlardır. Birçok Türk boyunun destanlarında görebileceğimiz alp kadın tipinin, Türk destancılık geleneğinde belirgin bir yerinin olduğu söylenebilir.⁵ Bu nedenle alp kadın tipi, dönemi içinde diğer kadınlardan daha aktif bir rol üstlenen kadınların ayırıcı vasfı olarak belirir.⁶ Kısaca alplık, boyun bütün kadınları için geçerli bir nitelik değildir. Bir yandan beceri, zekâ ve eğitim bir yandan da cesaret gerektiren bir durumdur. Mesela Dede Korkut’taki Selcen Hatun, alpların çektiği yayı çeker, attığı ok yere düşmez. Kanturalı uyurken düşman askeriyle savaşır, onu düşman elinden kurtarır Banı Çiçek Bamsı Beyrek’in hünerini sınar. Beyrek’le yaptığı yarışmalarda ondan geri kalmaz. Boyun kadınları, genel olarak cesur ve becerikli iken alplikte öne çıkan kadınlar toplumun öncü

Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, XIX, S. 75, 1955, s. 353.

Mehmet Aça, “Reşideddin Oğuznâmesi’nde Kadın”, *Millî Folklor*, 2007, s. 88.

Hüseyin Aksoy, *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*, Ege Üniversitesi SBE Doktora Tezi. İzmir 2019, s. 402-403.

Kürşat Öncül, “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı”, *Turkish Studies*, Volume: 3/2, Spring, 2008, s. 580.

kadınlarıdır. Göçer toplumların kadınıyla erkeğiyle, genci yaşlısıyla toplumsal düzene katkı sağlaması, düzenin bir parçası olmaları oldukça önemlidir. Hayatta kalmanın ötesinde bir birlik ruhu, geçmişi yanında taşıma, şimdiyi diri tutma ve geleceğin umut ve güven içinde inşa edilmesi hep bu ruha bağlıdır.⁷ Kaplan'ın, alp tipini "göçebe toplumunun derin özlemi" olarak tanımlaması,⁸ böyle bir geçmiş ve gelecek bağına duyulan ihtiyacın bir yansıması olarak okumak mümkündür. Bu nedenle alp kavramı, Türk kültüründe, cinsiyet kodları üzerinden inşa edilmiş bir kavramdan ziyade toplumsal işlevsellik üzerine kurulmuş bir kavramdır. Bu yönüyle alp tipinin birtakım özellikleri şunlardır:

Alp tipinin savaşçı, mücadeleci, kuvvetli özelliklerinin yanında manevi bakımdan da donanımlı olduğu görülür. Dürüst, hilesini sadece savaş meydanında düşmanına karşı kullanan, zeki, akıllı, değerlerine sahip çıkan, koruyan ve nesle intikal ettirecek derece örneklik teşkil eden kahramanların bir vasfıdır. Bu özelliklerin Kaplan, Çobanoğlu ve Yardımcı'dan⁹ derlenmiş maddelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Doğuştan Gelen Genler: Alplik, doğuştan gelen bir özelliktir. O, Tanrısal güçler tarafından belirli kabiliyet ve güçlerle donatılmıştır. Kısa sürede büyüme, süt yerine et, ckmek, şarap isteme, beşikteyken konuşma, gelecekte ya-

---

P., Karataş, "Dede Korkut Hikâyelerinde Kadınlar ve Kadınların Hikâye Akışına Etkisi", *Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Hâkim Yayınları, Ankara, 2015, s. 799.

Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III, Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 68.

Mehmet Kaplan, "Türk Destanı'nda Alp Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13-21; Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 101-106; Mehmet Yardımcı, *Destanlar*. Ürün Yayınevi, İstanbul, 2002.

pacakları ile ilgili haber verme gibi olağanüstü niteliklere sahip olarak doğar.

Yüksek Fedakârlık Duygusu: Alp tipinde, aidiyet duygusunun getirdiği yüksek bir fedakârlık duygusu bulunur. Kahraman, inandığı ve doğru gördüğü değerler uğruna her türlü fedakârlığı gösterir. Bencillığe asla yer yoktur. Bütün donanımları, halkının faydası üzerine inşa edilmiştir. Diğergamlığı zirvededir.

Kendine Güven: Alp tipinin en belirgin özelliklerinden birisi de kendine güvenmektir. Sadece güçlü ve galibiyet anlarında değil yenik düştüğü, zayıfladığı ve savunmaya geçtiği zamanlarda da kendisine olan güvenini asla yitirmez. Gözü kara olduğu için en zayıf anında bile kendisine olan güveni saysesinde düşmanına korku salar.

Kendisine Denk Düşman Seçme: Alp tipinde kahramanlar, cesaret ve güç bakımından kendilerine denk düşmanlarla mücadele ederler. Kendisinin daha aşağısında bir kuvvetle savaşmak, onlar için bir düşüklük ve eksikliklerdir. Bu nedenle alplar, kendileriyle eş değerde bir güce ve kuvvete sahip düşmanı karşılarına alırlar. Onun kendisine denk bir düşmanla karşılaşması, içine girdiği mücadeleyi değerli kılar. Böylece halk nazarında alp, gerçek kahramanlığın timsali olur.

Şartlara Göre Mücadele Yöntemi Belirleme: Alp tipi konargöçer toplumun bütün gereklerini yerine getiren ve mücadelesini bu çizgi üzerinden yapan tiptir. Avcı toplayıcı bir düzenin tüm gereklilikleriyle donanan alp tipinde, boyun selameti için şartlara göre mücadele ve kazanma azmi vardır. Toplumda, gücü ve kuvvetiyle değer kazanır. Neslin aynen devamı için de boyun tamamı bu sürece katılır. Yetişen oğlun ve kızın, benzer eğitimlerden geçmesi toplumsal şartlar gereği elzemdir.

İslamlaşma sürecinin etki ettiği metinlerde, alp tipinin dönüşümlerine şahit oluruz. Zamanla daha çok erkeğin

bilek gücüne evrilen tip, bir vatan ülküsü biçiminde ve Türk mefkûresine evrilecek bir anlam içinde konumlanır. Bu çerçevede, alp tipine en belirgin ideal örnek olarak Oğuz Kağan Destanı verilir. Destanda, bilek gücü, alplikle bütünleşir. İslamlaşmayla başlayan “iman gücü” kavramı, bileği güçlü alplar için tipi bütünleyen eksik parça olarak pazu gücünü destekler. Dede Korkut’ta yer alan “ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi” ifadesinde alpliğin, pazu gücüne atıfla bir erginlenme göstergesi olduğu belirtilir.¹⁰ Diğer destanlarda ise güçlü kadın alp tiplerine rastlanır. Alp tipinin “Deli Dumrul” örneğinde Türk kültür kodlarına iyice sabitlendiği, İslamlaşma sürecinde ise bunun “alp eren” tipine evrildiği söylenebilir. Anadolu sürecinde belirginlik kazanan “erenlerin” kökeninde alp tipinin olduğu Battalgazi, Şeyh Edebali gibi karakterlerle bütünleştiği görülür. Mitolojik devirlerden itibaren, kutsal ile ilişkili görülen ve Tanrı’nın verdiği “kut” nedeni ile “bileği bükülmez” olan yiğit alp tipi, İslamlaşma döneminde kut’unu daha da kutsala yakınlaştırarak ilahi misyonu yüklenir. Alp tipinin, veli tipine dönüşüm sürecinde bu değişimler oldukça önemlidir. Evrilme, kutsalla bağlantılı bir şekilde devam eder.¹¹

Kadın Alplar

Alp tipinin dişil unsur olarak görülmesi arkaik dönemlerin temel karakteristiklerinden biridir. Özellikle anasoylu dönem, kadın kahramanların varlığı ile anlam kazanır. Ka-

A. Schmiede, *Kitab-ı Dedem Korkut*. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 53.

Salih Uçak, “Şan Kızı Destanı’nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Değerlendirme”, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, S. 4 Aralık 2013, s. 143.

dınlara atfedilen alp kavramının, göçebe topluma yerleşik toplumdan daha çok eklemelenmiş görünmesine rağmen, kavramın, kadınlarla ilişkilendirilmesi için yerleşik hayata geçilmesini ve din-medeniyet değişikliklerinin yaşanmasını beklemek gerekmiştir.¹² Bu gecikmenin temel dayanak noktası, kahramanlık destanlarında alp tipinin temsilinin, sürekli erkekler üzerinden yürüdüğüne dair düşüncedir. Bununla birlikte destanlarda yer alan kadın kahramanların kahramanlıkları, hiçbir zaman göçebe toplum düzeni içinde bir kahramanlık olarak algılanmamış, toplumsal gerekliliklerin bir parçası olarak görülmüştür. Böylece kadının, toplumsal düzlemde cinsiyete dayalı “görev paylaşımı” dediğimiz toplumsal cinsiyet kodlarıyla yüzyüze gelmesi ancak yerleşik topluma geçişten sonra ortaya çıkar. Kadının işi ve erkeğin işi olgularının, göçebe toplumlar için en azından yerleşik toplumdaki düzene göre fazla keskin olmadığı da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Bununla birlikte gerçekten de destanlarda çok az kadın kahraman alp tipinin bir izdüşümü olarak anlatılarda yer almıştır. Bu destanların sayısı azdır fakat yer alan destanlarda kadınlar, destanın merkezindeki kahramanlardır.

Alp kadınlar, ister göçebe ister yerleşik düzende olsun, erkeklerle hem bilek hem hüner gücünde denk olan kadınlardır. İster tek başlarına ister aileleri ile birlikte hayatın bütün şartları karşısında kendisini bir erkeğe, kadına, aileye, boya ya da bir başka güç odağına eklemlemeden varlığını sürdüren kadın tipidir. Ayakta kalması, hayatta kalmasıdır ve alp kadın bunu hem fizik hem de zekâ gücü ile yapar. Asıl olarak alp tipi, toplumun, erkek dışındaki geri kalan gücü olarak toplumsal dengeyi sağlamak üzere erkeğin kendisi olmaksızın oluşacak boşluğu dolduran bir etken olarak bilek-beyin gücüne sahiptir. Ayrıca; “eş ve

anne olarak tanıtılan kadınlar erkeklerin gölgesinde kalmamış, alplıkta onlara eş bir durum sergilemişlerdir. Kadın, erkeği hayatta iken ona, savaşında destek olurken, eşi öldükten sonra da savaşı kaldığı yerden devam ettirir.”¹³ Bunlara ek olarak; “yeri geldiğinde elinde kılıç, at üstünde savaşı alan kadın, yeri geldiğinde aklı, anlayışı, sabrı, öngörüsü ile erkeğe destek olur, karşılaşılacak birçok meseleyi çözer.”¹⁴ Türk destanlarının geçtiği coğrafi şartlar göz önüne alındığında, Asya’nın geniş steplerinde, zorlu ve çetin iklim ve coğrafyanın birtakım zorluklar barındırdığı bir gerçektir. Bu zorlukların, kadınlar söz konusu olduğunda daha da arttığını söylemek mümkündür. Etrafında düşman kabilelerin, boyların olduğu, güç ve egemenlik mücadelelerinin hayatın bir parçası olduğu bir ortamda, bir yandan doğal güç göstergesi olan nüfusu sürekli artırmak üzerinden çocuk doğumları, bir yanda göçer toplum yapısının yaz-kış hareketliliği, konargöçerliğin doğasına uygun hızlilik, atak, tedbirli ve pratik olma zorunluluğu kadınların yaşamına zorluklar getirmiştir. Bu zorluklarla ancak kendi yeteneklerini geliştirerek baş edebileceklerini bilen kadınlar, Türk destanlarında kahraman alp tipini doğurmuştur.¹⁵

Alp tipinin sadece savaşlarda ya da sosyal hayatta erkek gücüne denk düşecek bir güce sahip olmasını karşılayan bir anlamı yoktur. Alp tipi, aynı zamanda devlet vazifesinde üst seviyelere gelmiş olmayı da tanımlayan bir özellik olarak dikkat çeker. İbrahim Kafesoğlu’nun Türk Millî Kültürü’nde¹⁶ belirttiği Hatunluk hukukuna sahip

Mehmet Emin Bars, “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas Destanı”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: XVII, Mart 2014, s. 353,

Çiğdem Akyüz, “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”, *Mukaddime*, Sayı: 1, 2010, s. 174.

Akyüz, agm, s. 172.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Kültür Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,

olan kadınlar, devlet idareciliği yapacak seviyeye gelmiş kadınlardır. “Türk devletlerinde hâfunlar söz (hâfunluk hukuku) sahibi idiler. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler vardı,” ifadesiyle tarihi belgelere dayanan Çin elçilerinin belli zamanlarda yaptıkları ziyaretlerde Gök-Türk hatunlarının da hazır bulunduğu zikredilir. Kafesoğlu “Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hâfunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazan elçileri kabul ederlerdi,” ifadeleriyle kut sahibi kadınların alp kadın olarak nitelendirilen kadınlar olduğunu vurgular.¹⁷

Alp kadın tipinin Orhon Anıtlarındaki yerine baktığımızda ise “kut” sahipliğinin dikkat çekici olduğu görülür. Kağanla birlikte Tanrı’nın kutsiyetine mazhar olan bir dişil unsur, bu kitabelerde ölümsüzleşmiştir. Üç kitabenin ikisinin çeşitli satırlarında tekrarlanan “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak,” ifadeleri, alp tipinin niteliklerinden birisi olan kut almış olmayı pekiştirir.¹⁸

Destanlarda Alp Kadınlar

Türk kahramanlık destanlarında, kadınların bazen tek başlarına, bazen bir aile ya da boy ile birlikte kahramanlığın odağı olduğu görülür. Güneybatı Sibiryâ bölgesinde yaşayan Şorların Ak Kağan Destanı’nda olaylar erkek kah-

1997, s. 259.

Naciye Ata Yıldız, “Türk Destanlarında Kadın”, 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Çalıştay Katalođu, Ankara, 2018 s. 23.

¹⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 1975. (İki kitabe: Kültigin Kitabesi, Doğu Yüzü: 11. ve 25. satırlar ile Bilge Kağan Kitabesi, Doğu Yüzü, 10. ve 21. satırlar).

ramanların etrafında döner fakat kadın kahramanlar, kendi vazife alanları içinde varlık göstererek erkeklerle birlikte mücadele ederler. Birlik ruhu zafer için şart olduğu gibi mağlubiyette de kadınlar, erkeklerle beraber bedel öderler. Bu düşünce, alp kadın tipinin bir zaruret değil doğal bir davranış psikolojisi olduğunu da gösterir. Bu psikoloji kadını, eğer cephe ardında kalırsa, emaneti koruyan, kollayan, iffetli, fedakâr, diğergam, sadık ve sağlam bir kale gibi olmalarını sağlamıştır. Savaş meydanında ise erkeğiyle omuz omuza, düşman birliklerinin her türlü taarruzuna direnen, hileler kuran, yön değiştiren, toparlayan, tedavi eden, mühimmat sevkeden olarak konumlanmışlardır.

Alp kadın tipine en güzel örneklerden birisi, Altay destanlarında geçer. Bu destanların çoğunda kadınlar başkahramandır. Bu kahramanlar, bir yandan kendi kahramanlıklarını ortaya koyarken bir yandan da başkahramanın yetişmesine ve başına gelen her işin üstesinden gelmesine yardım eden tiplerdir. Mesela Altın Taycı Destanı'nda kahramanın ablası Altın Arığ, kardeşlerine aile bağlarının önemini ve sorumluluklarını hatırlatıcı güzel bir ders verir. İçkiyi seven, gece gündüz ayık gezmeyen kardeşine geçmişte annelerinin, babalarının ve yurtlarının başına gelenleri hatırlatır. Bunu bilek gücüyle yaparak geçmişin, güçlü ve yenilmez mirasını hatırlatır. Kardeşiyle güreşerek pes etmesini sağlar. Sonunda Altın Arığ, kardeşini yenererek, unuttuğu toplumsal değerleri hatırlamasını sağlar ve aynı zamanda içindeki kötülükle yüzleşmesini de sağlamış olur. Bundan sonra Altın Taycı olması gerektiği gibi bir kahramana dönüşür. Altın Arığ, kahramanlığının yanı sıra doğruyu gösteren yani eğiten kadın tipinin de bir örneğidir.¹⁹

Kırgız destanlarında karşılaştığımız Kız Saykal, Canıl

Mırza ve Kız Darıyka anlatıları alp kadın tipinin kalıplaşmış örnekleridir. Kısaca bu destanlara bakabiliriz.

Kız Saykal

Kırgız destanları içinde geçen Kız Saykal Destanı, alp kadına dair temel bir örnektir. Kırgızların Noygut Boyu'nun başında akıllı ve bilgili Karaça Han vardır. Karaça Han, sık sık komşuları Kıtay ve Kalmaklarla savaşıır. Karaça Han'ın karısı Zuurabübü kırk yaşına gelmiştir. Zuurabübü, bu yaştayken hamile kalır. Doğumu yaklaşırken bir rüya görür. Rüneyı yorumlayan Ayan Baybiçe, ona, bir erkek çocuk doğuracağını söyler. O gece Zuurabübü'nün doğum sancıları başlar. Ne var ki aradan dokuz gün geçmesine rağmen bir türlü doğum gerçekleşmez. Kurbanlar kesildikten sonra Zuurabübü'nün bir kızı olur. Çocuğun ismini Saykal koyarlar. Saykal, çok kısa zamanda büyür. Oyun çağına geldiğinde hiçbir çocuk, onunla oynamak istemez çünkü Saykal onları dövmektedir. Bunu gören babası Karaça Han, Saykal'ı ava götürür. Saykal, av yapmayı çok sever. Bu arada iyi ata binmeye, iyi kılıç kullanmaya ve iyi ok atmaya da başlar. Onbir yaşında, boyu, bir yiğidin boyuna ulaşır, on üçünde heybetli ve alımlı bir kız olur. Bir gün yine avda bir tilkiyi kovalarken iki kaplanın, beş çocuğa saldırdığını görür. Hemen kaplanların üzerine gider ve onları kamçısıyla öldürür. Karaça Han, kızın bu başarısından gurur duyar. Saykal, on altı yaşına gelince artık kimsenin baş edemediğı bir yiğit olur. Birgün Kırgızların önde gelen kişilerinden olan Karıçal vefat eder. Cenaze geleneğı içinde yarışmalar düzenlenir. Kıtayların pehlivanı Kecir'in karşısına çıkmaya kimse cesaret edemez. Onun karşısına Saykal çıkar ve yarışmada Kecir'i yener. Yarışmadan sonra Saykal, "Kız Saykal" olarak anılır. Kıtay Hanı,

Kız Saykal'ın başarısından rahatsız olur ve Saykal'ı öldürme planları yapar. Vergi zamanını bekler ve günü gelince adamlarını Karaça Han'ın yanına gönderir. Kız Saykal, babasına, o senenin vergisini kendisinin götürmek istediğini söyler. Babası izin verir. Saykal, Kıtaylara verilecek sürüyü alıp götürür. Kıtaylar, getirilen hayvan sayısını yeterli görmezler. Yapılanlar, Kız Saykal'a çok dokunur. Kamçısıyla Kıtayları önüne katıp kovalar ve sürüyü de tekrar yurduna getirir. Bu hadiseden sonra iki taraf da savaş hazırlığına başlar. Karaça Han, yaşlandığı için, idareyi Kız Saykal'a devreder. Kız Saykal, ilk olarak Zarun Han'ın kalesine ani bir baskın yapar ve kaleyi ele geçirir. Arkasından Kalmak Beyi Dorgu'yla savaşır ve onu da yener. Aldığı başarılarla artık "Han Saykal" olur. İlerleyen zaman içerisinde Kalmak Hanı'nın oğlu İodugur, Kız Saykal'la evlenmeye niyetlenir. Askerleriyle gelirken yolda rastladığı Kırgız köylerini yağmalar. Bunu duyan Kız Saykal, çok öfkelenir, askerlerini toplayıp İodugur'un karşısına çıkar. Kız Saykal'la şayet evlenmek istiyorsa önce kendisini yenmesini söyler. Kız Saykal'la İodugur karşılaşır. Kız Saykal, İodugur'u yener ve bin at getirmesi karşısında hayatını bağışlar. Bu defa Kız Saykal'ın karşısına İodugur'un kardeşi Botogur çıkar. Kız Saykal onu da yener. Kız Saykal'ın başarısını duyan ve onunla evlenmek isteyen her yiğit, onun karşısına çıkar. Gelenlerin hiçbirisi Kız Saykal'ı yenemezler. Onun ününü duyan Manas, Kız Saykal'ı görmek için kırk yiğidini yanına alarak yola çıkar. Kız Saykal'ın topraklarına gelince at sürülerine el koyar ve çobanlarını bağlatır. Gayesi Kız Saykal'la karşılaşmaktır. Manas'ın geldiğini ve yaptıklarını öğrenen Kız Saykal, dinlenmek için uyur. Rüyasında Manas'la karşılaşır. Ertesi gün Manas'ın bulunduğu yere gelir. Manas'ın kırk yiğidiyle tek tek güreşir ve onları yener. Nihayetinde Manas'la karşılaşır. Güreşirken tam Manas'ı yenecekken, onu yenmenin doğru olmayacağını düşünür.

Tam bu sırada Manas, atik davranıp onu yener. Manas'la ahretlik dost olurlar. Manas, kırk gün Kız Saykal'ın misafiri olur. Kanıkey'le evlenecek olan Manas'a hediyeler verir ve onu uğurlar. Yıllar sonra Manas, Becin seferine çıkar ve orada yaralanır ve ölür. Kız Saykal, mesafenin uzun olmasına aldırmadan yola çıkar. Cenaze töreninde, Kanıkey'e, taziye dileklerini sunar. Bu sırada Manas'ın oğlu Semetey henüz beşiktedir. Onlarla vedalaşıp yurdu, Ken Turpan'a geri döner. Hanlığını yeğenleri Aytuugan ve Küntuugan'a bırakır ve ortadan kaybolur. O gün bugün, Kız Saykal'dan kimse haber alamaz.²⁰

Kız Saykal millî bilince sahip bir alp kadındır. Ele geçirdiği Kıtay Kalesi'nde asılı duran burkan taşının yerine Türklüğün simgesi olarak altından yaptırdığı ay resmini koyar. Babası Karaça Han'ın elinden alınan Altın-Kürök ve Bayan-Cürök'e de tekrar Kırgızların yerleşmesini sağlar.²¹ Bu eylem şu şekilde tasvir edilmektedir. "Saykal'ın oturduğu yer artık altın taht oldu, Zarun'u yendiği için düşmandan korkmayan, cesur, güçlü ismi uzaklara duyulmuş komutan oldu. Şimdi Saykal değil Kız Saykal adını aldı. Kulenin ucundaki burkan taşını kaldırıp, yerine altından yapılmış ay resmini yerleştirdi. Kıtaylardan kimse kalmadan kaçtıklarında sahip oldukları mal mülk hepsi kalmıştı, bunları da toplayıp kendine aldı. Zarun Han'ın hazinesini açtığında altın, gümüş ile doluydu, onları da sahiplendi. Altın-Kürök, Bayan-Cürök'e Kırgızlar tekrar göç ederek kalenin etrafında yerleştiler. Sıra, Kız Saykal'ın Dorgun'a doğru yola çıkmasına gelmişti. Kız Saykal, bütün düşmanlarını yenerek sınırlarına seçilmiş adamlarını koydu, kalesini, Kıtay ustalarına tamir ettirdi ve kale duvarlarının kenarlarına topları yerleştirdi. Her bir sarayına askerlerini

²⁰ Doğan Kaya, *Kırgız Destanları*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2015. Aksoy, *agt.*, s. 419.

bırakıp kalanları kendi yerine gönderdi ve babası Karaça Han'a doğru yola çıktı.”²² Kız Saykal, doğumundan yetişmesine, gösterdiği kahramanlıklardan ölümüne kadar bir kahraman tipolojisi içinde kut'la ilişkili porter çizer ve Türk kadın arketiplerinden alp tipini simgeleştirir.

Canıl Mırza

Özgürlüğüne düşkün, yerinde duramayan, halkı için kahramanlık gösteren, korkusuz ve yiğit bir kadının hikâyesidir Canıl Mırza Destanı. Aynı zamanda bir alptır Canıl. Destan, atıcılıkta, kimsenin, onu geçemediği kadın kahramanın bir gün bir başkası tarafından geçilmesi nedeniyle onur meselesi yaptığı yenilgiyi, çocuklarını bile terkedecek derecede bir tepkiyle hareket eden Canıl Mırza adlı kadın kahraman üzerine kurulmuştur. Canıl Mırza'nın doğumu ve yetişmesi de tıpkı diğer kadın kahramanlar gibi olağanüstü özellikler gösteririr. Konargöçer toplumun bir gereği olarak yetişen kahraman, on altı yaşından itibaren kendisini Kırgız aşiretlerinin iç savaşları içinde bulur. Adı sanı bilindik, kahramanlığı dillere destan Canıl Mırza, adalet ve cesaret timsali bir kişiliktir. Küçük yaşta tüm savaş yöntemlerini öğrenir. Keskin bir nişancı ve avcıdır. Onun ününe ün katan şey ise bir kaplanı yenmesidir. Bu, aynı zamanda onun erginlenmesi anlamına gelir. Destanda anlatılan kaplanı korkusuzluk ve cesareti ile yenmiş olan Canıl Mırza, bu nedenle “dişi kaplan” olarak ünlenmiştir.²³ “Er kişiden geri kalmayan cesurluk, usta avcılık, kadın kişiliğine has yardımseverlik, dürüstlük, sağlamlık”

M.N. Cicioğlu. *Kırgız Halk Destanı “Kız Saykal” (İnceleme, Metin)*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bışkek, 2010, s. 302, 318.

Ata Yıldız, agm, s. 25.

gibi birçok özelliği sayılan Canıl Mırza, rakibini ya da düşmanını yendiğinde galibiyetten tat alan, yenildiğinde ise elinden geleni yaptığına inanan ve sebat eden mücadeleci bir kadındır. Canıl'ın atı Kara-dolu'dur. Atın, sahibiyle bütünleştiği Canıl Mırza'da da görülür. Onun en önemli özelliği, at üzerinde giderken mızrak atmasıdır. Akkoçkor adlı amansız düşmanını, at üzerinde mızrakla yenmiş olması destanda yer alır.²⁴

Destanın başkahramanı olarak Noygut halkının koruyuculuğunu üstlenmiş Canıl, Üçükö, Tülkü, Burhuy, Ürbülçök, Atakozu gibi düşmalarını rahatlıkla yok eder. Bu isimler, Canıl'ın evlenme vaadinin peşine düşerek onu er meydanında yenmek isteyen fakat her birinin Canıl tarafından yere serildiği isimlerdir. Bu isimler, aynı zamanda ileri gelen Kırgız beyleridir. Destanda, her bir beyin meziyetleri, kahramanlıkları ve sosyal statüleri uzunca anlatılır. Her birinin Canıl için ettiği yemin, onu yenecek kişinin eşi olacağı düşü ile verilir. Fakat hepsinin sonu, Canıl'ın önünde diz çökmeleri ve yok edilmeleri olur. Canıl Mırza, kendisi ile zorla evlenmek isteyen düşmanlarını tek tek öldürür. Düşman Tülkü ile savaşmak için yola çıkan ve yolda Tülkü'nün bahadırlarını öldüren Canıl, yanındaki mollaların evlilik ile ilgili düşüncelerine karşı çıkar. Canıl için öncelik, halkı ve onurudur. Halkına saldıran ve zorla mallarına el koyan biri ile evlenmek Canıl için imkânsızdır.

Destanda Canıl, birçok kimseyi yener. Ama ilk yenilgişi, Abıl'ın karşısında gerçekleşir. Abıl, Canıl'ı Edige Mırza'dan aldığı akılla ve Anar'ın zekâsıyla yener. Canıl'ın "kolumdaki bileziği kim alırsa onunla evlenirim" sözüne binaen kolundaki bileziği alır. Bu yenilgiyle aslında Canıl

---

Shurubu Kayhan, "Tarihten Günümüze Türk Dünyasının Örnek Alp Kadınları", 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara, 2018, s. 48.

ile evlenme hakkını elde eden Abıl'dır. Fakat Abıl bunu yapmaz, aradan çekilerek hakkını Kalmatay'a bırakır. Kalmatay, önceki evliliğinden birçok çocuğu olan yaşlı bir adamdır. Canıl çaresiz Kalmatay'la evlenir. Kalmatay'ın ilk eşi Barçeker'dir. Barçeker, "ak nike" yani başlık parası verilerek alınan bir kadındır. Hukuk gereği başlık parası verilerek alınan kadın baybiçedir. Baybiçelik, hukuku gereği diğer eşlerden daha üstündür ve Kalmatay'ın bütün mirası ondan olan çocuklara kalmaktadır. Canıl, böyle bir adamla evlenmek zorunda kalır. Dokuz yılda üç erkek çocuk dünyaya getirir. Destanda Canıl Kalmatay ile evlendikten sonra eşinin tarafının "yiğitliğini bir de onlara göstermesi" isteği bir emir gibi söylenir. Bunun üzerine ikinci yenilgisini alır. Görüldüğü gibi bu destanda aşk teması yoktur. Canıl "kolumdaki bileziği kim alırsa onunla evlenirim," sözüyle evliliği aşka değil kahramanlığa bağlar.²⁵ Nitekim ikinci eşinin tarafına gösterdiği kahramanlıkta yenilgi yaşayınca her şeyini terk ederek memleketine doğru yola çıkar. Oğullarından en küçüğünü öldürerek ardında sağ bırakmaz. Çorobayev varyantında Canıl, çocuğuna kıyamayan şefkatli bir anne tipi olarak da belirtilirken Musulmankulov varyantında Canıl'ın çocuğunu terk ettiği görülür.²⁶ Destanda Canıl'ın nasıl öldüğü belirtilmemekle birlikte ölünceye kadar tekrar evlenmediği, at üstünde mızrak tutup, halkını koruyarak dünyadan ayrıldığı belirtilmektedir.²⁷

Şakire Çelik, *Canıl Mirza Destanındaki Epik Unsurlar*, Ege Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s. 31.

Baki Bora Hança, "Canıl Mirza Destanında Kahraman Tipolojisi Açısından Kadın", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, 2012, s. 509. Aksoy, *agt.*, s. 436.

Kız Darıyka

Kız Darıyka'da da durum çok farklı değildir. Kahramanlara özel olağanüstü bir doğum ile Kız Darıyka dünyaya gelir. Kahramana hamileyken görülen rüya ve vahşi hayvan etine aşerme ile kahramanın annesinde görülen olağanüstülükler kut'lu bir doğumun işaretidir. Kız Darıyka, vatanın koruyuculuğu görevini babası Katıran'dan devraldıktan sonra halkını koruyan, kendisi ile savaşmaya gelen düşmanları yenen bir alp kadındır. Destanda dönemin en güzel yerlerinden birisi olduğu söylenen Semerkant'ın korunması, kahramanın en büyük vazifesi/kahramanlığı olarak sunulmaktadır. Vatanın korunması ve bayrağın elden bırakılmaması yegâne kahramanlıktır. Darıyka, halkın kahramanı konumunu babasından devralmaktadır. Destanda Katıran, ak sakalların bulunduğu bir toplulukta söz alıp kendisinin yaşlandığını, halkı koruma görevinin Darıyka'ya verilmesini ister. Katıran, toplumun önde gelenlerinin de kabulü ile silahını Darıyka'ya teslim eder. Katıran'ın kızına verdiği öğütler ile destanda alp tipinin özellikleri sıralanır. Bunlar güçlü olmak, halkı ve birliğini korumak, düşmanla savaşırken aklını kullanmak ve strateji belirleyebilmek, korkusuz olmak, hain ve bozgunculuk yapan kişileri topluluğunda barındırmamak, tarafsız ve adil olmak vs. şeklinde sıralanmaktadır.

Kız Darıyka destanı da vatanın korunması ve Kız Darıyka'nın eş seçimi üzerine kuruludur. Bu sebeple; kahraman, vatanını terketmez. Eş seçiminde de Kız Saykal destanında olduğu gibi kendisi ile evlenmek isteyenleri kendi yurdunda sınamaktadır. Güzelliği ve yiğitliği dillere destandır. Bu durum, onun, sürekli sınıdığı boyun yiğitleriyle güreşmesini gerektirir. Darıyka, destan boyunca aslan, kaplan ve alp kuş gibi yırtıcı hayvanlarla özdeşleştirilir. Bu, onun kahramanlığının temsili niteliğindedir. Düşman

olarak gösterilen hırsız ve haramileri Semerkant’a yaklaştırmayıp halkına adil davrandığı için kaplan olarak adlandırılır. Diğer destanlarda olduğu gibi eş olarak yiğit kişiyi bulmayı amaçlar. Bu kişi, ancak güreşte onu yenebilecek kuvvette biri olmalıdır. Destanda doğru eş seçimi, kişinin talih kuşunu yakalamasına benzetilir.

Benimle evlenmeyi düşünen adam,
Sizlere söylenecek olan bu selam.
Güreşip, beni vıkıp, güç gösteren,
Sevdaım olur benim, onunla evlenirim.
Herkesin lâyığı olur dengi,
Bu söz ataların sözüdür
Maksadım, kendim gibi pehlivan bulmak
Han, padişah ilgilendirmez beni. (Orozova ve Akmataliyev,
: 43).²⁸

Kendisine denk kimseyi bulamayıp üzülen Darıyka’nın yardımına, ihtiyar danışmanı yetişir. Diğer destanlarda da görülen bu bilge tip, kahramanın yanında ona akıl veren kişidir. Yaşlı bilge, Darıyka’ya en uygun kişinin “Arapların aslanı” olarak ünlenmiş Hz. Ali olduğunu söyler. Onu bulmasını ve onunla güreş tutmasını ister. Darıyka hemen harekete geçer. Ali’ye, güreşip kendisini yıkan kişiyle evleneceğini ve kendisiyle güreşmek isteğini belirten bir mektup yazar ve Ali’ye ulaştırılır.

Ali, Kız Darıyka’nın mektubuna olumlu cevap verir ve onunla güreşmek üzere Kız Darıyka’nın vatanına gelir. Darıyka, kendine güvenen ve kendi gücünün farkında olan bir bahadır olarak Ali’yi güreş öncesinde uyarır. Darıyka’nın uyarılarını dikkate almayan Ali, savaşı başlatır. Destanda önce at üstünde savaşın başladığı, yenilenin ol-

maması nedeni ile sonra güreşe başlandığı anlatılır. Öyle ki güreş on beş gün boyunca devam eder.

Dini metaforların ağır bastığı Darıyka destanında, Ali'nin kılmadığı namazlar yüzünden Darıyka'yı yenemediği belirtilmektedir. Darıyka, namazlarını kılmak için izin isteyen Ali'ye ilk önce inanmaz. Ardından savaşta, Ali'nin herhangi bir bahanesi kalmasın diye ona izin verir. Ali, namazlarını kılıp Allah'a dua ettikten sonra tekrar savaş meydanına gelir.²⁹

Darıyka, Ali ile güreşinin sonunda onun kendisine layık olduğunu görür. Daha önce kimseye yenilmemiş olan Darıyka, Ali'nin namını duyduğunda zaten ona âşık olmuştur. Darıyka, Ali ile evlenip hamile kaldıktan sonra Şaysılda adlı bir oğul dünyaya getirir. Şaysılda'nın doğumu ile birlikte Darıyka, annelik vazifelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışır. Destan sonunda Kız Darıyka'nın oğlu Şaysılda, babasını bulmak için yola çıkar. Bilmeden, Ali ile ve onun çocukları Hasan ve Hüseyin ile savaşır ve ölür. Kız Darıyka'nın evlat hasreti, onu, toprağa vermesiyle son bulur. Halkını uzun süre korumuş kollamış birisi olarak, yas tutmak üzere halkının arasından ayrılır. Bir süre sonra o da vefat eder.

Yukarıdaki örneklerle ek olarak Türk yönetim anlayışının en önemli simalarından ilk kadın hükümdar Tomris, Kazan Melikesi Nogay Kızı Süyüm-bike Katun, Altay Kraliçesi Ükök, Kanıkey, Ayçörek (Ayçürök), Kurmancan Datka gibi isimler, destanlar vasıtasıyla Türk kadın arketiplerini oluşturan önemli tiplerdir.³⁰

Aksoy, *a.g.t.*, s. 442.

³⁰ Kayhan, *agm*, s. 44.

Kanıkey

Türk destanlarının en önemlilerinden birisi olan Manas Destanı, birçok bakımdan Türk kadın arketiplerini içinde barındırır. Bunlardan birisi de Manas'ın karısı Kanıkey'dir. Manas'ın babası Yakup Han, oğluna denk bir kız bulmak için aylarca dolaşır. En sonunda yiğitlikte ona denk bir kadın olan Kanıkey'i bulur. Manas, destanda üç kadınla evlenir. Kanıkey onun üçüncü eşidir. Kayıp Han'ın kızı Kara Börük'ü yağmadan alır. Çoruk'un kızı Akılay'ı kaçıtır. Temir Han'ın kızı Kanıkey'i ise malı ile alır. Kırgız evlenme gelenekleri gereği kadın, en az evleneceği erkek kadar yiğit olmak zorundadır. Kanıkey bunu fazlasıyla sağlar. Mal ile alınan baş kadın olduğu için Kanıkey de Manas'ın baş kadınıdır. Manas, Kanıkey'in kendine denk olup olmadığını anlamak için yiğitlerinden birini önceden gönderir ve Kanıkey'in gücünü sınar. Kanıkey, Manas'ın göndermiş olduğu yiğidi yendikten sonra Manas, onunla evlenmeye karar vermiştir. Kanıkey'in cesaretini ve şeceresini sınamak için gönderdiği yiğit, Manas'ın yanına gelerek: "Ey alpım, bu kız dediğin kızlardan çıkan bir arslanmış... Bizim arslan Manas'a layık bir kızdır. Bununla evlenirseniz bahtınız açılacak, her türlü teşebbüsünüzde muvaffak olacaksınız,"³¹ der.

Alp tipinin önemli örneklerinden olan Kanıkey, bu tipi genişleten nitelikleri ile diğerlerinden ayrılır. Savaş zamanlarında önemli sayıda kadından oluşan birlikler kuran Kanıkey, yaklaşık kırk kadar kadını³² savaş mühimmatının nakli için organize eder. Bu mühimmatın temini, üretimi, bakımı ve meydana nakli esnasındaki bütün süreçleri yö-

---

Abdülkadir İnan. *Manas Destanı*, MEB, İstanbul, 1992, s. 36.

'Kırk yiğit' Türk destanlarının en belirgin motiflerinden birisidir. Her kahramanın en az kırk yiğit savaşçısı yanında bulunur. (A. Ögel, *Türk Mitolojisi*. C 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998)

netir. Savaş malzemelerinin, silahlarının hazırlanması bu ekip tarafından yapılır. Hiçbir sorumluluğu gözardı etmeyen, titiz, dikkatli ve hassas bir plan doğrultusunda çalışan bu kadın birlikleri doğrudan Kanıkey'e bağlıdır. Savaş meydanındaki erkekler için olmazsa olmaz mühimmatın kadın savaş gruplarının iş birliği ile yönetilmesi, birlik ruhunun bir tezahürü olarak tüm boyun kabul ettiği ve üzerinde tartışmadığı önemli bir görev paylaşımıdır. Aslında burada Kanıkey'in yaptığı şey, boyun, kader birliğini sağlamaktır. Kadın-erkek iş birliği, ortak bir geçmişten ortak bir geleceğe doğru aynı kader çizgisi üzerinde hareket etmektir. Kanıkey, Manas'ın ve soyunun kader mirasçısı olarak en önemli alp kadınlardan biridir.

Manas'ın Kalmukların elinde esir iken kurtarma girişiminin anlatıldığı bölümler ölümsüz alp kadın tipini Türk mitolojisine nakşeder. Kanıkey, dişil güç olarak Manas'ı düşmanın elinden kurtarır:

Saç örgüsünü toplayıp tepesine bağladı, Manas'ın silahlarını takınarak, zırhını giyip Akkula'ya bindi... Kanıkey arslan gibi savaşıyor... Kanıkey bir yerinden yara yedi. Buna rağmen Manas'ı mahfuz bir vere getirmeyi başardı ve tedavisine başladı.³³

Kanıkey'in korkusuzca ve cesurca düşmanla savaşması, en zorlu anlarda bile savaş meydanını terketmeyip mücadele etmesi ve nihayet Manas'ı ölümden kurtarması alp kimliğinin tezahürü olarak görülür.

Kırgız halkı içine sızan düşmanları Kanıkey ve Manas'ın annesi Çıyırdı Hatun önceden sezerek Manas'ı, onların davetine gitmemesi konusunda uyarırlar. Yine de davete giden Manas, "Kardeş diye kabul ettiklerim kara niyetli düşmanlarmış. Annemle Kanıkey ne kadar haklı

imişler,”³⁴ diyerek pişmanlığını dile getirirken kadınların öngörülü ve basiretli oluşları da zikredilir.

Manas’ı düşman elinden kurtarmak için ölmüş gibi yaparak sözde ölü töreni hazırlayan Kanıkey, böylece aklıyla düşmanı Manas’a bir kötülük yapmaktan da kurtarır. Manas’ın ölüm törenine dost gibi katılan düşman akrabaların niyetini anlayan Kanıkey Manas’ı mezarında rahat bırakmayacaklarını düşünür.

Bu düşmanları aldatmak için Akıllı Kanıkey çok düşündü ve yapacağı işi planladı. Manas’ın ölümünden sonra bu planını tatbik edecekti (...) Kanıkey ağladı, kocasını mezara teşyi ediyormuş gibi davrandı. Atlı düşman düzme ölüyü alıp gömdüler.³⁵

Bu akıllıca planıyla kocası hayattayken onu düşmanlarından koruyan Kanıkey, korkusuzca plan yaparak hem akıllı hem cesur davranmıştır.³⁶

Manas’ın ölümüyle sarsılrsa da Kanıkey, törene bütün açları, yoksulları, kimsesizleri çağırıp, onlara ziyafet vermiştir: “Manas’ın cenaze törenine açlar gelsin, doyunsun, çıplak gezen öksüzler bu törene gelsin, dul kadınlar gelsin, ‘Manas öldü!’ diye ağlasınlar,”³⁷ diye yas tutmaya başlar. Kanıkey, Manas’a altından bir tabut ve ona yakışır bir türbe de yaptırır.

Kanıkey’i bekleyen bir başka konu, eşinin, ölümünden sonra kayınlardan biriyle evlenme geleneğidir. Böyle bir evliliği asla kabul etmeyen Kanıkey, pederi Cakıp Han ve kayınları tarafından yapılan baskılar nedeniyle oğlunu da alarak babasının yurduna dönmek zorunda kalır. Kırgız gelenekleri eşi ölen kadının kayınlardan biri ile evlenmesi-

---

İnan, *age.*, s. 42.

İnan, *age.*, s. 126, 131.

Akyüz, *am.*, s. 178.

İnan, *age.*, s. 126.

ni gerektirir: “Manas’ın ölümünden sonra üvey kardeşleri Kanıkey’e düşman oldular. Bir gün Kobeş Abeke’ye; ‘Kanıkey ile evlen, Onu sana veriyorum,’” diyerek bu geleceği gündeme getirir. Bu teklif karşısında Kanıkey; “Ben bu iki kayınımla evlenmeyeceğim, Manas’ın ölümünü kırk gün bile geçmedi, aş töreni yapılmadı, ben bu Kobeş’in sözüyle evlenecek değilim... Sen ihtiyar Kırgıl, Kobeş’in elçisi olup bana gelmekten nasıl utanmadın?”³⁸ diyerek, alp kadının temel niteliklerinden olan ölen eşine sadakati elden bırakmadan baskılara karşı direnir.³⁹

Öte yandan, hiçbir zorluğun kendisini yıldırmadığı Kanıkey, oğlunun on iki yaşını doldurması münasebetiyle yapılan erginlenme töreninde, usta bir at binicisi olarak alp tipinin olmazsa olmaz bir özelliğini tamamlamış olur. Manevi güç aldığı Türk savaş yiğitleri ve Manas’ın ruhu, onun yenilmez direncinin daha da kuvvetlenmesine neden olur. Tay-toru atının üzerinde bir ara yarışta geri kalmış gibi olsa da Manas ve yiğitlerin ruhu ona yardım eder ve yarışı bitirir.⁴⁰

Manas’tan sonra oğlu Semetey de tıpkı annesi gibi savaş hünerleriyle donanmış bir gençtir. Savaşta saf değiştiren ve Kobeş’in hizmetine giren adamları sağ bırakmayacaktır. Bir yandan Kanıkey’in bir yandan boyun öcünü almak ister. Ana-oğul iş birliğinin Kanıkey’in cesaret ve teşvikiyle, yol gösterici ve eğitici ruhuyla bütünleştiği görülür. “Semetey kaçakları takip ederken evde kalan anası Kanıkey Hatun, yanına, cesur yiğitlerden birkaçını alıp Cakıp ile Kobeşi öldürtür.”⁴¹

³⁸ İnan, *age.* s. 132.

Akyüz, *am.*, s. 177.

A. Duvarcı, “Türk Destanlarından İki Kadın Portresi: Kanıkey ve Banı Çiçek”, *VI. Uluslararası Köroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, BAMER Yayınları, İstanbul, 2016, s.186.

İnan, *age.*, s. 145.

Manas Destanı'nda alp özellikleri görülen kadınlardan Manas'ın eşi Kanıkey'den başka annesi Çıyırđı Hatun, Semetey'in eşi Ayçörek (Ayçürök) ve Er Gökçe'nin eşi Ak Erkeç, Almambet'in annesi Altınay gibi kadınlar da bulunur. Bu kadınların da tıpkı Kanıkey gibi er meydanında gösterdiği kahramanlıklar, evde gösterdiği akıl, zekâ, basiret, yönetim gibi niteliklerle bir yandan boyun bir yandan soyun selameti için çalışan kadın tipleridir.

Altınay

Manas destanında sadece Kanıkey yoktur. Bu destanın önemli kadınlarından birisi de Almambet'in annesi Altınay'dır. Altınay, alp tipinin tüm özelliklerini yansıtır. Etrafı düşmanlarla çevrili Almambet, çok zor durumda kalmışken; "birden at üstünde silahlı anası Altınay" çıkar. Onun, oğlunun yenilgisine izin vermeyen, korkusuz, cesur girişimi karşısında düşmana nefes aldırmayan bir ruh yapısını görürüz. Almambet'in bu ani saldırısı, oğluna zaman kazandırmak ve kaçışı için ortam yaratmaktır. Almambet bu durumdan faydalanarak kaçmayı başarır. Büyük bir cesaretle düşmanın ortasına dalan Altınay, evladını yenilgiden, öldürölmekten ve zelil olmaktan kurtaran yırtıcı bir kaplan gibi düşmana saldırırken oğlu, canını kurtarır. Altınay, oğlunu kurtarır fakat kendisi düşman süngüsü ile öldürölür.⁴² Altınay, kutsal ölküsü uğruna oğlunun hayatını kurtarmış, kendi canını ise feda etmiştir.

Buna benzer birçok Türk destanında alp tipinin eril bir nitelik olmadığı aksine alp tipinin dişil unsurlarla donatıldığı görülür. Manas'ta, Dede Korkut'ta, Kırgızların Er Tabıldısı'nda Agaça, Çaçıkey, İtil Bulgarlarının Şan Kızı destanı, Hakasların Altın Arığ, Ay Huucın, Ah Çibek Arığ

ve Huban Arıĝ destanları, Köroĝlu'nda Telli Hanım, Güzel Döne⁴³ gibi destanlarda savaşçı kadın tipi, alp kadın tipiyle örtüşür. Destanlarda kadın, vatanın bekası için savaşmaktan geri durmayan, olayları yönlendiren kahraman bir savaşçı, idareci, yönetici ve dirençli bir kimlik olarak karşımıza çıkar.

Tomiris (Tomris) Hatun

Tomris (Demurus) Hatun, Türklerin Temir Hatun olarak andığı MÖ altıncı yüzyılda yaşamış İskitlerin (Saka) kaĝanı olduĝu rivayet edilen Türk kadın hükümdarıdır. Dünya tarihinde ilk kadın hükümdar olarak da anılan Tomris Hatun'da Türklerin kadın arkesinin en güçlü yanlarını bulmak mümkündür. Onun kut sahibi bir hükümdar oluşuyla, savaş meydanlarında boy gösteren alp kadın oluşu, zekâsıyla ve güzelliĝiyle bütünleřtiĝinde, savaşçı toplumun ideal kadın tipi ortaya çıkar. Bir yandan kut-salla ödüllendirilmiş, bir yandan savaşçılık yetenekleriyle donanmış bir yandan da güzelliĝi ile kadınlığını kuşanmış bir tip görülür.

Tomris Hatun'un iyi bir stratejist, yönetici ve savaş sevk-idare dengesini yöneten bir hükümdar olmasının yanında ününe ün katan tarihi olay, Pers imparatoru Kyros'u

---

Ahmet Saçkesen, "Er Tabıldı Destanında Kadın Tipleri", *Turkish Studies*, Volume 2/3, 2007. 493-494; Salih Uçak, "Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Deĝerlendirme", *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, S.4 Aralık 2013, (133-143); Yaprak Pelin Uluişık, "Ah Çibek Arıĝ Destanında Savaşçı Kadın Kahraman", *Filolojide Güncel Akademik Çalışmalar*, Ed. Bülent C. Tanrıtanır, Gece Kitaplığı, 2018, s. 49-63; Emine Sonnur Özcan, "İskitlerden Bacıyan-ı Rum'a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (29), 2018, s. 179.

yenerek ordusunun dağılmasına, kendisinin öldürülmesine neden olan savaştır. Babil İmparatorluğu'na son verip bütün bir Mezopotamya'yı hâkimiyeti altına alan yenilmez Pers Kralı Kyros, kuzeye doğru ilerlediğinde karşısında Türk birliklerini bulur. Tomris'in ününü bilen Kyros, ona, evlenme teklif ederek savaş meydanının dışına çekmek suretiyle yenilgiye uğratmak ister. Tomris, bu teklifin bir tuzak olduğunun farkındadır. Mert bir hükümdar olarak kozunu savaş meydanında paylaşmayı ister. Teklifi geri çevirir. Bu meydan okuyuş karşısında Kyros çılgına döner ve Tomris'i kendi topraklarında yenilgiye uğratmak üzere yola çıkar. Tomris ve birlikleri çeşitli stratejilerle sürekli geri çekilmek üzerine plan kurarlar. İki ordunun karşılaşmasından hemen önce Perslerin bir dinlenme alanında yaptığı baskın ile Tomris'in oğlu ve askerlerinden bir kısmı öldürülür. Tomris, bunun üzerine intikam yemini eder. Büyük bir saldırı düzenler ve Pers birlikleri darmadağın olur. Kyros'un kellesini ister. Kellesini getiren askerler kan dolu fiçinin içine Kyros'un kellesini gömerek Tomris'in intikam yeminini yerine getirirler.⁴⁴ İskitler hakkında bilgi veren Gera, bunun, İskitlerde bir âdet olduğunu, düşmanın kafatasından içki kupaları yapma âdetini çağrıştırdığını söyler.⁴⁵

Tomris'in büyüklüğü elbette sadece yaptığı intikam yeminini yerine getirmiş olması değildir. Dönemin şartlarına baktığımızda birçok devletlerarası evliliğin toprak, can ve nesil kurtardığı, güç birliğinin daha geniş yayımları beraberinde getirdiği bir dönemde İskit hükümdarı

Ahmet Haldun Terzioğlu, *Saka Türklerinin Kadın Hakanı Tomris Han*, Panama Yayıncılık, İstanbul, 2017.

D. Gera, *Warrior Women*, The Anonymous Tractatus De Mulieribus. New York & Köln 1997, 202-203 Dn. 57. (Aktaran, Emre Erten, Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris, *Mediterranean Journal Of Humanities*, V/2, Sayı: 239, 2016, s. 239.

Türk kimliğinin mücadelecî ruhunu ortaya koyarak, kendisinden çok daha güçlü olan düşmanı savaş meydanına çekebilecek bir riski göze alabilmiştir. Tomris Hatun'un yüksek stratejik aklı sayesinde bu risk göze alınmıştır.⁴⁶

AMAZONLAR VE ALP KADINLAR

Tarihe korkusuz savaşçı kadınlar olarak damgasını vuran Amazonlar, mitik dönemin büyülu atmosferinden günümüze kadar gelen çeşitli söylencelerin merkezinde yer alan bir topluluktur. Bir yandan antik yazarların hikâyelerinde bir yandan tarihçilerin gözü kara kadın birlikleri olarak tanımladıkları ve İskitlerle kurulan ilişki üzerinden alp tipinin kapsam alanına giren bu birliklerin Türk kadın alp tipi ile ilişkisi enteresan verileri barındırmaktadır.

Amazon kelimesi birbirine zıt iki anlama gelir. Yaygın ve kabul gören anlamıyla Grekçe "A" olmayan, "mastos" meme sözcüğün karşılığı memesiz anlamına gelir.⁴⁷ Bu anlam çerçevesinin söylencedeki yeri savaşçı kadınlar olarak bilinen Amazonların savaş aletleri olan ok ve yayı daha iyi kullanabilmek için sağ göğüslerini yok ettikleri ve bu yüzden bu isimle anıldıkları şeklindedir. Göğüsün kesilmesi

---

Özkul, Çobanoğlu, "Alperenleşen Kadın Destan Kahramanı Altın Arığ Modeli ve Tomris Hatun'dan Süyünbike'ye Kadın Hükümdarlarımız", A. Karaduman, G. Gökalp Aslan vd., *Tarihi Değiştiren Toplumu Dönüştüren Kadınlar*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 34.

N. Sağlam, "Antik Dünyanın Savaşçı Kadınları: Amazonlar", *Aktüel Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 8, 2007, s. 12; A. Karacalar, *Amazonlar ve Anaerkin Çılgılığı*, İnkılap Yayınevleri, İstanbul, 2010, s. 13; A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 23.bsm., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 32; A. Ünal, "Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi Cedrus I*, 2013, s. 29.

ya da dağlanarak yok edilmesi ve üstelik ok kullanmaya engel olduğu için bunun yapılması ataerki dönemlere dair bir yorum rengi olarak görülebilir. Çünkü göğüs, bir kadın için kadınlığının temel bir simgesi iken, onun olmaması erkekleşmesi anlamına gelir. Bu yorumun, kelimenin diğer anlamları düşünülmezsizin yaygın kabulü, eril tonunun fazlasıyla baskın olduğunu gösterir. Çünkü diğer anlamlar kelimeyi tamamen farklılaştırmaktadır. Buna karşılık göğüsün yok edilmesi bir cesaret gösterisi, kararlılık, beden üzerinde özgürlük, hırs ve savaş isteğinin kamçıladığı bir tavır olarak da görülebilir. Nitekim Karacalar, böyle bir görüşür destekler.⁴⁸ Diğer bir anlam ki ilk anlama tamamen zıttır, “A” harfinin şiddet ve kuvvet anlamıyla bütünleşen ikinci hecedeki “mazon” meme anlamına gelmektedir. Buna göre Amazon isminin anlamı güçlü, kuvvetli göğüslüdür. Bu anlamıyla Amazon kelimesi en çok kabul edilen göğüssüz anlamından tamamen zıt bir anlamda karşımıza güçlü, kuvvetli “güçlü göğüslü” olan kadın olarak çıkar.⁴⁹ Başka bir anlam ise Amazon sözcüğünün ilk hecesindeki “A” harfinin Türkçedeki “-maz” eki gibi olumsuzluk ifade ettiği ve ikinci hecesinde yer alan “mazo”nun da dokunmak anlamına geldiği ve sözcüğün karşılığının “dokunulmaz kadın” olduğu yönündedir.⁵⁰ Daha farklı bir anlamı Ermenicede bulmak mümkündür. Ermenice, “ay kadınları” anlamına gelen kelime Amazon olarak isimlendirilir.⁵¹ Amazonların pelta adı verilen kalkanının yarım ay şeklinde olması kelime ile benzerlik göstermesi bakımından ilginçtir. Bu anlamı destekleyen Kafkas dilinde ay anlamına

---

Karacalar, *age.*, s. 13.

Cevat Şakir Kabaağaçlı, *Anadolu Efsaneleri*, 14 Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 22.

Kabaağaçlı, *age.* s. 22.

R. Graves. *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, 2. Baskı, çev. U. Akpur, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 482.

“maza” veya “maze” kelimesinin Amazon ismiyle benzerlik göstermesidir.⁵² Yine Abhaz dilindeki “mızı” kelimesi de ay anlamıyla bu düşüncüyü destekler. İyi ok kullanabilmek için göğüsün kesilmesi ya da dağlanması rivayeti, ataerkil dönemin izlerini taşıyan, kadının fiziksel görünümünün savaş ve benzeri durumlar için bir engel oluşturduğu teziyle örtüşmektedir. Kimbell’in de bunu reddettiği eserinde belirtilmektedir.⁵³ Bu kadın savaşçıların bulunduğu coğrafyada on üçüncü yüzyılda seyahat eden Plano Carpinili Johannes, Türk halkından bahsederken şunları söyler:

Kızlar ve kadınlar da ata binerler ve at üzerinde hızlı bir şekilde hareket ederler.⁵⁴ Nitekim onları sadak ve yay taşıırken de gördük. Hem erkekler hem de kadınlar uzun zaman boyunca atın üzerinde kalabilecek dayanıklılığa sahiptirler.⁵⁴

Göğsü yok etmek ya da dağlamak konusunda rivayetler gerçek olsaydı bunu kanıtlayan en önemli veriler arkeolojik kazılarda bulunan kurganlardan çıkartılan kadın iskeletlerinde görülebilirdi. Sözcük biliminin ve arkeolojinin desteklemediği bu hadise bir şehir efsanesi olarak antik yazarlar tarafından dile getirilen yakıştırmalar da olabilir. Kadının, ancak kadınlık vasıflarının yok edilmesiyle erkeğe yakıştırılan kahramanlık hasletlerini gösterebileceği düşüncesi erkek bendeninin kaslı, güçlü ve kutsal kabul edildiği antik dönemlerde kadın bedeni ile kadın gücü arasında kurdukları ilişkide kendisini açığa çıkaran ipuçlarını barındırmaktadır.⁵⁵

Mitolojide Amazonlara dair ilk tarihî kayıtlar, Yunan tarihçilerine dayandırılır. Girit adasındaki kayıp Minos

Kabaağaçlı, *age.*, s. 22; Sağlam, *age.*, s. 9.

J. D. Kimball, *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*, çev. M. Çağdaş, İleri Yayınları, İstanbul, 2013.

Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, çev. Altay Tayfun Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 42.

uygarlığı, anaerkil bir toplum olarak Amazonlarla ilişkilendirilir. Bununla birlikte yine Yunan tarihçilerinin eserlerinde korkuyla bahsettikleri ve ülkelerini korumak için önlemlerin alınması gereken savaşçı kadın grupları olarak zikredilen Amazonların, MÖ iki binlerin ortalarında İskit kökenli silahlı Türk kadın birlikleri olduğu söylenegelmiştir. Tarihsel veriler, amazonların, İskit kadınlarıyla yakın benzerlikler içinde olduğunu göstermektedir.⁵⁵

İskit kadınları küçüklükten itibaren ata binmeyi, ok atmayı, atın üzerinde kargı kullanmayı bir savaş sanatı olarak öğrenmişlerdi. Konargöçer toplumun vazgeçilmez becerileri olan bu eğitimler, erkeklerle iş birliği yaptıkları alanlardı. Bu kadınlar, belli bir yaştan sonra savaş meydana katılırlar ve üç düşman öldürmedikçe evlenmezlerdi. Bu, onların hayati zorluklar karşısındaki dirençlerini ve sorunla başa çıkma potansiyellerini ispat anlamına gelirdi. Antik Çağ yazarlarının “İskitler, askerî harekâtlarda eşleriyle birlikte bulunan cesur kadınlara sahipler,” şeklindeki ifadeleri, tam da bu durumun izahı niteliğindedir. Erkeklerin kullandığı bütün savaş stratejilerini, yöntem ve taktiklerini uygulayan bu savaşçı kadınlar, aynı zamanda cephe gerisini de idareyle sorumlulardı. Kadınların bir kısmı erkeklerle savaş meydanına giderken, geri kalan kısmı boyun güvenliğinden sorumlu olarak, sürülerin, çocukların, erzakların ve mühimmatın güvenliği için uyanık olmak zorundaydı. Savunma hattı olan cephe gerisi için kadınların, silahlı olması ve herhangi bir saldırıda erkeklerle ihtiyaç duymaksızın harekete geçilmesi gerekirdi. Bu nedenle İskit kadınları savaş donanımı, eğitim ve bilgisinde erkeklerle denk ve hatta onlardan daha ileri becerilere sahiptirler.

Şule Didem Gök, *Patriyarkal Tarihin Egzotik Kadınları Amazonlar*. Gaziantep Üniversitesi, SBE. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019.

Millattan sonra dördüncü yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren İskitlerle ilgili en ilginç bilgiler ve onların amazon kadınlarıyla aynı insanlar oldukları düşüncesi Herodotos, Strabon, Thukydides, Xenophon gibi erken dönem Hellen tarihçileri ve coğrafyacıların eserlerinde yer alır. İskitlerin Yunan’a komşu oluşları Ukrayna-Sinop hattı üzerinde konumlanan Kuzey Karadeniz hinterlandında bulunmaları nedeniyledir. Herodotos’un aktardığı en ilginç bilgilerden birisi de Amazonlar denilen savaşçı kadınlar topluluğunun İskitlerin yakın akrabası olarak (Tur ve Ok halklarından gelme) ve Akdeniz’e yerleşmiş olan topluluklar olduğu bilgisidir. Herodot bu topluluk için “androkton/erkek katilleri” ifadesini kullanır. Homeros ise “antidenari/erkek gibi savaşa” terimini kullanır. Buna göre Amazonlar, yılda bir kez Sinop’ta toplanırlar ve aynı dili konuştukları İskit akrabalarıyla buluşurlar.⁵⁶ “Atlı birlikler” olarak tarihe geçen bu kavim, başta Anadolu olmak üzere İran ve Mezopotamya’nın siyasi ve kültürel tarihini etkilemiştir. İskitlerin kullandığı silahların hafif olması çevik ve atılgan olmalarında, uzak mesafelere ulaşmalarında etkindir.⁵⁷ Ok uçları ve bıçaklar, genellikle metalden yapılırken avcılık sonrası hayvan kemiklerinden de bu konuda faydalandıkları kaynaklara yansımıştır. Ok, yay, kısa bıçak ve kılıç, kama gibi savaş malzemelerinin tamamını kadınların da kullandığı, ürettiği, bakımlarını yaptığı bilinmektedir.⁵⁸

Amazonlarla ilgili yapılmış birçok çalışmanın gelip İskit Türklerine dayandığını ilk kez Amerikalı bir arkeolog etnograf olan Jeannine Davis Kimball ve ekibinin 1992-95

Haluk Berkmen, *Amazonlar ve Dionysus*, <http://www.halukberkmen.net/pdf/185.pdf>

B.N. Grakov, *İskitler*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

A. Balaban, *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

yılları arasında Pokrovka kazı alanında çalışmaları ortaya koymuştur. Antik tarihçilerden Diodoros ve Herodotos'un sıklıkla bahsettiği Amazonların tamamen Türk (Turani) soylu olduğunu, yaptırdığı DNA testleri ile kanıtlayarak ilim dünyasına sunan Kimball, Karadeniz'in kuzeyinden başlayarak Rusya'ya kadar olan alanda birçok kazıdan elde edilmiş olan verileri bilimsel testlere tabi tutarak sağlam kanıtlar ortaya koyar. Aynı zamanda etnografik araştırmalar yaparak bu araştırmalardan elde ettiği verilerle, bilimsel sonuçları karşılaştırır. Bu bütünlüklü araştırmalar, bugün, yüzyüze olduğumuz gerçeği ispatlamıştır. Altay Dağlarının ulaşılmaz dağ eteklerinde kimselerin bilmediği görmediği ve ulaşamadığı göçebe bir kabileye ulaşır.

Amazonların, en yakın komşuları olan Antik Yunan kaynaklarında geniş yer aldığı biliniyor. Sobol'un eserinde dile getirdiği Amazonların özellikleri, Türk alp tipinin özelliklerini vermesi bakımından dikkat çekicidir. Sobol: "Amazon yakıştırması olağanüstü cüsseli, bedensel cesaretli ve yetenekli her kadın için kullanıldı,"⁵⁹ der. Yunan mitolojisi, Amazonlar için savaş tanrısı Ares ve Afrodite'in çocukları olduklarını söyler.

İskitler, mitsel kahramanlar olduğu düşünülen ya da tarihi gerçekliğinin tartışmalı olduğu korkusuz kadın savaşçı grupları olan amazonlar mıdır? Karadeniz'in kuzey steplerinde boy gösteren bu kolun, Grek kültürüne yakınlığını ve bu kültürde gördüğü karşılığı Herodotos'un ya da diğer antik yazarların konu etmesi garip karşılanmamalıdır çünkü İskitler, sınırlarda durmadıkları gibi kuzeyin batısını da kültürel olarak etkilemişlerdir. Karadeniz'in kuzeyinde Anadolu'nun kuzey kıyılarına Terme'ye kadar göç eden bu birlikler, İskit kadın birlikleri, gerçekten

---

D.J. Sobol, *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*, çev. B. Yumrukçağlar, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 86.

Amazonlar olabilir. Antik yazarların tarihlerinde zikrettiklerine göre Amazonlar “İskender dönemine kadar Asya ve Avrupa’da hâkim olmuş; Efes, Sinop gibi şehirleri kurmuş ve Atina’ya kadar gidip Yunanlarla savaşmış, tümü atlı kadınlardan oluşan bir İskit topluluğudur.”⁶⁰

Bugün artık Kimball’ın açtığı yolda yapılan birçok araştırma neticesinde, Amazonların Asya kökenli savaşçı kadınlar olduğu biliniyor. Orta Asya steplerinin halkı olan Amazonlarla ilgili “atlı kadınlar” şeklinde üne kavuştukları rivayet edilir. Bugün ilerleyen gen bilimsel çalışmalar ve arkeolojik kazı bulgularıyla Amazonların, Türk kökenlerine ek olarak birçok özellikleri ortaya çıkmıştır. Daha önce erkek savaşçılara ait olduğu düşünülen zırh, mızrak, sadak gibi savaş eşyalarıyla gömüldükleri İskit kurganlarında tespit edilmişlerdir. Analiz sonuçları bunların bir kısmının on ile kırk beş yaş arasında değişen kadın savaşçılara ait olduğunu göstermiştir. En Erken Bronz Çağı’na tarihlendirilen bu kurganlar, Tuna’dan Moğolistan’a uzanan çok geniş bir coğrafyaya dağılır.⁶¹ Amazon araştırmacısı Mayor’un verdiği bilgiler ise çok daha ilginçtir. Grek vazolarına yansıyan resimlerde İskitli kadın savaşçılar at üzerinde, elinde mızrağı ile karşısındaki düşmana saldırır. Bu kadın figürlerinin, üzerindeki giyisilerden tamgalı Amazonlar olduğu anlaşılır.⁶²

Amazonların gensel akrabalarının İskitlere kadar dayanması söylentilerinin bugün artık bir mit olmadığı

⁶⁰ Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev. John Selby Watson, Londra: Henry G. Bohn, 1853. (Aktaran, Emine Sonnur Özcan, “İskitlerden Bacıyan-ı Rum’a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı) *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, Güz (29), s. 179.

Özcan, am., s. 171.

A. Mayor, *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women across the Ancient World*. New Jersey: Princeton University Press, 2014. (Aktaran: Emine Sonnur Özcan, am., s. 172).

ortaya çıkmıştır. Buna göre, Türk kadın kimliğinde alp tipiyle örtüşen bir akrabalığın, amazonlara kadar dayandığını söylemek nostaljik bir romantizm değildir. Karakalpak Türklerine ait Kırk Kız Destanı adlı anlatı, sadece kızlardan oluşturulan bir ordudan bahsetmesi açısından Amazonları ve Bâciyân-ı Rûm'un olası savaşçı kadınlar ordusunu çağrıştırmaktadır. Destanın kahramanı olan Gülayım, Türkistan'ın Nogay bölgesinde yaşayan Allayar isimli zengin bir adamın tek kızıdır. Adamın altı da oğlu vardır. Gülayım, yanına aldığı kırk kız ile Miyvalı denilen bölgede bir şehir kurar ve burada halktan uzak, dövüş oyunları çalışır.⁶³ Alp tipinin, korkusuz, cengâver, savaşçı, fedakâr ve diğergam özelliklerinin, Amazonların, kişiliğine ve davranışlarına büyük oranda uyduğunu söylemek mümkündür. Anadolu'nun Asyalı ev sahiplerinin Bacıyan-ı Rum gibi birçok birliktelikle kadın gruplar oluşturduğu, bunların, kendi kendilerine yetebilen, toplumsal dönüşüm için kilit görevler üstlenen kadın birlikleri olduğu tarihsel bir hakikattir.

BİLGE KADIN ARKETİPİ

*Bilgi kadınla taç giyer, insanlığı aydınlatır.
Kadın ölünce, bilginin ışığı söner,
karanlık ve cehalet kadın gidince başlar.*

Türk gelenek göreneklerinde bilge kadın; görmüş geçirmiş, gelenek görenek konusunda geçmiş ile gelecek arasında kuvvetli ve sarsılmaz bağlar kurmuş kadınlardır. Bu kadınlar, yaşamlarını, geçmişin kadim bilgisiyle donat-

---

C.V. Uygur, "Karakalpak Edebiyatında Kadın. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*", Sayı: 13, 2003, s. 252-253.

makla birlikte geleceğin yeni nesillerine bu kadim bilgiyi taşırlar. Bilge kadın arketipinde, bilgelik yaşanmışlığın çokluğunda değil, edinilen bilgide, deneyimde ve tecrübede görülür. Buna göre bilge kadın, her zaman, etrafına insanları toplayıp onları, kendi bilgi ve deneyimlerinden hareketle yönlendiren kişidir.

Türk destanlarında görülen bilge kadın tipi eşine, oğluna nasihatler eder. Onları, obasını, boyunu tehlikelerden korumak için ileri görüşlülüğünü bir gelecek tasarım hafızası olarak kullanır.

Konargöçer toplumların en büyük özelliklerinden olan uyanıklık ve çeviklik, bilge kadında, isabetli karar alışı dönüşür. Onun aldığı kararlar, yüksek ileri görüşlülüğün bir yansıması olarak boyun hayatını etkileyebilir. Bu yönü ile bilge kadın, şamanist özellikler gösteren, fizik ötesi âlemden işaretleri yakalayabilen, öngörülü, düşmanı iyi okuyabilen, uyarıcı nasihatlerde bulunan akli, sabrı, öngörüsü ve anlayışı yüksek kadın tipidir.

Bilge kadın arketipinde görülen ağırdan alma, erkeklerin fevri, atılgan, ani karar veren ve hesapsız hareketlerinin doğurduğu sonuçları hafifleten bir unsurdur. Erkeklerin fevri hareketlerini dengeleyecek, onların akıl hocaları her zaman bu bilge kadınlar olmuştur. Bu nedenle destanlardaki bilge kadın karakterler eşlerine, oğullarına nasihatler ederler. Kahramanları, perde arkasından çoğu kez kadınlar yönetir.⁶⁴ Kadınların bilgeliğine başvurmayan erkeklerin işi, genellikle bozguna uğrar.

Bilge kadınlar, öngörülerini besleyen doğaüstü güçlere sahiptirler. Kadın şamanlarda daha çok görülen bu özellik, olacakları önceden bilmeleriyle bilge kadınlardan ayrılırlar. Fakat şaman kadınlarda, bu türden doğaüstü özellikler

---

Mehmet Emin Bars, "Ak Kağan Destanında Kadın Tipi," *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/3 2014, s. 107.

çok daha fazla ve tekinsiz içeriklere sahiptir. Bilge kadın ise daha çok öngörülerıyla ve bilgeliğiyle ayrılır. Akıllı kadın tipine, karmaşık meseleleri çözebilen kadın tipleri de dâhildir ve birçok destanda bu tip kadınlar da işlenmiştir.

Türk destanlarında bilge kadın tipi, çoğunlukla “er-miş” kimliği ile toplumda tanınır. Manas Destanı’nın kadınlarında bunu görmek mümkündür. Manas’ın eşi Kanıkey, Manas’ın kendi başına, kimseye danışmadan yaptığı işlerde karısını dinlememesinin, ondan fikir almamasını ya da istişare etmemesinin sonuçlarıyla yüzleştiğinde Kanıkey’in varlığı daha da önem kazanır. Bu varlık, bilgelik ve akıllık üzerinden Manas’ın işlerini düzene sokan dişil akıldır.

Manas’ın başına bir şey geleceği zaman gördüğü kötü rüyalarla bu durumu önceden sezen Kanıkey, oğlu Semetey’in de başına bir iş geleceği zaman kötü rüyalar görür. Kançora ve Kıyaz’a karşı savaşmaya gidecek olan Semetey’e zarar geleceğini Kanıkey hissetmiştir. Gördüğü düşü Semetey’e anlatıp onu vazgeçirmeye çalışmıştır. Ay Çürök de gördüğü rüya ile Semetey’in başına gelecek belaları önceden sezer. Savaş öncesi Semetey’in karşısına dikilip onu, gördüğü rüyayı anlatarak başına gelebilecek kötülöklere karşı hırçınca uyarması: “Ay Çörek, Semetey’in elindeki dizgini eline alarak ‘Dinle, sana diyeceklerim var; bu yıl sefere çıkma. Bu gece düşümde çok fena işaretler gördüm,’”⁶⁵ şeklinde destanda yer almış olan bu konuşmalar, bilge kadın tipinin özelliklerini yansıtır.⁶⁶

Şorlara ait Ak Kağan Destanı’nda Pokay Sarıg adlı bilge kadın bilgisi, aklı, becerisi ve sahip olduğu doğüstü güçleriyle ön plana çıkar. Pokay Sarıg, destanda, kahramanlara sadık ve onların en yakın destekçisidir. Destan,

A. İnan, *Manas Destanı*, MEB, İstanbul, 1992, s. 156.

Çiğdem Akyüz, “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”, *Mukaddime*, Sayı: 1, 2010, s.177.

kahramanlarına birçok konuda yardımcı olur, tavsiyelerde bulunur, öğüt verir ve çeşitli tehlikelere karşı uyarır. Pokay Sarıg, akli ve mantığıyla destanda yol gösterici, sağduyulu, öngörüsü güçlü bir tiptir.

Bir başka önemli destan, Kırgızlara ait olan Güldana Destanı'dır. Güldana, gaddar Cakıp Han ile arasında geçen bahsi kazanır. Bahsin sebebi Cakıp Han'ın kendisini eş olarak almak istemesidir. Cakıp Han ile aralarındaki bilmeceleleri rahatlıkla çözen Güldana, güzelliği ve yiğitliğinin yanı sıra zeki, muhakeme yeteneği yüksek, dünyayı tanıyan, felsefi bilgiye ve düşünceye sahip kadın tipi olarak destanda yer alır.⁶⁷

Bilge kadın, kahir ekseriyet yaşlı kadınla özdeşdir. Yaş bilgelikle, yaşanmışlıkla ilişkilidir. Genç bilge kadınlarda ise basiret, sağduyulu davranışlarla, sezgiden aldığı güçle işe yarar. Bu iki tipi de destanlarda bulunur. Bir yandan yaşlı bilge kadın, bilgi ve görgüsüyle kadim geleneği temsil ederken, öte yandan genç kadınlar sezgi, akıl, basiret gibi özellikleri nedeniyle bilgece hareket ederler. Bilge kadının tipinin yerini zamanla bilge ak sakallı erkekler almış ise de kadının, toplum içinde yiğitlere yol gösterici nasihat merkezi oluşları hiçbir zaman değişmemiştir.

Destanlarda yer alan yaşlı kadınlar bazen bilgelikleriyle değil, kahramanın bir şeyi fark etmesine, erginlemeye neden olacak bir yolculuğa çıkmasına neden olurlar. Dolaylı olarak kahramana yol gösterici olan bu yaşlı kadınlar, tam bir bilge kadın profili çizmeseler de kahramana yaptıkları yardımla anlatının gidişatını değiştirirler. Bunlardan birisini Kırgız destanı olan Kız Saykal Destanı'nda görmekteyiz. Yaşlı kadın, Kız Saykal'ın çocukluk döneminde dövdüğü akranlarından birinin annesidir. Pek çok destan-

---

Naciye Ata Yıldız, "Türk Destanlarında Kadın", 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, 2018, s. 26.

da karşımıza çıkan bu yaşlı kadın tipi, çocuğunu koruma güdüsü ile kahramanı azarlayıp kahramanın bilmediği bir sırrı söyleyerek onun, yolculuğa çıkmasına sebep olur. Kız Saykal destanındaki yaşlı kadın tipi benzer bir durumda Kız Saykal'ı erkek gibi yetiştiren ailesini eleştirir. Yaşlı kadının beddua ettiği sırada Karaça Han ile karşılaşması, onun utanmasına sebep olur.⁶⁸

Başka bir örnek, Kız Darıyka Destanı'nda görülür. Hz. Ali, Darıyka ile savaşmaya Semerkant'a geldiğinde ilk olarak yaşlı bir kadına rastlar ve onunla konuşur. Hz. Ali ona Darıyka'yı sorar. Ali'nin Darıyka ile savaşmaya geldiğini anlayan kadın, daha önce gelen tüm bahadırların yenilmesinden dolayı Ali'nin de yenileceğini düşünerek onu, savaşmadan geri dönmesi için ikna etmeye çalışır. Öngörüsünü Kız Darıyka'nın şöhreti üzerinden kuran yaşlı kadın, Ali'nin başına gelebilecek bir yenilgi için onu uyarmış olur. Yaşlı kadın, Ali'yi önce canıyla, sonra geride kalan çocuklarının yetim kalacak olmasıyla korkutur. Tüm bunlara rağmen Ali'yi savaşmaktan alıkoymaz. Kız Darıyka'nın nerede olabileceğini söyler. Bilge yaşlı kadın, verdiği bilgi ile bir yandan Ali'nin diğer yandan Kız Darıyka'nın hayatını değiştirmektedir.

Hz. Ali, onun, kendisini savaşmaktan alıkoymasını analık duygusu olarak görür. Çünkü yaşlı ve bilge kadın her zaman analıkla özdeşleştirilmiştir. Kadına, eğer savaşmazsa yiğit olmasını dileyen kendi anasının dileğinin boşa çıkacağını belirtir. Buradaki önemli nokta, kahramanın iyiliğini isteyen başka bir ana-bilgenin varlığıdır. Ali, kendi anasının sözüne itibar ederken, onu tehlikeden korumak isteyen başka bir bilge kadına minnet duyarak yanından ayrılır ve annesinin öğüdünü uygular.

⁶⁸ Hüseyin Aksoy, *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*, Ege Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 2019, s. 389.

Destanda Ali ile karşılaşan yaşlı kadın, şu şekilde yer almaktadır:

Bu halka kızı nasıl sorarım, arasam Darıyka'yı nerden bulurum, diye düşünerek Ali Pehlivan geliyorken, rastlar önünden çıkan bir kadına. Ali, yaşlı kadına gelip selam verdi. Onun heybetini yaşlı kadın gördü. Şöhreti yayılan Kız Darıyka, 'şu anda evinde mi ana,' dedi. 'Ey yavrum, Darıyka gibi pehlivan nerede? Karşılaşmakla bulamazsın ondan fayda. Alp kuşun pençesine yakalanacağına, sağ salim dön vatanına. Dediklerine şaşıyorum ana senin, gücümü görmüş müydün önceden benim? Ne kadar övsen de Darıyka'yı, savaş alanı sınar insanların güçlerini. Sen değil, dev gibi olan pehlivan geldi, kendini pehlivan sayanların hepsini yendi. Bu kıza hiçbir adamın gücü yetmez, gözümle gördüm, nicelerini alt ettiğini. Benden başka pehlivanların hepsini yenip, huzur içinde gönlünce yaşıyormuş. Arabistan'da Ali geldi diye duyunca, Şöhretimden gelmesin yüreği ağzına. Dur yavrum, sözümü dinle, gitme ona, nasıl olduğunu anlattım sana. Belki çocukluğun kalmıştır evinde. Yazık günahıdır, onları düşünerek dön evine. Ana şimdi ben öfkelenim, sözü bırak, güreş yerini göster. Ne kadar cihan gibi olsa da ben onun cesaretini kırarım.' Söylediğinde öfkelenip, gazaba gelip, zavallı yaşlı kadın korkar heybetini görüp. Düşünür, kendi günahın kendine, diye, Ben bundan kurtulayım söyleyip de. Gösterdi kızın kurduğu savaş alanını, ortasında bir minare senin gibi güreşeyim diye gelenlerini, Darıyka başını koparır hepsinin.⁶⁹

Aynı destanda başka bir yaşlı kadın, Darıyka'nın oğlu Şaysılda'nın, çocukluk çağında güreşerek yanlışlıkla öldürdüğü bir çocuğun annesi olarak destana girer. Bu kadın, Ali'nin oğlu olan Şaysılda'nın babasının kim olduğunu öğrenmesine sebep olacak yaşlı kadındır. Destana göre ölen çocuk, kadının tek oğludur ve kadının geçimini de oğlu sağlamaktadır. Boşboğaz bir kadın olarak destanda yer alan bu yaşlı kadın, kahramandan gizlenen sırrı açığa çıkararak kahramanın

⁶⁹ G. Orozova ve A. Akmataliyev, 2010: 50-52. (Aktaran: Aksoy, *agt.*, s. 389-391.)

sefere çıkmasına sebep olur. Darıyka, oğlu Şaysılda'dan babasının kim olduğunu gizlemiştir. Yaşlı kadın, evlat acısıyla Şaysılda'nın babasızlığını "babalı yetim" diye yüzüne vurur. Darıyka, Ali'nin ülkesine dönmesinden sonra Ali hakkında konuşulmasını halka yasakladığından o güne kadar kimse Şaysılda'ya babasından bahsetmemiştir. Yalnız yaşlı kadın bunu öfkesinden söyler. Bu durum, yaşlı kadını kötü kadın yapmaz. Şaysılda hatasını anlayıp kadına kendini affettirdikten sonra, kadın, Şaysılda'ya babasından haber verir. Şaysılda'nın hayatı, örgü ören yaşlı kadınla karşılaşmasıyla bir anda değişir. Burada yanlışlıkla çocuğun ölümüne sebep olan ve yaptığı hatanın farkında olan Şaysılda, kendisini bir türlü yaşlı kadına affettiremez. Yaşlı kadın, verdiği haber ile kahramanın hayatında önemli bir değişimin olmasına sebebiyet verir. Şaysılda'nın üzüntüsü ve yaşlı kadından af dilemesi, destanda şu şekilde verilmektedir:

Öleni diriltebilecek çare varsa,
Kendimi verip, oğlunu alırdım
Gerçek şu ki, öz oğlun gibi olamam,
Olanlara üzülsek de fayda yok.
Alayım yanıma sizi ana olarak,
Kalmadı bundan başka vâpacak (...)
Ey yavrum saygıyla benden özür diledi
Seni de kendim kadar üzdüm.
Başıma gelenlere kaygılanıp
Yalvardın anam ol diye yürekten.
Suçunu kabul etse her insan
O olur yapılacakların en iyisi.
Suçunu affediyorum şahit olsunlar,
Büyük küçük sözüme tanık olanlar⁷⁰

Bilge kadın, Dede Korkut anlatılarında da görülür. Fakat yukarıda zikrettiğimiz şekliyle bazen bir iç sesi olarak ba-

zen toplumsal bir baskıda simgeleşen bir yaşlı bilgenin uyarıları ile kahramanın hayatı değişir. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde, Boğaç Han'ın içindeki sese kulak vererek, Bayındır Han'ın boğasından kaçmayıp onunla mücadele etmeye hazırlanması, Bamsı Beyrek hikâyesinde Banu Çiçek'in, Beyrek'i hüner göstermeye davet etmesi gibi durumlar, dipte, bilge arketipinin varlığı ile ilgilidir. Görünüşte bir özne yoktur ama bilge kadınla simgeleşen bir görü, kahramanın durum ve pozisyonunu bir anda değiştirir. Bu örneklerde, kahramanın maceraya atılmasında iç ve dış güçlerin etken olması bilge kalıbıyla ilişkilidir. Bu, bazen içten gelen bir dürtü bazen dıştan gelen bir uyarı sayesinde gerçekleşir.⁷¹ İç dürtülerin gösterdiği yolda “yüce birey arketipi” bulunur. Yüce birey arketipi, kahramanın zorlu serüveninde yardımcısı ve yol göstericisi olarak daima içinde bulunur. Ortak bilincin tamamlanmış kısmı olan yüce birey, destanlarda bir yaşlı kadınla, boşboğaz bir ihtiyarla, inatçı bir nene ile simgeleşebilir. Ortak nokta, kahramanı yolculuk esnasında yalnız bırakmayacak doğru kararların verilmesine yardım etmektir.

İdeal Anne Arketipi

Sevgili canım anamsın, dalgalı gölden
sağ geçirecek gemimsin,
tepedeki güneşimsin!

Annelik bir sosyal statü olarak, insanoğlunun, kendi geçmişini geleceğine bağlama tasarımlarında, neslin varlığını devam ettirmede kilit öneme sahip bir statüdür ve bunu

---

M. Fatih Kaşer, “Dede Korkut Hikâyelerinin Arketipsel Sembolizm Yöntemiyle Çözümlemesi”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 7, Sayı: 14, 2005, s. 133.

yeryüzünde dışıdan başka bir varlık asla gerçekleştiremez. Doğurganlık sıfatıyla annelik, her milletin kendi değerler sisteminde farklı yerlere oturur fakat hiçbir kültürde insanı vareden bu büyümlü rolün harikulade etkisi inkâr edilemez.

Analitik psikolojinin kurucusu kabul edilen C.G. Jung, tanrısal bir “ilkimge”den bahseder. Bu ilkimge, insanoğlunun kutsalla ilişkili ilk öznesidir. Platon’un vurguladığı “kutsal ışık” işaretine referans verir. O, anne arketipini açıklamaya şu sözlerle başlar. “Her arketip gibi anne arketipinin de sayısız tezahürü vardır. Ben burada daha tipik bazı biçimleri anmakla yetineceğim: Kişisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça...”⁷² olarak merkezî konuma oturturken, annelik etrafında örülen özellikleri ise “Dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli düşünme ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, düşler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan.”⁷³ şeklinde açıklar. Asıl itibarıyla, “Toprak kökenli olan, karanlık olan çoğaltan her unsur, anne arketipinin bir formudur.”⁷⁴

Batı mitolojisinde kadın görünümüleriyle karşılaştırdığımızda anne tipinin, Türk mitolojik sisteminden farklı işlediğini söylemek mümkündür. Türk mitolojisinde baskın bir anne figürü varken, Yunan mitolojisinde genellikle çocuklarının babanın gazabından korumaya yönelik bir eylem içinde olan anneler görürüz.

G.C. Jung, *Dört Arketip*, Metis, İstanbul, 2003, s. 21.

Jung, *age.*, 22.

Fevziye Alsaç, “Dede Korkut Hikâyelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 14, C: 6, 2018, s. 96.

Yunan mitolojisi, başlangıçta bir kaosun varlığını kabul ederek başlar. Titanlarla tanrıların kavgaları yaratım üzerinedir. İlk başta toprak ana olarak kabul edilen Gaia bir dişidir. Gaia kendisinden yeryüzünü, dağları ve denizi doğurur. Sonra, evlatlarını kocasından korumaya çalışan bir figür olarak eril-dişil çatışmasında yerini alır. Gaia'nın baba aleyhine evlatlarına akıl verdiği yol gösterdiği ve baba Uranos'un yenilgisiyle sonuçlanacak fikirlerle çocuklarını yönlendirdiği görülür. Amaç, evlatlarını babanın gazabından korumaktır. Rhea ise oğlu Zeus'u, Kronos'un gazabından korumak için oğluna hileler öğretir. Babaya, evlat yerine taş yutturan Rhea'nın tek derdi evlatlarını korumaktır. Demeter'de de durum aynıdır. Demeter, bir bereket tanrıçasıdır. Kolları arasında tuttuğu bir buğday başağı demeti ile temsil edilir. Hades tarafından yeraltına kaçırılan kızı Kore/Persephone'yi kurtarmak için bütün dünyanın düzenini altüst eder. Amacı, kızına kavuşabilmektir. Leto da Zeus'un kadınlarından birisi olarak ikizlerini Hera'nın gazabından korumaya çalışır. Yunan mitolojisinde kötü anne tipinin evlatlarına zarar verenler etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Buna karşılık Türk mitolojisinde görülen anne tipinin daha toplumcu bir yanı vardır. Türk anlatılarında anne, her şeyden önce kut almış bir varlıktır. Bu kut'un tezahürü olarak tüm milleti kendi evladı gibi görür, korur, kollar. Kendi evladının baba ile çatışma olasılığında ise evladına akıl verir ve yönlendirirken, babayı da olumlu yönde teskin ederek, yöneterek her ikisinin de kaybını önlemeye çalışır. Suçlu baba ya da evlat ise ona cezayı anne vermez. Mitin cezası denilen⁷⁵ sistem içinde mitik anlatı kendisi kurar. Kurulan bu cezaya anne de rıza gösterir. Bu rıza, evladın erginlenmesinde bir aş-

---

Kamal Abdulla, *Gizli Dede Korkut*, 2. bsm. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 295.

ma iken babanın, daha akılcı olmasına neden olur. Fakat bu konu, yani anne tipinin Yunan ve Türk mitlerinde karşılaştırmalı tahlili çok daha fazla örnekle tahlil edilmeye muhtaçtır.

Ebedî Dişi Ak Ene, Türk mitolojisinde yaratma eyleminin temel tetikleyicisidir. Bu kutsal anadır. Kutsal ana doğurandır fakat ondan önce doğuma ilham verendir. Mitolojideki bu anne arketipi Ak Ene, Umay, Od Ene gibi tanrısal dişileri karşılar. Yaratılışın ilhamını veren dişil varlık koruyucu bir ruhtur ve tüm tabiat ile çocukların koruyucusudur. Campbell'in dediği gibi "Mitolojik evrensel anne figürü, kozmosa, besleyen ve koruyan ilk varlığın dişil yanlarını yüklemektedir."⁷⁶ Bu yükleme, ilk yaratıştan bu yana çeşitli tezahürlerle hayatı kuşatmıştır. Her nereye dönülürse bu dişil yaratıcı, hayat veren ve koruyan kendisini gösterir. Dolayısıyla anne arketipi, ilk olarak yaratılışı gösteren hikâyelerde karşımıza çıkar.⁷⁷ Türk mitolojisindeki yaratılışla ilgili anlatılarda her şeyden önce var olan su ve suda var olan Ak Ana (Ak-Ene, Ak İne) kendisini gösterir.⁷⁸ Ak Ene, anneye dair bütün arketipal yapıları kendisinde toplar. Ülgen'e ilham veren Ebedî Dişi Ak Ene, Ülgen'in yaratım eyleminde temel tetikleyici olduktan sonra kaybolur. Bir daha onu, herhangi bir mitolojik hikâyede göremeyiz. Fakat kendisine ait bütün özellikleri yansıtan tezahürlere simgesel anlamıyla katılır. Birin çoğalması, kendisinin tezahürlerinin bir prizmanın yansıttığı ışıklar gibi çoğalması anlamına gelir. Vahdetin kesreti temsiliyle kesrette vahdet ilkesinin tam anlamıyla

J. Campbell. *İlkel Mitoloji*, Kabalcı, İstanbul, 2000, s. 133.

Pınar Fedakar, "Besleyen mi Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Millî Folklor*, Y: 26, Sayı: 103, 2014, s. 9.

Gönül Yonar, *Yaratılış Mitolojileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 106.

ortaya çıktığı bu durum, Ak Ene'nin tüm dişil yansımalarını içerir.

Türk destanlarında kadın çoğunlukla anne, eş, kız kardeş ya da bilge kişi olarak yer alır. Kadın, asli unsur olmanın ötesinde destanlarda tamamlayıcı bir unsur olarak da görülür.⁷⁹ Anne tipi bir yandan tümüyle anlatıyı etkileyen bir yandan da tamamlayıcı unsur olarak görülür. Anne tipi, kadının kendi yaratılışından ve psikolojisinden neşet eden toplumsal rollerle bütünleştirdiği bir konumdur. Destanlarda, kadının bu durumunu Mehmet Aça şöyle ifade eder: “Kahramanlık konulu destanlar, ‘alp’ tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında gelişen olayları anlatmaktadırlar ve kadınlar, bu tür kahramanlık anlatılarında, bazı arkaik destanlarla merkezinde kadınların yer aldığı kahramanlık destanlarının dışında, belirleyici bir rol oynamamaktadır. Kahramanlık destanlarının, atlı göçebe medeniyetin bir gereği olarak, toplumsal hayatın erkekler tarafından biçimlendirildiği dönemlerin mücadelelerini anlattığı düşünülürse, bunun hiç de yadırganacak bir durum olmadığı görülecektir.”⁸⁰ Fakat bu gerçeğin, erkek egemen dönemin kahramanlık anlatılarıyla biçim değiştirdiği unutulmamalıdır. Burada dikkate değer başka bir husus, fiziki güce ihtiyaç duyan erkek kahramanlığının, doğurganlık ve eğitimcilik gibi bir gücü elinde bulunduran kadın gücüne karşı üstünlük kavramıyla açıklanıp açıklanamayacağıdır. Erkeğin kahramanlığı bir destanın konusunu oluştururken kadının doğurganlığı ya da anne olarak bir destanda kahramanlık statüsüyle anlatımı görülebilir bir durum değildir. O hâlde anne arketipinde saklı duran kahramanlığın, görünen erkek kahramanlıklarından farklı olduğunu

⁷⁹ Karl Reichel, *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 321.

⁸⁰ Mehmet Aça, “Reşideddin Oğuznâmesi’nde Kadın” *Millî Folklor*, Sayı: 76, 2007, s.76.

düşünmek gerekir. Fiziki gücün doğurganlık gücü ile karşı karşıya düşünülmesi, toplumları değiştiren ve biçimlendiren saikler bakımından değerlendirdiğinde kadının doğurganlığının, bir boyun ya da toplumun savaş gücünü, kuvvetini, korkutucu ve caydırıcı psikolojik baskısını hesaba katmak gerekir. Bu bakımdan anne olan doğurgan kadın, kahramanlığı aşikâr olan erkeğe güç ve kuvvet sağlama-sı bakımından kutsal dişinin göünümleriyle destekleyici kuvvet olarak toplumda tezahür eder. Bununla birlikte Türk destanlarında anne tipinin kahramanın kahramanlığı dâhil tüm hayatını etkileyen bir unsur olduğu söylenebilir. Kızılların Cangıl Mırza, Kız Saykal, Kız Dariyka, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek, Hakasların Altın Arığ destanlarında, Kırk Kız ve Harmandeli gibi bazı Türk destanlarında asıl kahramanlar birer başkahraman olarak hep kadındır ve bu kadınlar ideal eş-anne rolleriyle ya da bunlara yakın rollerle toplumsal görevlerini ifa ederler.

Türk kültüründe annelik ontolojik bir odaktır. Kutsal ana, yüce ana kavramlarının oluşum kökeninde anne kavramının uzantısı olan varoluş düşüncesi yatar. İnsanın dünyaya bir varlık olarak gelişinin temel fikri ile bütünleşen anne kavramı, varlığı anlamlandırmada ilk basamaktır. Bir bebeğin dünyaya teşrifinin anlamı, yaşama devam etmesinin gerekçesi ve nihayet büyüdüğünde hayata tutunmasının, hayatın anlamlı kılınmasının tüm motivasyonu anne kavramı etrafında biçimlenir. Bu yönü ile anne arketipi, kutsal ve yüce ile sıkı ilişki içinde, insanın varloluşsal dayanağının ilk basamağı olma özelliğini elinde tutar.⁸¹

Annelik, bir sosyal rolden çok daha fazlasıdır. Neslin devamından itibaren, boyun selameti, obanın güvenliği, ailenin gücü, çocuğun dayanağı, eşin kalesi, milletin bilge kadını olmak anne temsiliyle varolur. “Evladı olmayanın

devleti olmaz” sözü, Türk toplumlarında kadının, anneliğinin kuvvetle şart olduğunu vurgular. “Ağ pürçekli”, “karıcık ana” olarak saygı duyulan ve sevginin merkezi olan anne, yüce bir makamın da adıdır. Onun bir evlat dünyaya getirmiş olması, devlet üzerinde dahi hakkı olduğunu gösterir. Dede Korkut’ta:

Ana hakkı Tanrı hakkı değilmişeydi.
Kara polat öz kılıcum tartaydım
Gafillice görklü başum keseyidüm...

der.⁸²

İdeal anne tipi, kahramanın annesinin odak form olduğu bir arketiptir. Burada örneklik kahramanın annesidir. Çünkü bu anne, bir kahraman doğurmuştur ya da doğan çocuğu yetiştirerek bir kahraman ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle ideal anne tipinin asıl olarak kökeninde, toplumsal işlevinin, gözle görülür derecede iyi nesiller yetiştirmesi bulunur. Annelik, kökence doğurganlık ve bereketin kaynağı olarak bu fonksiyonunu iyi nesiller yetiştirerek devam ettirmek zorundadır. İdeal annenin kahramanın annesi olması, anneyi en başta, soylu bir erkeğin eşi yapar. Kutlu bir adamın hanımı olmasıyla kendisine “Baybiçe” unvanı da verilen bu kadınlar, kahramanın annesi olmakla ayrıcalıklıdırlar. İdeal anne karakterinin destanlarda görülen temel özellikleri, hamileyken yırıltıcı hayvan etine aşermeyle başlar. Bu özellik, annenin, kahraman doğuracağına işaret olarak algılanır. Ya da tüm kahramanların olağanüstü doğumuna dair hikâyelerde annesinin vahşi hayvan etine aşermesi miti görülür. Diğer özellikler, ailesinin faydasına hareket etme -ki bu obası boyu ve milleti için de geçerlidir- doğurganlık, düşmanla mücadele etme, akıllı

Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu, İstanbul, 1997, s. 167.

davranma, kahramana yardım etme, sahih rüyalar görme, nasihat etme, yol gösterme gibi özelliklerdir.⁸³ Destanlardaki anneler, kahraman üzerinde ve destandaki olayların yönünü tayin etmede oldukça etkindirler.⁸⁴

Türk kadın arketiplerini barındıran destanlarda kadınların annelik vasfı övülür. Konargöçer toplumların nüfus konusunda ihtiyacı olan nesil için anneye duyulan ihtiyaç, kadınların, annelik vasıflarının övünç nedeni olmasına neden olmuştur. Bunun tam tersi olan çocuksuzluk ise yerilen bir durumdur. Kadının doğurganlığı, nüfus politikalarında düşmana korku veren ya da bizatihi düşmana korku veren güç olma özelliği dolayısıyla erkek egemen toplumda kabul gören bir unsurdur. Bu nedenle çok uzun süre göçebe toplum yapısında bulunan Türklerde, doğurgan kadın makbul görülmüştür. Bunun, erkeğe yansıyan tarafı ise çocuğu olmayan erkek tipidir ki bu da Türk toplumunda geride durulması gereken bir konum olarak görülmüştür. Hanlar Hanı Bayındır Han'ın çadırında yeri olmayan sınıftan birisi de bu çocuksuz erlerdir.⁸⁵ Çocuksuz er, Türk toplumunda dışlanmasıyla destanlara konu edilir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın hikâyesinde düzenlenen ziyafette, kız ve erkek evladı olanlar belirli çadırlara oturtulurken, çocuğu olmayanlara beddualar edilir. Dirse Han'ın "Han kızı yerinden kalkayım mı/Yakan ile buğazundan tutayım mı/Kaba ökçemin altına alayım mı"⁸⁶ ifa-

---

Selami Fedakâr; Hüseyin Aksoy, "Türk Destanlarında Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili Kırgız Destanları Örneği", *Millî Folklor*, Y: 31, Sayı: 124, 2019, s. 111.

Halil İbrahim Şahin, "Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 33, Bahar 2012, s. 128. Muharrem Kaya, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: 15, Mayıs 2002, s. 51.

Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 23.

delerinde görülen çocuksuzluğun psikolojisi, kadına, kaba söz söylemeye kadar varır.

Anneliğin bir başka formu kız kardeşliktir. Kız çocuğu dişi olmasıyla annelik içgüdüsünü taşır. Annenin yokluğunda evin annesi kız kardeş olur. Anne arketipinin tezahürü olarak kardeş sevgisiyle annelik içgüdüğü iç içe geçer. Beyrek'in kız kardeşleri, kardeşlerinin yokluğunda mateme bürünür. "Geleceğin annesi olan kız kardeş, anne şefkati ile kardeş sevgisini birleştirir."⁸⁷ Böylece eril konumlar yine dişil koruyucular vasıtasıyla hayatın zorluklarına karşı güçlü duruma getirilirler.

Semetey çok küçükken Manas'ın ölmesinden dolayı, Semetey'i bir kahraman gibi yetiştirmek annesi Kanıkey'e düşmüştür.⁸⁸ Çıyırdı Hatun da Kanıkey'e bu konuda destek olur.

Kanıkey Hatun, oğlu Semetey büyüüp alp olduğu zaman, babasını ziyaret ederken onun savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları, oğlu görsün diye, türbenin her tarafına Manas'ın düşmanlarla yaptığı meydan savaşlarının resmini yaptırdı. Bu resimlerde Manas, at üzerinde tam silahlı olarak gösterilmiş, yanında Bakay Alp ordunun sancağını tutuyordu.⁸⁹

Bu örnek, babanın yokluğunda kahramana anne tarafından gösterilen hedefi ve yüklenilen kutsal vazifeyi gösterir. Anne, babanın yokluğunda evladını babası gibi yetiştirmek vazifesi ile yüküdür. Onun duygusal davranıp evladını koruyup sakınmasına hoş bakılmadığı gibi anne, böyle bir şeyi aklından geçirmez. Ona göre babanın öcü, boyun öcüdür ve kahraman, bu öcü almak üzere eğitilme-

Alsaç, am., s. 104.

⁸⁸ Çiğdem Akyüz, "Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi", *Mukaddime*. Sayı: 1, 2010, s. 175.

Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, MEB, İstanbul, 1992, s. 144.

lidir. Ayrıca Talas'a gitmek isteyen oğlu Semetey'e Kanıkey, yolda karşılaşacağı çölleri, tepeleri, ırmakları, babasının silahlarını anlatmak kaydıyla tavsiyelerde bulunmuş ve Semetey'in, Talas'a, kısa yoldan ve güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Talas'a ulaşan Semetey için onu öldürmek isteyen Cakıp Han, Abeke'ye: "Anası Kanıkey onu hazırlamış, ona çok şeyler öğretmiş," der.

Onlarca anne arketipini barındıran destanlardan birisi de örnek Altay-Sayan Türklerinin destanlarında görülür. Altaylarda Hakas-Minusinsk vadisinde yaşayan Hakasların Huban Arığ Destanı, başkahramanı kadın olan bir destandır. Bu destanda mitolojik motifler ağırlıktadır. Huban Arığ, anne arketipinin örneği olarak sonra ülkesini idare eden ve koruyan, doyuran alp kadın tipidir. Alp kadın özelliği ideal anne özelliği ile bütünleşmiştir. Güçlüdür, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzüyle ilişkilidir. Bu mekânlar arasında rahatça gidip gelebilir. Bu bakımdan şaman kadın özellikleri de taşır. Hakasların bir başka kadın kahramanlık destanı Ak Çibek Arığ da aynı özellikleri taşımaktadır.⁹⁰

Kırgız destanlarındaki ideal anne tipine örnek kadınlar: *Mama* (Manas Destanı), *Sanam* (Kozu-ke ve Bayan Destanı), *Kançayım* (Mun-Çıyırđı/Şakan, Akluk ve Zarlık Destanı), *Şırdakbek'in Annesi* (Şırdakbek Destanı), *Kanışaa* (Boston Destanı), *Gülaypa* (Er Soltonoy Destanı), *Zulayka* (Kurmanbek Destanı), *Zulayka* (Kocacaş Destanı), *Zulayka* (Canış-Bayış Destanı), *Eşimkul Menen Zuura* (Zuura Destanı), *Külayım* (Er Töş-tük Destanı), *Kenceke* (Coodarbeşim Destanı), *Kanıkey* (Semetey Destanı), *Zuurabübü* (Kız Saykal Destanı) ve *Kız Darıyka'nın Annesi* (Kız Darıyka Destanı) şeklinde verilebilir.⁹¹

Oğuz Kağan Destanı'nda kadın, her şeyden önce kut

Naciye Ata Yıldız, "Türk Destanlarında Kadın", 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, 2018, s. 24.

Fedakâr-Aksoy, am., s. 117.

sahibini doğuran yaratıcı gücün sembolüdür. Ay Kağan, Oğuz Kağan'ı doğuran bir annedir. Doğum esnasında gözlerindeki ışık, Tanrı tarafından verilen kutluğun işareti olarak düşünülür. Kutlu kadın Ay Kağan, görevini yerine getirmiştir ve bir daha da destanda yer almaz. Vazifesi budur ve bitmiştir.⁹² Banı Çiçek, Selcen Hatun, Burla Hatun gibi kadınlar da ideal anne tipindedirler.

Boğaç Han'ın Annesi

Dede Korkut hikâyelerinin ilk hikâyesi olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde ideal anne tipi görülür. Boğaç'ın babasına karşı isyan göstereceğine dair bir fitne yayılır. Han'ın yanında bulunanlar, birliğin bekası için Dirse Han'ın öldürülmesini isterler. Dirse Han hazırlıklarını yapar ve oğlunu isyan etmeden bastırabilmek için yola çıkar. Hatun, onu yoldan çevirmek için türlü sözlerle dil döker. Hatun, tek oğlunun böyle bir akıbete uğramasına asla izin vermez. Bağrının yandığını, tek evladı olduğunu söylese de Dirse Han'a laf dinletemez. Ava çıkan Dirse Han, avda oğlunu yaralar. Geri döndüğünde Boğaç'ın, babası tarafından öldürüldüğü duyulur.⁹³ Annesi, buna inanmaz ve onu aramaya koyulur. Nihayet kırk kızla çıktığı aramada Boğaç'ı bulur. Ana sütüyle ilaç yaparak Boğaç'ı iyileştirir. Bu defa sıra Boğaç'tadır. Babasından bunun intikamını almak ister, onu öldürecektir. Fakat Boğaç'ı kurtaran annesi, buna da izin vermez. Babaya duyulan kini, sözleriyle yumuşatmaya çalışır. Boğaç, annesinin yalvarmaları karşısında onu dinler ve babasının yaptığını yapmaz onu af-

---

Ata Yıldız, am., s. 23.

Hikâyenin psikolojik boyutu için: Muştala Arslan; Milay Köktürk, "Boğaç Han Hikâyesinde Davranış Analizi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. II, İzmir 1997, s. 247-255.

feder. Babanın anne ile kurduğu ilişkide baba, anneyi dinlemezken oğul, anneye karşı merhamet duyguları içinde onun sözünü dinler. Anne ise ne oğlunu ne de erkeğini kaybetmek ister. Ona göre fitne, en büyük düşmandır ve iki erkeğin birbirine girmesi boyun felaketi demektir. Nitekim hikâyenin sonunda fitneyi çıkaranlar Dirse Han'a zarar vermek isterler. İmdadına oğlu yetişir. Bu eylemde de annenin yönlendirici gücü vardır. Evladına kıyan bir babaya asla beddua edilmez, düştüğünde yardımına koşulur ve boyun selameti baba-oğul-ana birlikteliğiyle sağlanır.

Bu anlatılardaki başka bir özellik, evladı olmayan ailelerin, evlat hasretiyle yandığı bir zamanda müjdeli haberin gelmesi ama mutlaka bu evlat ile sınanma ortak temadır.

Bamsı Beyrek'in Annesi

Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesindeki anne figürü de Türk mitik tasavvurunda anne arketipini karşılayan bir kalıptır. Hikâyede Pay Püre bir erkek evlat ister, Pay Piçen ise kızı olması için sürekli yalvarır. Her ikisinin de istediği olur. Çocuklar, beşik kurtmesi ile birbirlerine bağlanırlar. Bu çocuklardan birisi Bamsı Beyrek diğeri Banı Çiçek'tir. Büyüdüklerinde evlenirler. Düğün gecesi Bamsı'yı, düşmanlar kaçırrır. Bayburt Hisarı'nda tam on altı yıl tutsak kalır. Bayburt Hisarı'nın kızının ona duyduğu aşkla bu tutsaklıktan kurtulur. Bu esnada kendi ilinde onun öldüğü haberleri vardır. Beyrek'in annesi metanetli duruşuyla hayatına devam ederken, içindeki acı dinmemiştir: "Ağ pürçekli anası buldur buldur ağladı, gözünün yaşını dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tarttı, kargu gibi kara saçın yoldı."⁹⁴Beyrek, hikâyesinde ananın tuttuğu yas kendi canından giden bir parçaya karşı

duyduğu sevgidir. Bunun gibi Kan Turalı'nın anası, Segrek'in anası gibi analar evlatlarına duydukları bağlılık ile tipik Türkmen anası karakteristiğini yansıtır.

İDEAL EŞ ARKETİPİ

Äyeli joq üy, suvı joq diyirmen.

*Kadını olmayan ev,
suyu olmayan değirmen gibidir.*

İdeal eş, kahramanın macerasında onun yanında bulunan ve desteğini hemen her konuda gösteren akıllı ve yönlendirici baskın anne tipidir. Konargöçer boyların kadın konusunda gösterdikleri hassasiyet, eş-anne dengesinin zirvesini oluşturur. Bir yanda ideal bir eşin ideal bir anneye evrilme süreci vardır bir yanda da annenin, nesiller yetiştirecek bir eğitici olarak geleceğin ideal eşlerini yetiştirmesi beklenir. Türk destanları, bu iki rol bakımından birçok örneklik ile kadının toplumsal rollerini biçimlendirmiş kodlarla doludur.

İdeal eş, Türklerin destanlarında İslam öncesi kahramanın kendisi kadar güçlü olmak üzerinden denkliğin arandığı, İslam sonrası ise Müslümanlığa geçmiş olmasının önem kazandığı bir idealizm aralığında önem kazanır. İslam öncesi destan varyantlarında evlenilecek kızın güçlü olması, savaşabilmesi, bilek gücü önemlidir. İslamlaşma sonrasında ise evlenilecek kızın İslamı seçmiş olması gerekir. Bunun en iyi örneğini Oğuz Kağan Destanı'nda görmekteyiz. Oğuz Kağan, amcasının kızı Kür-Han'ı İslama çağırır fakat kız, bunu kabul etmez. Oğuz Destanı'nın Reşidüddin'in *Camiu't Tevarih*'indeki bu varyantında, İslam havzası etkisi belirgindir.⁹⁵

Muharrem Kaya, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim*, 15, 2002, s. 51.

İdeal eşin belirgin özelliklerinden birisinin ana ile iyi geçimli olması vardır. Kadın, evli olduğu erkeğin annesi ile iyi ilişkiler kurmalıdır. Destanlarda yer alan gelin-kaynana didişmesinin temelinde erkeğin, “paylaşılamaması” olsa da bu psikolojik savaş, gelinin ideal eş olmasıyla anenin ise bilge kadın rolüyle aşılabilir bir potansiyele sahiptir. Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Şerbetçi Güzel* adlı halk masalından hareketle gelin-kaynana çatışmasının psikolojik kökenlerini ekonomik gerekçelere bağlar:

Asıl olarak dip noktada erkeğin neden olduğu bu didişmede, ekonomik ve psikolojik nedenler ilişkilerin biçimlenişini de etkiler. Anaların oğullarını, kadınların kocalarını kaybetmek korkusunun neden olduğu olaylar, doğu toplumlarına özgü bir gelin-kaynana iletişimsizliğini doğurur. İşin ekonomik tarafında ise babanın ölümü ile evin direğinin erkek evlat oluşu yatar. Buna göre erkek evlat, baba konumundadır ve ananın sorumluluğu da bu evladın üzerindedir. Evin direği evlat ile ana olur. Bu durumda gelin, eve sonradan gelen ve iktidar alanına bir türlü çıkamayan rolüyle kocasını yönlendirmeye başladığında ve ana bunu farkettiğinde iki kadının gizli-açık savaşı başlamış olur.⁹⁶

Günümüz kadın-kadın çatışmasına daha çok benzeyen bu yorumun, arketiplerin yoğunluklu olarak bulunduğu destanlarda yer etmiş olması toplumsal hafızanın canlılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine de destan döneminde ekonomik dengenin gelin-kaynana çatışmasında ne derece rol oynadığı tartışmalıdır. Burada daha çok güçler çatışması şeklinde bir iktidar savaşı olasılığı, daha mümkün görünmektedir.

İdeal eş statüsünde kahramana eş olmak, yüksek bir mertebe olarak görülür. Bu mertebeyi korumanın en iyi yollarından birisi çocuk doğurabilmektir. Özellikle erkek

⁹⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, Masallarda Kadınlar: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7160>, (Erişim tarihi: 29 Mart 2020).

çocuk dünyaya getirmek büyük bir ayrıcalık ve göz dolduran bir konudur.⁹⁷ Çocuğu olmayan ideal bir eş konumu destanlarda görülmez.

İdeal eş tipi kadına örnek, Dirse Han'ın hanımı ve Boğaç Han'ın annesi olan adı zikredilmeyen kadındır. Bu kadın tipi, “kocasının kızgınlığında ona cevap vermeyen, onun üzüntü ve kaygısını paylaşan, kocasına yaşadıkları problem (çocuksuzluk problemi) konusunda çözüm bulması için akıl veren zeki bir kadın karakterdir. Soylu bir aileye mensup olduğu, kendisine *han kızı* diye hitap edilmesinden anlaşılan bu eş, ideal eş tasvirine uygun bir karakterdir.”⁹⁸ Adı belirtilmeyen bu kadın, oğlunu korumak konusunda kocasından daha akılcı düşünür. Oğlunu kurtarmak için her türlü yolu dener ve sonunda başarılı olur. Aynı şekilde eşinin hain “kırk yiğit” tarafından kaçırılması karşısında da kayıtsız kalmayan bu anne, bu defa da kocasını kurtarmak için mücadele eder. Kocasının kurtulması için oğlunu seferber eden kadın, bunda da başarılı olur ve bir yandan boya gelen bir fitneyi bertaraf eder bir yandan da ailenin birliğini sağlamış olur. Kin gütmeden işleri çözüme kavuşturur.

Deli Dumrul'un eşi de ideal eş tipine örnektir. Gerektiğinde kocalarına akıl verirken, ailenin ayakta durması ve devamlılığı için mücadele eder. Bununla birlikte Dede Korkut'ta dar bir çerçevede ele alınan, anne ve eş olarak karşımıza çıkan diğer kadın tipleri ise şunlardır: *Bamsı Beyrek'in Annesi*, *Deli Dumrul'un Annesi*, *Kan Turalı'nın Annesi*, *Tepe Göz'ün Annesi Olan Peri Kız*, *Oğlunu Kurtarmaya Çalışan Bir Anne*, *Begil'in Eşi*, *Segrek'in Annesi*.

Halil İbrahim Şahin “Türkmenistan Sahası Köroğlu

Mehmet Emin Bars, “Manas Destanı'nda Kahraman Tasvirleri”, *International Journal of Language Academy*, 2014, s. 109.

Metin Ekici, “Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 2000, s. 125.

Anlatmalarında Kadın Tipler” adlı makalesinde, Türkmen Köroğlu anlatmalarında yer alan kadın tipleri ve bu tiplerin üstlendikleri rolleri tasnif ederken Köroğlu’nun eşi Agayunus’dan bahseder.

Baskın bir tip olan Agayunus, Köroğlu’nun kararlarını etkileyen ve Çandıbil’in yönetiminde etkin rol oynayan bir kadındır. Köroğlu, pek çok yere onun tavsiyeleri veya sözleri üzerine gider. Bu yönüyle Köroğlu’nun eşi, aklın ve sağduyunun temsilcisi olarak öne çıkar. Köroğlu, umutsuzluğa düştüğünde onu Agayunus teselli eder ve yeniden hayata döndürür. Agayunus, Çandıbil’in Köroğlu’ndan sonra hâkim tipi, otoriter ve güçlü kadını temsil eder. Köroğlu’na ve yiğitlerine fiziki anlamda destek veremese de peri olmasının getirdiği sıra dışı özellikleri, aklı ve mantığıyla destanda yol gösterici, sağduyulu, öngörüsü güçlü bir tiptir.⁹⁹

Buradaki eş tipinin dominant yapısı, bütün ideal eşlerde görülür. Bu dominantlık inat ve bencillikten uzak, her zaman kahramanın leyhine, işleri çözücü, halledici ve düzlüğe çıkartıcı şekilde gerçekleşir.

Alp Zuleyha Kazan Melikesi Nogay Kızı Süyünbike Hatun, Nogay Hükümdarlarından Yusuf Bey’in kızı Süyüm-Bike, Dilşad Hatun gibi onlarca kadın karakter, Türk destanlarında idealize edilmiş anne ve eşlerdir. Bunlar kültürel, sosyal, siyasal güç olarak neslin devamı ve iyi yetişmesinin kaynağı olarak rol model görülmüşlerdir. İdeal eş kavramında da anneliği bütünleyen bir rol dengesi söz konusudur. İdeal eş; kocasını, obasını, boyunu ve milletini zor zamanlarda koruyan kollayan, onlara yol gösteren, bilge, fedakâr, cefakâr ve sabırlı kimliği ile insanlığın ideali olan dişi unsurlar olarak Türk destanlarında idealize edilmiştir.

H.İ. Şahin, “Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. ÇÜ Yayınları, Adana, 2012, s. 566.

Kırgız destanlarındaki ideal eş tipi, destanlarda sergiledikleri ayırt edici eylemlerde ortaya çıkar. Doğurganlık, düşmanla mücadele etme, kahramana âşık olma, olası bir kuma ile uyumlu olma, iyi geçinme, yöneticilik yapma, akıl vererek yönlendirme¹⁰⁰ gibi özellikler ideal eşi var eder. Gösterdikleri arketipal formları kadın kahramanlar üzerinden ifade eden en iyi Kırgız destanlarında yer alan “ideal eş tipi” kadınlar, şu şekilde sıralanabilir: *Akerkeç*, *Kanıkey/Sanırabıya* (Manas Destanı), *Kızdarbek*, *Er Eşim’in Birinci Karısı*, *Er Eşim’in İkinci Karısı* (Er Eşim Destanı), *Kuralay* (Munluk Zarlık Destanı), *Cezbilek*, *Altınay*, *Kümüşay*, *Kunduzay* (Boston Destanı), *Bilerik* (Mendirman Destanı), *Orolkan*, *Paktıkan* (Er Soltonoy Destanı), *Kanışay* (Kurmanbek Destanı), *Möl* (Seyitbek Destanı), *Asılşaa*, *Celkayıp* (Canış-Bayış Destanı), *Zulayka* (Kocacaş Destanı), *Aruuke* (Eşimkul Menen Zuura Destanı), *Aysalkın*, *Kenceke*, *Külayım* (Er Töştük Destanı), *Aksaamay*, *Nurperi* (Coodarbeşim Destanı), *Ay Çürök* (Semetey Destanı)¹⁰¹

Eş Seçim Sınavı

Türk destanlarında doğru eş seçimi, kişinin talih kuşunu yakalamasına benzetilir. Evlilik hadisesinin gerçekleştirilme yollarından birisi olan sinayarak evlenme, Türk destanlarının temel temalarından birisi olarak doğru evliliğin anahtarlarından biri görülür. Sinamadan ve sevmeden hayat kurmak, Türk destanlarında ancak zorla ve mecburi evliliklerde görülür ki bu da çoğunlukla esaret ya da bo-yunduruk altına alma hikâyelerinin bir parçasını oluşturur. İdeal eşi bulma, iki taraflı işleyen bir sistemdir. Erkek ideal eşi ararken, kadın da kendisine denk düşecek ideal

¹⁰⁰ Fedakar-Aksoy, am., s. 111.

Fedakar-Aksoy, am., s. 111.

bir erkek tercih etmek durumundadır. Burada devreye, kadının, kendisi gibi güçlü kuvvetli ve savaşçı bir erkeği tercih etmek için giriştiği meydan okuma yarışları söz konusudur.

Kırgız destanında Darıyka, eşini sınavarak alan kadınlardan birisidir. Babası Katıran'ın ısrarlarına rağmen, uygun eşi bulmak için bekleyen Darıyka, kendisine denk bir güce sahip yiğit bir erkek için taliplerini sürekli sınar. O, bu aşamalarda ideal eşi seçmek ve ideal eş olmak hususunda ısrarcıdır. Darıyka, eş olarak doğru kişiyi bulma gayretinde bir kadındır. Bu kişinin de ancak güreşte onu yenebilecek kuvvette biri olması gerekir. Tıpkı Dede Korkut'taki Banı Çiçek gibi kendisine denk kimseyi bulamayıp üzülen Darıyka'nın yardımına, ihtiyar danışmanı yetiştir. Bilge adam, Arapların aslanı Ali'nin kendisine uygun olduğunu söyler. Bunun üzerine güreşip kendisini yıkan kişiyle evleneceğini belirten bir mektup yazılır ve Ali'ye ulaştırılır. Destanda Darıyka'nın, Ali ile günlerce süren güreşleri uzunca anlatılır. Darıyka, Ali ile güreşinin sonunda kendisine layık olduğunu görür. Daha önce kimseye yenilmemiş olan Darıyka, Ali'nin namını duyduğunda zaten ona âşık olmuştur. Sınavı da geçen Ali ile evlenmesine engel kalmamıştır.¹⁰² Darıyka, Hz. Ali ile evlenip hamile kaldıktan sonra ideal eş/anne tipine dönüşür. Hz. Ali, Hz. Muhammed'den, halkının selameti için Darıyka'yı orada bırakıp gelmesi gerektiğini belirten mektubu aldığı zaman, bunu istişare ederek nasıl hareket etmesi gerektiğini sorar. Karısıyla karşılıklı istişare ederek gitmek üzere yola çıkar ve Arabistan'a geri döner. Hz. Ali gittiğinde Darıyka, silahını kuşanıp tekrar vatani koruma görevini üzerine

¹⁰² Hüseyin Aksoy, "Kız Darıyka Destanında Kahramanlık Algısı ve Kadın Tipleri", *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, Ed. Şayan Ulusan; Shurubu Kayhan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Cilt I. / II. Manisa, 2016, s. 53.

olarak savaşçı kadın karakterine bürünür. Fakat bu arada anneliğinin getirdiği sorumluluklar da onu beklemektedir. Şaysılda adında bir oğlu olduğunda Darıyka, annelik vazifelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışır. Çocuğun bakımı için eğitimci kadınlar seçilir. “Çocuğa ana sütü ılaştır,” diye çocuğu kendisi emzirir. Dede Korkut da “ağ südin toya emzürse ana görklü” diyerek anne sütünün önemi belirtilir.¹⁰³ Ergin’in aktardığı bir deyiş, babaların oğullarından; anaların, kızlarından sorumlu olduğunu gösterse de kadın ananın, ideal anneden gelen bir durumla oğullar üzerinde de ciddi anlamda tesirinin olduğu bilinmektedir. Ergin Dede Korkut’ta geçen “kız anadan görmeyince öğüt almaz,” sözünü aktarır.¹⁰⁴

Bir diğer ideal eş örneği, Kurmancan Datka Destanı’nda görülür. Datkalık unvanı¹⁰⁵ verilen kahraman bir anne olan Kurmancan Datka, Kırgızların tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kurmancan Datka aynı zamanda ideal anne arketipinin değerli örneklerinden birini teşkil eder. Kurmancan Datka, tarihî bir şahsiyet olarak Rusların, Orta Asya’da sürdürdükleri işgallerde halkı ile Ruslar arasında köprü vazifesi görmesi bakımından hayati bir görev üstlenmiştir. Kırgızların kahraman, bilge kraliçe, hakiki yıldız, ana gibi isimlerle andıkları Kurmancan Datka, Kırgız halkı için hayati öneme sahip bir kişiliktir. Kurban Bayramı gününde doğduğu için kendisine Kurmancan adı veri-

¹⁰³ Ergin, *Dede Korkut*, s. 75.

¹⁰⁴ Ergin, *ae.*, s. 74.

¹⁰⁵ Datka (Dâdhâh); adalet isteyen Hokand ve Buhara hanlıklarında general rütbesine denk gelen yüksek bir unvan. (bk. N. Veselovskiy, *Kırgız Anlatmalarında Rusların Türkistan Ülkesindeki Fetihleri*, Haz. Ayhan Çelikbay, Saye Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 205. Aktaran: Samet Azap, “Kırgızların Gelecek Algısını Oluşturan Anne Arketipi: Kurmancan Datka” *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, Ed. Şayan Ulusan; Shurubu Kayhan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Cilt I. / II. 2016, Manisa. s. 755.

len bu kahraman, çocukluğundan beri konargöçer düzenin şartlarına göre büyütülür. Cesur, gözü pek, ileri görüşlü, çevik, keskin zekâsı ve güzelliğiyle kısa zamanda çevresinde dikkat çeken bir genç kız olan Kurmancan, genç bir kız olup on yedi yaşına geldiğinde kendisinden iki yaş büyük, zayıf karakterli Kul Seyit ile evlendirilir. Fakat mutluluğu bulamaz ve evinden kaçır. 1831 yılında halk tarafından çok büyük itibar gören ve sevilen Alay bölgesinin hâkimi Alımbek Datka ile hayatını birleştirir. Alımbek ile otuz bir yıl evli kalır. 1862’de Alımbek Datka, bir suikasta kurban gider. Kurmancan Datka ölümüne kadar eşine siyasi işlerinde danışmanlık yapmış ve yönetimde söz sahibi olmuştur. Samet Azap’ın konu ile ilgi makalesinde, İbrahimov’un dikkat çekici bir beyanına yer verilir. Bu beyanda Kurmancan’ın evladını bile darağacında gören cefakâr ama aynı zamanda bir millet kahramanı fedakâr bir annenin varlığı ile karşılaşırız. İbrahimov şöyle der: “Kurmancan, tüm Kırgız halkının son yüzyılın tarihindeki en etkili ve kendine özgü yeri olan bir figürüdür.”¹⁰⁶

Kötü Eş

Hayatın bir gerçeği olarak iyi eşin tam tersi olan kötü eş arketipi de Türk destanlarında bulunan bir karakterdir. Bu karakterler, genellikle, iyi eşin bulunduğu doğuştan gelen ya da sonradan edinilmiş özelliklerden bazılarını taşımazlar. Mesela soylu bir aileden gelmek iyi eşin temel bir özelliği iken, kimsenin, ailesini seçemeyeceği gerçeğine rağmen doğuştan gelen bir özellik olarak soylu ailelere sahip olmayan kadınların kötü davranışlar göstermesi ve böyle-

¹⁰⁶ O. İbrahimov, Ruhtu Kötörgön Uлуу Söz, Ed. Kadirkul Davutov, “Ör Karap Öskön Çıgarmaçılık”, Şam Basması, Bişkek, 2000, s. 255. (Aktaran Samet Azap, am., s. 756).

ce kötü eş konumuna indirgenmesi söz konusudur. Fakat burada, eşin kötü oluşu soylu bir aileden gelmemesinin bir nedeni değil, daha çok, soylu bir aileden gelmeyen kadınların birtakım yetiştirme özellikleri dolayısıyla kötü özellikler edinebilmiş olmaları üzerinden yürür. İdeal eşlerin, soylu bir aileden geldikleri, güzel, akıllı ve sadık oldukları önemle vurgulanırken, kötü eş tipi, kadınların bu sıfatlardan pek çoğuna sahip olmadıkları görülür. Özellikle soyları hakkında bilgi verilmeyen ya da düşmanın kızı oldukları vurgulanan bu kadınlar, destanların ilerleyen süreçlerinde, olumsuz karaktere dönüşeceklerinin ipuçlarını verirler.

Kötü eş tipinin, hainlik etme, sözü başkasına ulaştırma, fevri davranma, ihanete meyilli olma gibi özellikleri bulunur. Düşmanla iş birliği konusunda sessiz kalan bu kadınlar, sessizlikleriyle tekinsiz bir imaj yaratırlar ve anlatıların sonunda bu kadınlar, mutlaka bir kötülüğün müsebbibi olarak ceza çekerler. Kötü eş tipi kadın karakterlere örnek olarak *Bakdöölöt*, *Karabörk*, *Akılay*, *Buudaybek* (Manas Destanı), *60 Kadın* (Munduk-Zarlık Destanı) ve *Er Eşim'in Üçüncü Karısı* (Er Eşim Destanı) gibi destan anlatıları verilebilir.¹⁰⁷

Âşık Kadın Arketipi

*Aşkdır hüsn-i Âdem ü Havva
Mak'ad-ı sıdk u cennet-i me'va
Güzelliği aşkdır Âdem ile Havva'nın
Doğruluk makamında Cennet-i Me'va'nın.*

Türk destanlarında aşk temel bir temadır. Aşkın birleştirici, murada erdirici yanı ile kahramanın kaderi birleşir. Destanlarda aşk, bir erkek ve onun etrafından bulunan birden çok kadın etrafında döner. Kahramanın annesini

¹⁰⁷ Fedakar-Aksoy, am., s. 115-116.

burada etken durumda görebiliriz. Yiğit oğluna seçeceği eşin, oğlunun da gönlünü verdiği, sevdiği, beğendiği biri olmasına özen gösteren anneye karşılık evlenecek genç kız, kahramana duyduğu aşkı hiçbir zaman ifşa etmez, imada dahi bulunmaz. Onun duygularını bilen tek kişi, evleneceği adamdır. Özellikle halk anlatılarında âşık kadının sevdiğine kavuşma gayreti içinde olan, erkeğin de onu sevdiği karşılıklı aşk duygusuyla kavuşma yolları arayan bazen bu uğurda yanlış yöntemler de deneyen bir tip olarak görülür. Bu durum, destanlarda da benzer şekillerde tezahür eder. Aşkın olmadığı bir evlilik, destanlarda gerçekleşmiş ise bu ya zorla elde etmedir ya da esaret gibi bir durumun sonucudur.

Destan araştırmacılarının tip tahlillerinde âşık kadın kimliği genellikle, destan kahramanın bahadırlarıyla evlenen kadın karakterler olarak karşımıza çıkar. Bu kadın karakterlerin daha sonra ideal eş ve ardından da ideal anneye dönüşmesi söz konusudur.

Din Değiştirten Aşk

Düşmanın kızı olmak teması da aşkla ilgili bir tema olarak destanlarda yer alır. Âşık kadınlar, düşman tarafın kadınları olarak alınması gereken kalelerde bulunurlar. Genellikle düşmanın kızı, kız kardeşi şeklinde bir akrabalık içindedirler. Düşmanla karşılaşan kahraman, aslında âşık kızla da karşılaşır ve böylece kızın aşkı zirveye çıkar. Aşka karşılık verecek erkek, kahraman da olabilir kahramanın etrafındaki bahadırlar da olabilir. Kahramanın veya onun bir bahadınının düşmanla savaşıp galip gelmesinden sonra genç kızın hayatında, köklü bir değişiklik gerçekleşir. Kendi içinde bir erginlenme yaşayan kız, bahadırlara yardım etme fikrini kafasına koyar. Düşmana âşık olmak, bedel

gerektiren bir eylemdir. Destanlarda bu, genellikle kızın ödeyeceği bir bedel olarak aşk uğruna yaşanan bir değişimdir. Kız, aşkına ulaşabilmek için din değiştirmek durumundadır. Din değiştirmek, aslında düşman kalesinin ele geçirilmiş olmasının psikolojik bir zaferi olarak kadında tezahür eder. Kale ile birlikte kadının da “fethi” gerçekleşmiştir. Düşman yenilmiştir. Yani bir nevi kalp fethi de gerçekleşmiştir. Kaledeki kadın, aşkına ulaşacak engelin ortadan kalktığını görmüştür. Din değiştirdikten sonra âşık kadın, destan kahramanı ile ya da bahadırla evlenir. Fakat obanın gelenek göreneğini öğrenmek için ona bilge kadınlar, ideal eş ve anneler yardımcı olur. Böylece uyum süreci gerçekleşmiş olur. Bu süreçten sonra âşık kadın tipi, ideal kadına yaklaşır. Ondan beklenen ideal eş tipidir.

Türklerin İslam kültür havzasına dâhil olduğu dönemlerde destanların İslamileşmiş veriyonları ve bununla birlikte oluşmuş halk anlatılarında düşman kadının âşık hâli de değişime uğramıştır. Özellikle Battalgazi anlatılarında, ona âşık olan düşmanın kalesinde kadınlar vardır. Bu kadınlar genellikle bir vesile ile Battalgazi’yi görmüş, adını duymuş, kahramanlığını dinlemiş ve onunla karşılaşmak için can atan kadınlardır. Bu uğurda ne gerekiyorsa yapan kadın tipi, anlatılarda sıklıkla karşılaştığımız üzere çoğunlukla kalenin kapılarını bahadırlara açmak, dışarıya sır vermek, gizli geçitleri bildirmek, baskın saat ve yerlerini haber etmek gibi “gönüllü casusluk” yaparlar. Kendi milletlerine ihanet eden bu kadınlar, anlatının genel teması içinde aslında Battalgazi’nin misyon ve hedefine hizmet etmiş olarak sonrasında ödellendirilecek ve Türk ve Müslüman gelini olacaktır. Bu bakımdan anlatıların sonunda bu kadınlara bir hain ya da bir casus gibi muamele edilmez. Âşık kadının, uğruna askerlerini ve milletini tuzağa düşürdüğü şey bir Müslüman Türk yiğidine duyduğu aşktır. Battalgazi’nin fethedeceği kalenin kapılarını ona

ve askerlerine açan âşık kadın tipi genellikle aşkı içinde sersemlediği, erkeğin (Battalgazi) yakışıklılığının, gücünün ve karizmasının onu büyülediği ve türlü hâllere girdiği görülür. En sonunda kendi milletine ihanet ederek bu “aklı baştan alan” hâlin esiri olarak Türk bahadırın eşi olur.¹⁰⁸

Dede Korkut hikâyelerinde soylu bir aileye mensup olan Bayburt Tekfuru’nun kızı, hikâyede Bamsı Beyrek’e âşık olur. Aşkı uğruna düşmanına yardım eden, hikâyenin sonunda çok açık olmamakla birlikte Beyrek ile evlenen âşık karakteri vardır. Yerleşik hayata ait saraylı bir tip olan bu kız da kendi kaderini tayin etme bakımından aktif, dışa dönük bir tip olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁹

Öte yandan âşık kadın tipinin Türk anlatılarında tam tersine işleyen örnekleri de mevcuttur. Çok ender olmasına rağmen düşman askerine gönül veren Türk kızlar da bulunur. “Gökbulut” masalında padişahın kızı, düşmanın oğluna âşıktır. Padişahın sağ kolu olan vezirle evli olan kadın, kocasının ve babasının sırlarını düşman kralın oğluna verir. Onunla birlikte olur. Böylece ahlaki olarak da kendisini düşürür. Kocasına ve babasına ihanet etmiş olur. Böylece düşmanına tüm savaş sırlarını veren kadın kocası ve babasının yenilgisine neden olur.¹¹⁰ Bu tip kadınlar için anlatılarda genellikle sonu feci şekilde ölüm, terkedilme, öldürülme ya da zehir içerek kendi kendisinin hayatına son verme şeklinde bir son hazırlanır.

Kadın da erkek de ölümsüz aşkın öznelidir. Onlar, vazgeçmeyişi, sonu ölüm dahi olsa aşklarında sebat ve sabır gösterişin timsali olarak gelecek nesiller için de ör-

¹⁰⁸ Hasan Köksal, *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, KTB Yayınları, Ankara, 1984, s. 112.

¹⁰⁹ Metin Ekici, “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 2000, s. 132.

¹¹⁰ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Masal Kadınları*, s. 92., <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7160>. (Erişim tarihi: 29 Mart 2020).

neklik oluşturlar. Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı gibi anlatıların asırlar boyunca dilden dile dolaşmasının sırrı da bu yüksek ve saf duygularla besledikleri aşkı, sabır, sadakat ve samimiyetle taşımalarıdır.¹¹¹

Kırgız destanlarında *Kırmuz Han'ın Karısı*, *Nurguzaar*, *Oysalkın*, *Aruuke*, *Kanışay*, *Altınay* (Manas Destanı) ve *Bayan* (Kozuke-Bayan Destanı)¹¹² gibi karakterler âşık kadın tipinin örneklerini veren destanlardır. Bunun dışında binlerce halk anlatısı, aşk teması üzerine kuruludur. Bunların çoğunda âşıklar, birbirlerine kavuşabilmek için türlü zorluklara katlanırlar, bedeller öderler ve kavuşurlar. Bazılarında ise âşıkları ölüm ayırır ve vuslat öbür tarafa kalır.

Meşhur halk anlatılarında aşk temasının işlendiği örneklerde asıl olarak vurgulanmak istenen aşkın kutsiyeti, âşıkları ancak ölümün ayırabildiği, sadakat, uğrunda ölebilecek bir ideal ve kadının duygularının sır olarak değerli olduğu mesajıdır. Kadın “dile düşmeden” aşkını saklamalı, açığa çıkması ancak vuslat ile mümkün olmalıdır. Sonuç olarak sevginin değeri nesillerin varlığı için yüksek tutulmalı, ölümsüz aşk hikâyeleri böylece devam etmelidir.

SAVAŞÇI KADIN ARKETİPİ

Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.

Savaşçılık, bir nitelikten ziyade içinde bulunduğu durumlarda bireyin yeteneklerinden güç alarak ortaya çıkardığı eril unsurun göstergesidir. Savaşçılığın erillikle ilişkilendirilmesi

Muharrem Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, *Toplumbilim*, 15, 2002, s. 52.

¹¹² Selami Fedakâr; Hüseyin Aksoy, Türk Destanlarında Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili Kırgız Destanları, Örneği, *Millî Folklor*, Y: 31, Sayı: 124, 2019, s. 110.

dirilmesinin nedeni bilek gücünün, kaba kuvvetin, kavganın eril unsur olarak algılanagelişinden kaynaklanır. Kadının savaşıllığı ise en başında konargöçer toplum kurallarından savaşın bir yaşam biçimi oluşuyla ilişkilidir. Analitik psikolojinin insanın bilinçaltındaki yapıları ortaya çıkaran yorumlarına baktığımızda ise Jung'un, kadının savaşıllık özelliği konusunda “dişilin içindeki eril bilinç” olarak açıkladığı “animus” kavramı ile karşılaşırız. Animus, kadının içinde bulunan erillik yapısıdır. Bu arketip, genellikle güçlü kadın formu içinde değerlendirilebilecek özelliklerde görülür. Savaşıllık da bu özelliklerden biridir.

İslam öncesi Türk anlatılarında savaşı kadın tipine sıklıkla rastlanır. Savaşı kadın tipi her ne kadar konargöçer bir toplumda kadının temel özelliklerinden birisi olarak görülse de silah kullanan güreşen kadınların varlığı, değişim süreçlerinden nasibini almıştı. Yine de yerleşik hayata geçişten sonra da kadın savaşılları az da olsa görmek mümkündür.¹¹³

Kahramanı kadın olan ya da ana hikâyesinde merkeze kadını alan destanlarda kadın savaşıllar, mücadeleci ve korkusuzdur. Erkeklerin yaptığı hiçbir işten geri durmazlar. En zor işlerin üstesinden gelirler. Savaş ortamının tüm gereklerini yerine getirirler. Onlar için ata binmek ya da savaş teçhizatını sırtlanmak, kullanmak, bakım ve tamirini yapmak sıradan bir durumdur. Bunu ancak kendileri yapar. Başkalarına ihtiyaç duymaksızın kendi sorumluluklarının üstesinden gelirler. Kullanacağı silahın bakımı ya da nakli için bir başkasına ihtiyaç duyma, söz konusu bile değildir.

Türk Kahramanlık destanlarında kadın tiplerini inceleyen Bars, destanlarda yer alan kadın tiplerinin, kahraman-

¹¹³ E. Bilecan, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*, Bartın Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2017.

lık özelliklerine dair çeviklik, fedakârlık gibi niteliklerin bulunduğunu belirtir. Buna göre ev ve çocuk bakımına ek olarak “kadınlar bir erkekle at yarıştıracak ve güreşebilecek hünere ve güce” sahip oldukları ve böylece bir yandan ailenin korunması bir yandan da aile düzeninin devam etmesi yolunda çoklu görevler üstlenmiş olmalarıyla dikkat çektiklerini belirtir.¹¹⁴ Bu ikili görevin, onları, zorluklara karşı daha güçlü kıldığı ya da hayatın üstesinden gelebilme becerilerini zenginleştirdiği söylenebilir.

Toplumsal düzenin yerleşik hayat ile olan temasında ise bu kadın tipinin gittikçe daha toplumsal cinsiyet odaklı işlere yöneldiği söylenebilir. Kadın, yerleşik hayatın getirdiği birtakım zorunluluklar karşısında göçebe dönemin bazı donanım ve edinimlerini terketmiş, bunun yerine daha cinsiyete yönelik annelik, eşlik, kadınlık rollerini benimsemiştir. Nitekim Dede Korkut kitabında Kan Turalı hikâyesinde evlenilecek kızların artık “narin” kızlar hâline dönüştüğünden şikâyetle yiğit kızların yokluğundan yakınılır. Kan Turalı’nın “cici bici Türkmen kızları” diyerek beğenmediği kızlar, bozkırın değişime uğramış yiğit kızlarıdır. Kan Turalı, eski yiğit kızlardan birini bulmak ümidini yitirmiş ve karamsardır. “Baba men yirümden turmadın o turmuş ola, men kara koç atuma birmedin o binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış mana baş getürmüş ola”¹¹⁵ diyerek açıkladığı beklentinin öznesi kadınlar artık şehirlidir ve Kan Turalı’nın artık böyle bir kadın bulması imkânsızdır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı’nda Kan Turalı, istediği kızın özelliklerini sayarken dikkat çeken şey onun bir “bahadır kız”ı tasvir ediyor oluşudur. Bu istek karşısında Kan Turalı’nın babası Kanlı Koca “Oğul sen kız istemez-i-

¹¹⁴ Mehmet Emin Bars, “Ak Kağan Destanında Kadın Tipi”, *Teke Dergisi*, 3/3, 2014, s. 101.

¹¹⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 68.

mişsin bir cılasun bahadır ister-imişsin anun arkasında yiyessin içessin hoş kiçessin,” diye cevap verir.¹¹⁶ Beyrek’in babası Pay Püre Han da “Oğul sen kız dilemezsin kendüne bir hampa ister-imişsin”¹¹⁷ demektedir. Bu ifadelerde Kan Turalı’nın babası Kanlı Koca’nın ve Beyrek’in babası Pay Püre Han’ın benzer özelliklere sahip kızlar istemesine verilen cevaplar aynıdır. Kan Turalı’nın aradığı kahraman kız tipi, savaşçı kadın tipidir.

Savaşçı kadının bozkır hayatının bitmesiyle sona eren serüveni, destanlarda yaşamaya devam eder. Savaşçı kadın arketipinin Türk boylarında İslam havzasına dâhil olmadan önceki örneklerinde son derece aktif ve fonksiyonel eğilimler ile karşılaşırız. Dede Korkut’un meşhur kadınlarından olan Banu Çiçek, Selcen Hatun, Burla Hatun gibi kadınların, dönemin gerekleri üzerinden bir saldırı ve savunma donanımına sahip oldukları bilinmektedir. Kadınların bu durumu, onların savaş meydanında düşmanla karşılaşmasını ve onlara meydan okumasını zorunlu kılarken bir yandan da geride kalan obanın boyun korunması görevini üstlenmişlerdir. Öte yandan kadınların kuvvet ve beceri bakımından kendilerine denk olacak erkek adayları tercih etmeleri, savaşmak bakımından kendilerine duydukları güvenin bir göstergesidir. Savaşçı kadınların, bugün ata sporu dediğimiz gerçek silahlar gerektiren sporları erkeklerle birlikte yaptıkları, ok atmayı ve ata binmeyi bildikleri, mızrak ve benzeri aletleri kullandıkları, bakımlarını ve hatta kendi saldırı aletlerini de yaptıkları biliniyor. Atın, hayati önemde olduğu bir coğrafyada kadının, at ile kurduğu bağ ise onu sadece kullanmaktan ibaret değildir. Atın kutsallığı, onun huyu, davranışı, mızacı gibi birçok özelliğinin kadın savaşçılar tarafından itina ile takip edildiği, yorumlandığı

¹¹⁶ Ergin, *age.*, s. 68

¹¹⁷ Ergin, *age.*, s. 30.

ve hayvana, ona göre davranıldığı da coğrafyanın getirdiği insan-hayvan dengesinde hassas bir konudur.

Banı Çiçek

Banı Çiçek, tam bir savaşçı kadın tipidir. Dede Korkut'ta Beyrek'in talip olduğu Banı Çiçek'in tek şartı vardır. Evleneceği kişinin er meydanına çıkarak en az kendisi kadar güçlü olduğunu göstermesi gerekir. Banı Çiçek, yiğit bir adamla evlenmek düşüncesinin oldukça önemli olduğu dönemin toplumsal şartlarında, erkeğin yiğitliğinin ancak er meydanında ispatlanabileceğini bilir. Böylelikle kadın, bir yandan kendisine olan güvenini göstermiş olacak öte yandan kendisinden daha güçlü bir erkekle izdivacının mümkün olabileceğini ispat edecektir.¹¹⁸

Beyrek ile Banı Çiçek arasında geçen konuşmada Banı Çiçek, Beyrek'e "Gel imdi senün ile ava çıkalum, eger senün atun menüm atımı kiçer ise onun atını dahı kiçersin, hem senün ile oh atalum meni kiçer isen anı dahı kiçersin ve hem senünle güreşelüm, meni basarsan onı dahı basarsın,"¹¹⁹ sözleriyle meydan okur ve Beyrek'in tüm yiğitliğine rağmen güreşte zorlanınca artık eşini bulduğunu düşünür. Çünkü Banı Çiçek, tüm güzelliği ve dişil özellikleriyle birlikte bahadır gibi bir savaşçı kadındır. Yenilgi, erkek için utanç vericidir; kazanmak ise kadını yüceltir. Böyle bir toplumsal kabul elbetteki konargöçer toplumlarda bireylerin tek başlarına değil topluluk olarak hareket ettikleri sosyolojisine bağlanabilir. Toplum fertlerinin tek tek her birinin kendine yetecek, kendini koruyup savunacak bir donanıma sahip olması ya da kabul görmesi kaçınılmazdır. Bireysel davranışın

¹¹⁸ Muharrem Kaya, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim*, 15, 2002, s. 51.

¹¹⁹ Ergin, *age.*, 29.

kabul görmediği, kolektif hareketin hayati önemde olduğu bir millette, fertlerin her birinin saha eğitimine hassasiyet gösterilmiş olması önemlidir ve modern dönemlerin bireysel özgürlük, bireysel tercih, kitlesel hareketler ya da itaat kültürü gibi kavramlarının bu tarihi gerçekler ışığında tahlil edilmesi ve yeniden düşünülmesi gerekir.

Sarı Donlu Selcen Hatun

Dede Korkut'taki savaşçı kadınlardan birisi de Sarı Donlu Selcen Hatun'dur. Onun vasıfları anlatılırken "sağına soluna iki koşa yay çeker-idi. Atduğu oh yire düşmez-idi. Ol kızun üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi,"¹²⁰ ifadesiyle Sarı Donlu Selcen Hatun'un yenilmez bir savaşçı olduğu vurgulanır. Kan Turalı ile konuşurken; "Big yiğit baş esen olsa börk bulunmaz mı olur, bu gelen kâfir çok kafirdür, savaşalum, döğişelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz odaya gelsün,"¹²¹ sözü, yiğit bir erkeğe bir savaşçı kadının meydan okuması olarak yorumlanabilir. Selcen Hatun'un Kanturalı'nın babası Kanlı Koca'nın ifadesiyle "bir cılasun bahadır," şeklinde olduğunu gösterir.¹²²

Burla Hatun

Burla Hatun'da görülen savaşçılık da benzer sonuçları ile bir yandan düşmanına bir yandan da boyun bahadırlarına meydan okuyan bir kadın tipi olarak ortaya çıkar. Boyu Uzun Burla Hatun:

Yohsa a Kazan ayağumdan sermüze atayın-mı

¹²⁰ Ergin, *age.*, s. 75.

¹²¹ Ergin, *age.*, s. 77.

¹²² Öncül, K., "Dede Korkut Hikayelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı", *Turkish Studies*, 3/2, 2008, s. 578.

Kara tırnak ağ yüzüme çalayın-mı
 Güz alması kibi al yanaklarum yırtayın-mı
 Çenberüme alça kanun dökeyin-mi
 Ağır şiven senün orduna koyayın-mı
 Oğul oğul diyübeni buzlayayın-mı¹²³

deyişle kırk ince belli kızı yanına alarak “kara aygırın tartdurdı, bütün bindi, kara kılıcın” kuşanır. Kazan’ın yardımına gelen diğer beylerle birlikte savaşır ve “Kara tuğın kafirün kılıçlayıp yere salar.”¹²⁴ Onun korkusuzluğu; kendine güveni, savaşçılığı ve gözü pekliği nedeniyledir.

Moğol anlatılarında karşılaşılan güçlü savaşçı kadınlar, aslında, evlenecekleri erkeği er meydanına çağırarak büyük bir risk de alırlar. Eğer yenilirlerse bir erkeğe yenilmenin adı üzerlerine gelecek ve yenildikleri erkeklerle evlenmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle savaşçı kadınlar ancak evlenmeyi düşündükleri yiğide meydanı adres gösterirler. Moğol anlatılarında eğer kız yenerse erkeği cezalandırması, başını kesmesi ya da onu, halk önünde aşağılık duruma düşürmesi beklenir.¹²⁵ Bu durum, daha sonra İslam Devleti’nin 4. Halifesi olacak Hz. Ali’ye eş seçiminde bulunmak üzere bir mektup yazan Kırgız destan kahramanı Darıyka’da da böyledir. Kendisi ile güreşmeye gelenler içinde yendiklerinin başını kestiği ve kendisini yenen Hz. Ali’yle evlendiği, ardında bahadırlığı ona devrettiği rivayet edilir.¹²⁶

Benzer bir durumun ünlü Manas Destanı’nda geçmesi, bu sosyal olgunun yaygın olduğu konusunda bir ipucu içe-

¹²³ Ergin, s. 15.

¹²⁴ Ergin, s. 19.

¹²⁵ Doğan Kaya, *Kırgız Destanları*, Salkımsöğüt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 129-130.

¹²⁶ Ferah Türker, *Kırgız Destanı “Kız Darıyka” Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005, s. 31.

rir. Manas Destanı'nda yer alan Kız/Ak Saykal da kahraman bir savaşçıdır. Kız/Ak Saykal, önce Manas'ın arkadaşlarıyla güreşerek yarış yapar. Arkadaşlarını yendikten sonra sıra Manas'a gelmiştir. Onu da yenecek durumdayken "Manas, bir kız tarafından yenildi," sözlerine muhatap olmasın diye yenilmiş taklidi yaparak Manas'ın galipmiş gibi görünmesini sağlar. Durumun farkında olan Manas, Kız/Ak Saykal ile iyi bir dost olur. Öyle ki Manas, ölüm derecesinde hasta olduğunda karısı Kanıkey'den Kız/Ak Saykal'a da haber vermesini ister.¹²⁷

Kızılçı Hanım

Uygur Türklerine ait bir destanda ise savaşlılığıyla ünlü bir kadın tipi vardır. Kızılçı Hanım adlı bu kahraman kadın, Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşta adı duyulan tarihî kadın kahramanlardan biridir. Kızılçı Hanım, Müslüman Uygur Türklerinin Hotenli Budistlerle yaptıkları savaşta, savaşçı özellikleriyle öne çıkan saraydaki kızları da yanına alarak savaş meydanında büyük kahramanlık göstermiş ve sonunda şehit düşmüştür. Onun, savaşta gösterdiği kahramanlık ve ölümüyle birlikte gerçekleşen keramet destanlarda görülen kahramanların çoğunda görülen cinstendir. Fakat kadının düşman eline geçmesi bir onur meselesi olduğundan, genellikle, düşman eline geçme ihtimali karşısında Tanrı'ya yalvarmanın bir neticesi olarak olağanüstü bir durum ortaya çıkar. Ya düşmana bir zarar gelir ya da kahraman yok olur. Düşmana gelen zarar daha çok şimşek, gök gürültüsü, şiddetli yağış, toz bulutu, göğün kararması şeklinde olurken, kahraman o esnada gözden kaybolur. Kahramanın göğe çekilmesi, yerin içine çekilmesi gibi kutsalla ilişkili anlatmalarda kahraman,

¹²⁷ A. İnan, *Manas Destanı*, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 124.

düşmanın eline geçmemek için ilahi bir yardımla kurtarılır. Bu efsanede büyük bir yakarış sonucunda Kızılçı Hanım, yerin yarılmasıyla yerin altına girmiştir.

Orda Hanım'ın güzellikte güneş ile yarışan, kıvraklıkta aydan geri kalmayan Kızılçı Hanım adında, cesur ve bahadır bir kızı varmış. Orda Hanım'ın Hotenli kâfirler ile savaştığı günlerde, Kızılçı Hanım başkalarının engellemeye çalışmasına rağmen, saraydaki kızları yanına alıp, eline kılıç, mızrak ve kalkan alarak kâfirler ile savaşmış.

Kızılçı Hanım, savaşta erkek gibi giyinmiş. Onun bahadırlığı ve gayreti, savaştaki çevikliği hiçbir yiğitten geri kalmamış. Orda Hanım, kızının olağanüstü bir şekilde savaşmasına içinden sevinip dua etmiş. Müslümanlar ise 'Maşallah' demişler. Kâfirler savaş meydanında böyle bir bahadırın olmasından büyük korkuya kapılmışlar. Kızılçı Hanım, kendi safına her saldırdığında koşulsuz kırk adım geriye çekilmişler. Düşmanlar, Kızılçı Hanım'ı bir çaresini bulup öldüremezlerse, kendilerinin bu savaştan galip çıkamayacaklarını anlamışlar ve ona tuzak kurmaya karar vermişler.

Kızılçı Hanım'ın cesurca savaşp kâfirleri tir tir titretmesi Müslümanları çok sevindirmiş, kâfirleri kaygılandırmış. Kızılçı Hanım, düşmanın dikkatini çektiğini bilse de kendini çemberin dışına atmadan, durmaksızın düşmanın üzerine saldırmış. Kâfirler geriye çekilir gibi yapmışlar ve iki nişancı, Kızılçı Hanım'ın iki eline nişan alarak ok atmış. O anda tıpkı gökyüzünden gürültüyle dolu yağıyor gibi Kızılçı Hanım'ın elinden kılıcı ve mızrağı düşmüş. O, bir hamleyle kılıcını alarak kâfirler ile biraz daha çarpışıp yavaş yavaş geri çekilmiş, kendi mevzine geri çekildiğinde, kâfirler, üşüşerek üzerine gelmeye başlamışlar.

Kızılçı Hanım'ın eline saplanan oklar zehirle sulandırıldığı için, zehir, onun vücuduna işlemiş ve kendinden geçmeye başlamış. Kızılçı Hanım, aniden attan düşerek yere yığılmış. Müslümanların mevzi uzak olduğu için, onu hemen kurtaramamışlar. Çünkü kâfirler sürekli üzerine gelmeye devam ediyorlarmış. Kızılçı Hanım, kâfirlerin kan damlayıp duran kılıcına ve çirkin suratına öfkeyle bakarak, yerden kalkmaya çalışsa da yerinden kıpırdayamamış. Düşmanın vahşet dolu eline düşmek kaş ile göz arasındaymış. Kâfirlerden korkmayı onuruna

yediremeyen Kızılça Hanım, ne yapacağını bilemeyerek, bir göğe bir yere bakıp Allah'a sığınmış. Aniden yer yarılmış ve Kızılça Hanım'ı koynuna alarak kapanmış. Kâfirler, bu kerameti görünce şaşırıp kalmışlar ve ne yapacaklarını bilemeyerek öfkeyle yere bakmışlar ve geri çekilip gitmişler.

O günden sonra Müslümanlar, Kızılça Hanım'ı koynuna alan yere gelerek, dua ederek dilekte bulunur olmuşlar. Hacet sahipleri, isteğinin yerine gelmesini dilermiş; hastalar, hastalıktan kurtulmayı dile, çocuksuz kadınlar, çocuk sahibi olmayı diler olmuşlar. Bu âdet, günümüze kadar devam edip gelmiştir.¹²⁸

Alp tipini incelerken verilmiş örneklerin tümü, savaşçı tip için de geçerlidir. Destanlarda görülen savaşçı tip ile alp tipi arasında ancak bilgelğe mesafe bakımından fark olduğu söylenebilir. Bilgelik, basiretli olma, toplumun kolektif hafızasında yer etmiş gelenek ve göreneklerin taşıyıcılığında sorumluluk yüklenme gibi birtakım toplumsal dayanaklar alp tipinin ayırıcı özellikleridir. Savaşçı tipin, alp tipine göre daha fazla bilek gücü ve aktivasyon gerektirdiği düşünülebilir.

İslam havzasına dâhil olduktan sonraki versiyon çeşitliliğinde görülen değişimler, savaşçı kadın tipini de değiştirip dönüştürmüştür. Değişimin bizzat Emevi Arap geleneği ile ilintisi vardır. Bu değişim sonucuda kadınların daha az meydanlara çıktığı, evlerinin direği olmaya devam etmelerine rağmen “dışarı”nın işine pek karışmadığı, uysal, söz dinleyen, munis tipler “bahadır” kadınların sinik gölgeleri olarak görülmeye başlar. Burada dar bir parantezle bir başka hususa dikkat kesilmek gerekir. Zamanla dâhil olunan dinsel havzanın etkisi ve Arap kültürünün baskın unsurlarının Türk boylarında görülmeye başlan-

¹²⁸ *Uygur Helk Rivayetleri (Şehsler, Vekeler Hekkidiki Rivayetler)* 3, Şinciang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümcü, 1998, s. 207-209. (Aktaran: A. İnayet- A. Öger, *Turkish Studies*, Volume: 4/3, Spring, 2009, s. 1.

masıyla, İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) zamanında birtakım haklara kavuşmuş olan kadınların, Emevi saltanatı başlar başlamaz eski, sert, kıyıcı, eve kapatıcı, muhalefeti engelleyici, eğitimi hiçe sayıcı zihniyetiyle karşılaştıkları tarihsel kaynaklarda zikredilir. İlk örneğini Peygamber'in son eşi olan Hz. Ayşe'de görmekteyiz. Kadın muhalefeti, haksızlıklara karşı durma, ıslah edici rolüyle toplumsal muhalefet taraftarlarını bir araya toplama gibi eylemlerin, Arap toplumunda söz konusu dahi edilmemiş olması ve bu alanda pratiklere dair "kadın şairler" dışında herhangi bir verinin olmaması, Ayşe'nin bir kadın olarak muhalefet girişimlerini daha da anlamlı kılar.¹²⁹ Zira Ayşe evvela, biat edilmiş bir halifeye karşı duruşu ve onu eleştirmesiyle Arap geleneğinde bir gedik açmıştır. Onun bu tavrı, Emevi saltanatı döneminin hemen öncesidir. Ondan önce Aişe, Peygamber'in sürekli yanında bulunan, sosyal ilişkilerinde, toplumun eğitimi sorumluluğunu yerine getiren, İslamın en önemli ikinci kaynağı olan hadis konusunda referans gösterilen, İslam hukukunun icrasında görüşleriyle yön veren bir kadındır. Onun başlattığı muhalefet hareketinde, Mekke'den çıktığı ilk anda yanında 3 bin kişinin olması¹³⁰ Ayşe'nin, dönemin muhalefetinde başarılı bir ikna yöntemi takip etmiş olduğunu gösterir. Ayşe parantezini açmamızın nedeni, Asya bozkırlarında hâkimiyet süren Türk boylarının İslam hinterlandına girdikten sonra kadınlara karşı bakış açıları'nın daraltıcı yönde gelişmiş olmasının nedenlerinin yanlış adreslerde aranmış olmasıdır. Arap saltanatının, kendi bekası için kadını ve kadın muhalefetini manipüle edilmiş ve fetvalarla siyasallaştırılmış İslam kurallarını kalkan ederek

¹²⁹ Harun Reşit Demirel, "Hz. Aişe ve Siyaset", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 3, 2000, s. 132.

¹³⁰ Ethem Ruhi Fırlı, "Cemel Va'kası", *İslam Ansiklopedisi*, C: VII, TDV, İstanbul, 1993, s. 322.

susturması, buradaki doğru adrestir.¹³¹ Bu susturma eylemi, asırlardır İslamın fikri ve zikriymiş gibi algılanmış, nihayet bugün de içinden çıkılmaz ön yargıların devam etmesine neden olmuştur. Bugün, gerek kurumsal din gerekse geleneksel algılar, kadın söz konusu olduğunda Arap zihniyetinin temel kabullerini dinin serdettiği kısıtlamaları gibi sunmakta ve tarihsel yanılgıyı devam ettirmektedirler. Hz. Ayşe, içinden çıktığı toplumun temel dinamikleri göz önünde bulundurularak tahlil edildiğinde cesareti, haksızlığa başkaldırması, korkusuzluğu ve birlikte hareket etme kabiliyetiyle Orta Asya bozkırlarında at süren Türk kadınlarıyla aynı animus arketipini harekete geçirmiş bir kadın olarak değerlendirilebilir.

GÖLGE KADIN ARKETİPİ

Görünüşe göre, Doğu halklarının büyük ana tanrıçalarının hepsi de yaratıcı olduğu kadar yıkıcı, yaşam ve döllenme tanrıçası olduğu kadar da ölüm tanrıçasıdır.

Ak Ana, Kara Han'a sudan çıkıp 'yarat' ilhamını veren dişiydi. Bir dişinin yaratmak üzerine Tanrı'ya ilham vermesini de kısılandı kişi. Hayatı boyunca dişiye sahip olmak üzerine mücadele etti. Dişi, Tanrı'nın ilhamından bir ışık olduğunu unuttuğunda kişinin kötülük ağlarına takıldı ve bir Lilith'e dönüştü. Kızıldeniz'e kaçıp şeytanlarla evlenen ve binlerce çocuk sahibi olan Lilith.

Gölge arketip, insanın her iyi davranışının kötü bir davranış kalıbıyla eşitlendiği, bilinçdışının dehlizlerindeki karanlık yanımızı temsil eden iyinin karşıtı olan davranış kalıplarıdır. Analitik psikolojinin kurucusu Jung, buna, gölge

¹³¹ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 2. Basım, Kitabiyat Yayınları, İstanbul, 2000.

arketip der.¹³² Yapısında karanlığın, gizin ve bir kötülüğün olduğu, iyi yanımızın ters karanlık tarafını temsil eder. Gölge arketipi kötülüğü temsil eden bir tip değil, insanın iyi yanının bilinmeyen, tekinsiz, tehlikeli, sınırları belli olmayan yanını temsil eder. Bilinçdışının alanında olmasıyla bilinemezlik bir tekinsizlik yaratır. Ahlaki açıdan kabul edilemez, onaylanamaz olan, tepki doğuran ya da zarar verici olan duygular bilinçdışı alanda tutulur. Zihin, eğer ihtiyaç duyarsa bu alandaki bu duyguları harekete geçirebilir. O zaman insanın gölge arkesi ortaya çıkar.

Gölge arketipi, insanın aydınlık yüzünün karanlık yanındır. İyi karakterin içinde bulunan dip noktadaki karanlık yanlar, gölge arkesi olarak adlandırılır. Bu psişik eğilimleri Jung'un söylediği insanın aydınlık yanının karanlık tarafı olarak ele aldığımızda destan veya anlatı kahramanının gölge yanı ortaya çıkar. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür. Gölge arketip, iyi karakterin kötü yüzüdür. Bu yüz, fırsatını bulduğu zaman bilinç dışının serbest alanlarından bilince iner ve davranışlar şeklinde kendini görünür kılar. İyinin içinde kötü, kötünün içinde iyi felsefesinin de beslendiği bu olgu insan psişesinin bilinçdışı alanının gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu bölümde, insanda bulunan gölge arketiplerden birini değil, birkaç gölge arketipi ele alacağız. Birden fazla olan bu psişik görünüm, insanın, iyi yanının alt katmanlarında bulunan, iyinin baskılandığı, bilinç dışının kör noktaları olarak bazen sızıntı bulduğunda meydana çıkan ve kendisini gösteren durumlardır. Bunlar, kadınların psişesindeki karanlık görünüm, şekline destan ve halk anlatılarında yer alan arketiplerdir. Fakat destanlarda yer alan gölge arketipler, analitik psikolojinin tanımladığı göl-

¹³² G.C. Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis, İstanbul, 2003.

ge tipinden farklı seyir takip eder. Bu durum iyi bir karakterin, fırsatını bulduğunda açığa çıkan kötü davranışı olarak değil, başlıbaşına bir başka tipte tezahür eden kötü davranış şeklinde görülür. Kötü karakterin, iyi tipin gölge arketipi olduğu yönündeki yorum, psikanalitik bir yorumdur. Yoksa destan ya da halk anlatılarının böyle bir göndermesi, mesajı ya da iması yoktur. Bu anlatılarda iyi hep iyidir, kötü ise yaptığı her hareketin cezasının iyi eliyle verildiği hep kötüdür. Kötü tipin iyilik yaptığı görülmediği gibi iyi de bir kötülüğe neden olmaz. Fakat bazen yaptığı kötülükten pişman olup iyilerin safına geçen karakterler ya da iyi iken kötüye hizmet eden ve cezasını çeken tipler görülür. Psişik ruhsal tezahürlerin psikanalitik yorumları ne derse desin destanlarda, iyyinin kötü bir yanı görülmez. Burada ontolojik durum geçerlidir. İyi, kutsala yakın hatta çoğu zaman kutsalla ödüllendirilmiş ve hayatı bu çerçevede korunmuş bir karakterdir. Kötü ise mutlaka başka değişkenler üzerinden (aile, ortam, mizaç) kötülükle hemhâldir. Onun, kutsaldan nasibi yoktur.

Destanlarda ve halk anlatılarında iyyinin, güçlünün, merhametlinin, fedakârın, âşğın, cesurun hikâyesi anlatılır. Fakat bu kişiliklerin hemen yanı başlarında zalim, acımasız, bencil, hilekâr, korkak ve hırslı insanlar bulunur. Bu tipler, anlatının kaderini etkileyen kişilikler hâline gelirler. Genellikle, yaptıkları kötülüklerin mislisiyle karşılaşır ve cezalandırılırlar. Fakat cezalandırmaya kadar, iyi insanların hayatını da cehenneme çevirirler.

Gölge arketiplere geçmeden önce, destanlarda ve halk anlatılarında yer alan salt kötü karakterle birlikte, kötülük olgusunu oluşturan kavramları da gölge tip çerçevesinde ele alacağız. Mesela uğursuz kadın bir tip değil, olgusal bir durumdur. Bu kavram öbeğinin kapsamında bazı tipler vardır. Fakat temelde bu kavram, olgusal olarak gölge arketipin tezahürlerine sahiptir. Bu nedenle; sadece tipler ve

karakterler üzerinden değil, o tip ve karakterleri kuşatan olgusal kavramları da bu kategoriye dâhil etmeliyiz. Ama bütün bunlardan önce ana tanrıçalar döneminin Gök Tanrı dönemine evrildiği sürece bakmakta fayda vardır. Çünkü gölge tiplerin birçoğu anaerkil dönemde iyi özelliklere sahipken, ataerkil dönemde kötücül tiplere dönüşmüşlerdir.¹³³ Destanlarda, uğursuz kadınlar, her türlü bela ve musibetin sebebi olarak algılanırlar. Schaeffer bunu açık-larken anaerkilliğin ataerkilliğe dönüşümünün kırılma noktası olduğunu belirtir. Ona göre yaratılışın başında o gizemli başlangıçtaki büyük kökensel tanrıçanın gücünü söküp atabilmek için, onun yerine evrenin tek yaratıcısı olan, biricik ve erkek bir tanrı geçirmek gerekmiştir. Schaeffer, Freud'un "ilkel sürü ve babanın ölümü" konusunda atfını kendisine dayanak yapar: "Belki de her yerde ba-ba-tanrılardan önce var olan ana tanrıçaların bu evrimdeki yeri nedir? Bilemiyorum," diyen Freud, anaerkil dönemin evrimsel döngüsüne dikkat çeker.¹³⁴

¹³³ Genevieve L. *Erkek Akıl/Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"*, çev. M. Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999; M.D. Mascetti *İçimizdeki Tanrıça/Kadınlığın Mitolojisi*, çev. B. Çorakçı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000; FB. Baskan. "Canavardan Kızkardeş: Medusa Mitinin 20. YY. Kadın Şairleri Tarafından Tekrar Yazımı", *Edebiyat ve Bilim-I, II, Uluslararası Edebiyat ve Bilim-I Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2011.; D.Ö. Elçi, "Batı ve Doğu Mitolojilerinde Kadın İmgesi: Tanrıçalar", *Atlas International Refereed Journal on Social Science*, S. 4/11, Ağustos 2018; G. Akmaz, *Mitoloji ve Cinsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Cinsiyet Rollerinin Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2019; B. Patacı, "Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios", *Milet ve Nihal*, 13(2), 2016; E. Kef. "Cinsiyet Algısının Mitsel Kökeni", *Kaygı*, 31/2018.

¹³⁴ Jacqueline Schaeffer, "Kadın Kanının Kırmızı İpliği", *Cogito Annelik Özel Sayısı*, Sayı: 81, Yaz 2015, s. 182.

İyiden Kötüye Dışının Değişimi

Anaerkil dönemde yaratıcı, bereket dağıtıcı, doğurgan, koruyucu ya da çoğaltarak arttırıcı özelliklerinin nasıl olduysa tarihin bir evresinde kötücül ruhlara dönüştüğünü görüyoruz. Bu dönüşümle ilgili araştırmaların kahir ekseriyeti anaerkil düzenin, üretim biçimlerinin değişimiyle dönüştüğü ve ataerkil düzene doğru evrildiği yönünde yoğunlaşıyor.

İçimizdeki Tanrıça'nın yazarı Mascetti, anaerkil düzenin, kadının enerjisinin farkına varan erkek egemen güçler tarafından alaşağı edildiğini belirtir.¹³⁵ Eliade ise kadına atfedilen kötülüklerin, asıl olarak evrene ilk kötülüğün yayılışıyla ilişkili bir “kurgu”dan bahseder. Bu kurgu, Havva'nın yaratılışıdır. Havva, ana karakter olan Âdem'i kandırmıştır ve cennetten kovulmasına, dünyaya sürgün edilmesine neden olmuştur. Bu mit, tanrıça egemenliğini bir anda yok eden, kadının ana sorumlu olduğu mitlerin başlangıcı olarak görülür. Buna eş değerde bir mit de Yunan mitolojisindeki meşhur Pandora'nın kutusu mitidir. Eliade'ye göre söz konusu bu mit, dünyaya, kötülüğün ortaya çıkışını ve bu kötülüğe aracı fonksiyonun kadına yüklenmesini açıklamaktadır. Kötülüğün bir diğer çıkış noktası olarak da Zeus'un, yani tanrının intikamına işaret etmektedir.¹³⁶ Bu konudaki temel birtakım görüşler üzerinde durulabilir.

Ümit Hassan, orman kültünün (doğurganlık/bereket) erkek egemenliğine geçiş ile birlikte önemini yitirmesi olarak gördüğü değişimde, iyi ruhların orman tanrılarının, kötü ruhlara dönüşmüş olabileceği görüşünü savunur. Avcılığın gittikçe önemini kaybetmesi, geçimin bozkırda

¹³⁵ Mascetti, *age.*, s. 42.

¹³⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2003, s. 314.

çobanlıkla ve zamanla da tarımla sağlanması, orman kültürünün yok olmasına sebep olmuştur.¹³⁷

Fuzuli Bayat, eril Gök Tanrı inanç sisteminin mitolojik ana bütünlüğünü bozarak onu baskıladığını ve böylece, erkek egemen topluma geçerken mitolojik ananın aile ve hamile kadın düşmanı şekline dönüştürüldüğünü belirtir. Lohusa kadınlara, bebeklere, hamilelere, gelinlere ve hatta erkeklere, yolculara, atlara musallat olduğuna inanılan bu kötücül ruhlar, kısa süre içinde dişil varlığın kötülük doğurduğu yargısını genelleştirmiştir. Evrilmenin beraberinde dişil ve eril nesneler de bundan nasibini olarak ateş, demir gibi güç simgeleri yer ve anlam değiştirmiştir.¹³⁸

Özkul Çobanoğlu ise ataerkilliğin, tanrıçaların gölge arketiplerini ortaya çıkardığı üzerine görüş belirtir ki bu, konu başlığımızın yani gölge dişil arketipinin vurguladığı husustur. Çobanoğlu'na göre bu dönüşümlere paralel olarak anaerkil dönemde birincil önemde olan Umay Ana, eril olan Gök Tanrı karşısında ikincil sıraya düşmüştür. Bir başka husus, anaerkillikle özdeş olan ateşin, eril bir nesne olan demir karşısında gücünü yitirmesidir. Böylece toplumun, erkek egemenliğini pekiştirecek biçimde demir ve demirci kültürleri oluşmuştur. Fuzuli Bayat'ın yukarıda belirttiği gibi demircilere atfedilen olağanüstü güçler, kadınların tekelinde olan şamanlığın, erkekler tarafından da yapılmasına yol açmıştır.¹³⁹ Yani kısaca dişil unsur olan ateş, şamanik unsurları da yanına katıp anaerkil toplumla

¹³⁷ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*. Kaynak Yayınları, Ankara, 1985, s. 110.

¹³⁸ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 321-324, 328; Fuzuli Bayat, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 54.

¹³⁹ Ö. Çobanoğlu, "Türk Mitolojisi'nde Al Dini ve Okra İlişkisi", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi II*, Ankara, Güz 2012, s. 983.

birlikte gözden düştüğünde, artık, eril nesnelerin zamanı başlamıştır; o da demir ve demirciliktir. Bunun bir getirisi olarak dişil ruhların kötücül kimlikler olarak tanımlanması dönemi başlamıştır. Ayrıca Çobanoğlu, “al” kelimesinin Türkçede kan, ateş, kızılık anlamına geldiğini, Moğol ve Tunguz dillerinde ise kadın cinsel organı anlamıyla dikkat çektiğini belirtir. Yine de esas olarak anlamını Türkçedeki “almak” fiilinden almış olabileceğini ifade eder ve alan, alıcı olan ve dolayısıyla ateş, güneş, kan tanrısı şeklinde düşünölebileceğini belirtir.¹⁴⁰

Abdülkadir İnan, kötü ruhlar arasında kabul edilen Al Ruhü’nün aslında tarih öncesi devirlerden kalan düşmüş bir tanrı/güçlü koruyucu bir ruh/ateş-ocak ana olabileceğini söyler.¹⁴¹ Onun “düşmüş” ifadesinin bir evrim olup olmadığı tartışılabilir. Ona göre al renginin ateş kültü ile bağlantılı olması ve şamanlardan Albastı’dan hastaları iyileştirmek için yardım istemeleri, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çoruhlu ise kötücül ruhların Umay Ana’nın sonradan gelişen olumsuz anlamları olduğunu belirterek, anaerkil dönemin, ataerkil döneme dönüşmüş olma ihtimali üzerinde durur.¹⁴²

Türköne de dişil varlıkların, kötücül varlıklara dönüşümünü ataerkil toplum yapısına evrilmeye bağlar. İnsanlığın ilk evrelerinde güçlü bir yaratıcı olan kadının, ataerkil baskı nedeni ile yavaş yavaş metafizik alandan uzaklaştırıldığını ve olumsuz bir anlam kazandığını vurgular.¹⁴³

¹⁴⁰ Çobanoğlu, am., s. 984.

¹⁴¹ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara, 1973, s. 223.

¹⁴² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 57.

¹⁴³ M. Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark Yayınevi, Ankara, 1995, s. 86.

Albastı

Kötücül ruhlardan birisi olan albastı, kadına atfedilen di-şil kötücül iyelerden biridir. İyinin karşısında bir güçtür. Psikanalitik olarak Umay'ın gölge arkesi olan Albastı, Al Ruh, Al Ana, Al Karası gibi isimlerle anılır. Daha çok yeni doğum yapmış kadınlara, çocuklara ve yenidoğan be-beklere musallat olması ve rahatsızlık vermesiyle anılır. Lohusalık dönemine denk gelen sürede Albastı'nın yeni anneye mutlaka "uğraması" söz konusudur. Böyle durum-larda Albastı lohusaları eziyet eder ve lohusa hummasına neden olur.¹⁴⁴ Şan Kızı Destanı'nda Albastı'nın pozisyonu şu şekilde anlatılır:

Albastı'yı şeytan gizlemiş Yer altı derinliklerine Onu yer altı dünyası Tama'nın hükümdarı yapmış. Bunun karşılığında Alp satmış şeytana kendi ruhunu Cin yöreg olmuş Tama Tarhan adını almış Tulpar karşılığında Ve Şürelî'ye teklif etmiş Bin ba-kire kızla değişmeye...¹⁴⁵

Bakire kızlara musallat oluşu, onları, yeraltı dünyasına kaçırmak istemesinden kaynaklanır. Bu bakımdan Yunan mitolojisindeki Hades'in, Demeter'in kızını kaçırmayı olayına benzer.

Albastı'nın da yardımcıları vardır. Bunlar, dişi yaratık-lar olarak insanlara sürekli zarar vermek peşindedirler. Onların mekânı olan yeraltı, tekinsiz ve karanlık bir yerdir. Kaçırıp yeraltına hapsettiği bakireleri, burada, kendileri-ne benzetmeye çalışırlar. *Enkebit*, *Çarşamba Karısı* ile *Kara Kura* adı verilen ruhlar, Albastı'nın yardımcıları olarak dü-şünülür. Enkebit, başında altın bir fesi olan ve sağ elinin

¹⁴⁴ Çoruhlu, *age.*, s. 72.

¹⁴⁵ Mikail Baştı, *Şan Kızı Destanı*, çev. Avidan Aydın, KBY, Ankara, 1991, s. 25.

ortası delik bir varlıktır. Bu varlık, görünüş olarak Alkarısı şeklinde olan kötücül bir varlıktır. Ayrıca Albastı'nın yardımcıları olarak kedi, köpek ve sırtlan gibi hayvan şekillerine giren ve *Kapos*, *Harparik*, *Kıbilik* veya *Hıbilik*, *Kepoz* gibi değişik adlar ile anılan başka varlık da mevcuttur.¹⁴⁶ Kara Kura adlı iye ise Alkarısı ile aynı görev yapısına sahiptir. Keçiye benzeyen Kara Kura, gün ışığından korkan, güneş doğunca kımıldayamayan bir varlıktır. Çarşamba Karısı ise saç baş karmakarışık, üstü başı özensiz kadın olarak tanımlanır.¹⁴⁷

Albastı'ya Bahaettin Ögel, *Türk Mitolojisi*'nde geniş yer verir. Tasvirlerle etkileyici detaylara yer veren Ögel, Albastı'nın farklı yönlerini anlatır. Buna göre çirkin, saçları dağınık, güçlü kuvvetli ve uzun boylu olarak tasvir edildiği gibi dünyadaki en güzel kadından bin kat daha güzel olduğu şeklinde rivayetlerin varlığına dikkat çeker. Bununla birlikte siyah-kırmızı uzun bir elbisesinin olduğu, atların yelini örmeyi sevdiği rivayet edilir. Sarışın Albastı'nın keçi ve tilki suretinde lohusalara yaklaştığı, kara albastının ise daha ağırbaşlı bir şekilde görünüp, keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş gibi çeşitli şekillerde yaklaştığı dağınık saçlı, yağlı vücutlu, cadıya benzer bir görünümle “el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, çıplak gezen, çok büyük göğüslü, tepesinde gözü olan çok çirkin, yetmiş memeli ve her memesi ile yetmiş bebeği emziren çirkin bir kadın, sarışın ve şişman bir kadın, da-

¹⁴⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 69, 300, 516; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK, Ankara, 1998, s. 259.

¹⁴⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller, İncelemeler*, s. 167; Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara 2003, s. 137-138; Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap, Ankara, 2005, 34-35; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1999, s. 26.

ğınık saçlı bir kocakarı, bir dev şeklinde” olduğu rivayet edilir. Kazaklarda anlatılan Albastı tipi alnında tek gözü olan, iğrenç görünümlü bir mahlûk biçiminde tasvir edilir.

Albastı’nın, Umay’ın gölge arkesi olduğunu söylemiş-tik. Bu konuda Türk mitolojisinin temel yaratıcı tanrı-çası olan Umay’a bakmak gerekir. Daha çok *Hara Umay*, *Kara Umay*, *Al Kızı*, *Almıs* gibi isimlerle anılan “kötüleştirmiş Umay” tipi tam da Albastı’ya yansıyan bir ruhtur. Türk mitolojisinde çocukların, annelerin, aile ocağının koruyucu-şu olan, iyi bir ruh olarak düşünülen Umay Ana, tarihsel süreç içerisinde bu iyi özelliklerinin yanında kadınlara, çocuklara zarar veren kötülük kaynağı bir yapıya da dönüşmüştür.¹⁴⁸ Bu dönüşümü Freud gibi evrim olarak mı yoksa tarihsel süreç gereği avcı-toplayıcı düzenden tarım toplumuna geçerken erkeğin, değişen güç ve kuvvet dengesinin bir tezahürü olarak ataerkil yapının baskın gelmesine mi bağlamak gerekir? Yukarıda tartıştığımız bu soruların cevapları ne olursa olsun, anaerkil bir toplumun toprak merkezli, doğurgan, bereket ve koruyuculuk iyele-lerinin zamanla kötücül ruhlara dönüştüğü ve insanlardan intikam aldığı görülür. Mascetti ise bu duruma ekstrem bir açıklama getirir. Onun temel tezi, kadının ergenliğe geçişindeki âdet olma hâli, onda büyük bir enerjiyi ortaya çıkarır. Tanrıça mitolojisinde tekrar tekrar ortaya çıkan temalardan birinin, ilahenin yaratıcı ve yok edici olmasının nedeni de işte bu âdet olma olayıdır. Bu arketip doğrudan doğruya, genç kadının gelişmesindeki temel evre olan fiziksel âdet görme deneyimlerinden kaynaklanır. Yani âdet gören kadında ortaya çıkan yüksek enerji, yıkıcı bir arketip olarak kadın bilinçdışında kodlanmıştır.¹⁴⁹ Böylece kadının intikamı, kendisinde varolan bir potansiyelin ortaya

¹⁴⁸ O.A. Kayabaşı, “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 2016, s. 224-225.

¹⁴⁹ Mascetti, *age.*, s. 36.

çıkmasıyla gölge arketipin bilinçaltından fıskırması yoluyla gerçekleşir.

Uğursuz Kadın

Dönüşen kadın imgelerinin başı, uğursuz kadın imajıdır. Yunan mitolojisine baktığımızda tanrılarla dostluğu bozulan ve kovulan insan için düşünülmüş esas ceza kadındır. Güzel, naif, bir o kadar zehirli olan kadın. Mitolojide ilk ceza ve dinde ilk günah, kadının yaratılmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁵⁰

Uğursuz kadın, öncelikle cinsiyetçi bir kavramdır. Uğursuz erkek kavramının neredeyse hiç kullanılmadığını fakat uğursuzluğun genellikle kadına atfedildiği bir gerçektir. Kadına giydirilen bu olumsuz sıfat onun hileci, fitneci, düzenbaz fiiliyatlarını betimleyen bir sıfat olmaktan öte, bizi “haktan nasibini almamış, hayır kendisine uğramamış” gibi kavramlarla örtüşür. Bu yönü ile uğursuz kadın kutsalla ilişkisi sorunlu, lanetli ya da kesik nasibini başkalarına da bulaştırıp yayan, kötü nazarlı kişi olarak görülür.

Kadının uğursuzluğu, mitolojik bir dayanakla günümüze kadar gelmiştir. İtil Bulgarlarının Şan Kızı Destanı’nda Alp Süreli adlı karakter, Alp Ajadaha’nın yardımcısı olarak anlatılır. Bu alp, bir devdir ve ilk insanın yaratılışında rol oynar. Destana göre Alp Süreli, insanın toprağını yoğurup ilkin insanı yaratmak ister. Toprağına bal karıştırarak onu biçimlendirir. Fakat karışım, kadına yetmez. Bal yerine toprak ile tükürüğünü karıştırır ve kadın bedenini yaratır. Bu nedenle kadın, bir maddenin (bal) bitişine denk gelmiş, ondan nasiplenememiş ve daha aşağı, değersiz bir madde ile yaratılmış olduğundan uğursuz sayılmıştır.¹⁵¹

¹⁵⁰ Emine Kef, “Cinsiyet Algısının Mitsel Kökeni”, *Kaygı*, 31/2018, s. 22-41

¹⁵¹ Salih Uçak, “Şan Kızı Destanı’nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Değerlendirme”, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 4 Aralık 2013, s. 136.

Toprağı ve balı voğurmuş ve karışımın yardımıyla erkek çocukların vücudunu güzelleştirmiş. Küçük kıza baldan yetmemiş, o zaman alp toprağı voğurmuş. Kendi tükürüğü ile -bu sebeple söylenir- kadın uğursuz diye.¹⁵²

Destanda, Alp, Hursa (Güneş) ruhu üfleyen devdir.

Uğursuz kadının mitolojik uzantısında sadece ilk yaratımdaki karışım etkili değildir. Onun, belki de bu karışımın bir sonucu olarak “ilk günah” olayından sorumlu tutulması da uğursuzluğun devam ettiğinin bir işareti olarak özellikle Hristiyan literatüründe yer etmiştir. İlk insanın bal ile yoğrulmuş olması onun günahsızlığına, saf ve değerli olduğuna işaretken, bu karışımın kadın yaratılırken eksik kaldığı ve toprağının bir “atık”la karılmış olması onu, ilk günahın temel müsebbibi yapmaya yeter. Nitekim dinsel anlatılara yansıyan da budur ve kadın ilk insanı/erkeği kandıran, yoldan çıkaran kimliği ile cennetten kovulmasına ve türlü meşakkatlerle karşılaşmasına ve bunu bir ömür devam ettirmesine yol açmıştır. Bu bile başlı başına onun, uğursuz olarak algılanmasına yol açmış olgusal bir kabuldür.

Büyücü Kadın

Büyü, olağan hayat akışına insan eliyle metafizik müdahale olarak görüldüğünden tekinsiz alan sayılmıştır. Büyü yapabilen olumsuz karakterler çoğunlukla kadındır. Kadınlar, arkaik dönemlerde özellikle doğurganlıkları nedeni ile tekinsiz addedildiklerinden çocuk doğurmanın da bir büyücülük neticesi gerçekleştiği inancı uzun süre korunmuş, kadın sürekli tekinsiz alanların temel öznesi olarak algılanmıştır. Büyü yapma yeteneğiyle destanlara dâhil

¹⁵² Baştu, *age.*, s. 12.

olan ve yaptığı büyü neticesinde, önce kahramana zarar vermeyi amaçlayan fakat daha sonra kahramanın safında yer alan karakterler, bu baskın özelliklerinden dolayı “büyücü tipi” olarak adlandırılmıştır. Büyücü tipini iyilere zarar verecek şekilde destanlarda yer almaları nedeniyle kötülük olgusunu açığa çıkaran gölge arketip görünümüleri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Daha çok masallarda karşımıza çıkan sihir ve büyü ile ilgili olağanüstülükler, Kırgız destanlarında da azımsanmayacak ölçüde yer alır. Destanlarda, kadın ve erkek olarak karşılaşılabilecek büyücü tipi karakterler, destana olumsuz tipler kategorisinde başlasalar da bu karakterler sonradan olumlu tipe dönüşmektedirler.

Kırgız destanlarındaki büyücü tipi kadınların ayırt edici eylemler ailesine fayda sağlama, bahadıra yardım etme, bahadırı yolculuğa gönderme, büyü yapma ya da yaptıрма, kılık değiştirme, din değiştirme şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁵³ Bu eylemler, bir karakterin büyücü tipi olarak adlandırılması için zorunlu olan eylemlerdir. Fakat yine de “iyi” büyücü tiplerin varlığı da söz konusudur. Burada ki kriter, eylemin hangi amacı taşıdığıdır. Amaç, büyüü ve büyücüyü iyi ya da kötü yapmaktadır. Bir başka husus, büyücü kadınların kötüden iyiye evrilmeleridir. Destanlarda, kadın büyücü tipi karakterler, destana olumsuz tipler olarak girerler fakat sonra olayların akışıyla bu kadınlar, olumlu tiplere dönüşürler. Büyü yapabilen olumsuz karakterler genellikle kadındır ama kahramanın yardımcı büyücüleri kahir ekseriyet erkek büyücülerdir.¹⁵⁴ Destanlarda olumsuzdan olumluya evrilen kadın büyücüler, ge-

¹⁵³ Selami Fedakar; Hüseyin Aksoy, “Türk Destanlarında Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili Kırgız Destanları Örneği”, *Millî Folklor*, Yıl: 31, Sayı: 124, 2019, s. 112.

¹⁵⁴ Hüseyin Aksoy, *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*, Ege Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2019, s. 258.

nellikle ailesine fayda sağlama, bireysel çıkarlar için birine zarar verme, bahadıra yardım etme, bahadırı yolculuğa gönderme ya da âşık olma neticesinde büyü ile bir bahadırla evlenme, fal bakma, bedene zarar ya da kahramanın etrafında dönen fayda-zarar üzerine büyüler yaparlar. Büyüyü yapan kadın, bazen kahramanın en yakını bazen onun karşısında bir düşman şeklinde de olabilmektedir.

Manas Destanı'nda bu türden büyücü kadınlar görmektediriz. Bunlardan birisi Aruuke Destanı'nda görülür. Aruuke, Koşoy Han'ın karısıdır. Kocasını karşılaştacağı bir tehlikeye karşı uyarır. Bu tehlike, büyülü ve tehlikeli yaratıklar olan bir kadın ve çocukla karşılaşmasıdır. Destana göre, Koşoy Han yolda önce çıplak başlı, kıyafetsiz, yalınayak, sekiz dokuz yaşlarında bir çocukla karşılaşacaktır. Çocuğun tekinsiz isteği sonrasında Koşay Han, onu geçip bir kadınla karşılaşacaktır.

Olağanüstü güçlere sahip olan bu çocuğun Koşoy'dan aşık kemiği soracağını söyler. Çocuğa hiçbir şekilde gücünün yetmeyeceğini, ondan kurtulmanın tek yolunun yüzüne bakmadan istediği kadar aşık kemiğini vermek olduğunu belirtir. Kıyafetsiz olan bu çocuğun sonunda aşık kemiklerini koyacak kıyafeti olmadığından geri vereceğini tam bu sırada çocuğu kolundan tutarak yenebileceğini söyler. Bu çocuğu geçtikten sonra karşısına bir ayar (büyücü) kadının çıkacağından haber verir. Bu kadını, dışkısını eteğine yapan ve elinde ibriği ile dolaşan, karşılaştığı kişilerden kirış isteyen biri olarak tarif eder. Onu yenmenin yolu, önce tepelerden geyik ve dağ keçisi vurup onların kirışlerini toplamak ve kadın her istediğinde ona uzaktan vermektir. Bu kadının ibriği büyülü olduğundan ona dokunanlar ibrikten akan bir göl dolusu suyun içinde boğulur. Koşoy karısından bu öğütleri dinleyip yola koyulur.¹⁵⁵

Tekinsiz Aruuke, destanda, başka bir tekinsizliğe karşı kocasını uyarır. Aruuke aslında bir büyücüdür. Fakat büyü

¹⁵⁵ Koenalıyev vd. 2017a: 300-301. (Aktaran: Aksoy, *at.*, s. 263).

yeteneğini kahramanın yararına kullanır ve onu çeşitli tehlikelerden uzak tutar. Destanın ilerleyen kısımlarında ise yolda karşılaşılan büyücü kadın görülür. Adı Kubanger'dir. Bu bir cadı kadındır. Küçük yaşta büyücülük işleriyle uğraşmış, ileri yaşında büyücülükte ustalaşmış bir tiptir. Kubanger, Dagalak adlı devin şehrine giden yolda oturur ve bu şehrin bekçiliğini yapar. Gelen geçene zarar vererek devî korur. Yenilmez güçlü bir tip olan Kubanger, ayakları yere basmadan hızlıca hareket eden bir varlık olarak tasvir edilir. Koşoy onunla karşılaştığında Kubanger, elinden alınan sihirli çaydanlığa rağmen Koşoy'un onu alıp çaldığı kayadan kalkarak on altı yaşında genç bir kıza dönüşür. Koşoy, başarısız olur ve Kubanger'in kurbanı olarak gözleri kör olur. Ardından bir başka büyücü erkek, kahraman Koşoy'a başka bir büyü yaparak Kubanger'in büyüsunü bozar. Koşoy'un gözleri açılır ve altı gün altı gece güreş tutar ve Kubanger'i sonunda yener. Bu esnada Koşoy'a âşık olan Kubanger, ona bütün büyücülük sırlarını açıklar ve böylece kötü tipten iyi tipe evrilir. Koşoy ile Kubanger evlenir. Sır, artık erkeğe geçmiştir.

Manas'taki bir başka büyücü kadın tipi Katıran hikâyesinde. Katıran, yaşlı bir kocakarıdır. Tekinsiz bir yerde yaşar. Yaşlı ve çirkindir. Kılıktan kılığa giren ve pek çok varlığa hükmedebilen bir karakterdir. Onunla savaşan Kırgızlardan Arsalan, elindeki efsunlu kılıcı sallayarak Katıran ile savaşır. Keşmir ayetlerini okuyup büyüü bozar ve Katıran'ı yener. Büyünün bozulmasıyla tıpkı Kubanger gibi güzel bir kıza dönüşür.¹⁵⁶

Manas'ın bahadırlarından Er Ürbü ile karşılaşması destanda anlatılır. Burada da Er Ürbü'nün yaşlı kadın tarafından kör edildiği anlatılır. Ürbü'nün yanındaki iyi büyücü, büyüü bozar. Kötü büyücüyü de kendilerine yardım

¹⁵⁶ Aksoy, *at.*, s. 265.

edecek ak sakallı bir ihtiyara çevirir. Böylece hem büyücü ölmekten kurtulur hem de kahraman, yardım ederek iyi sınıfına dâhil olur. Bunun gibi Manas'ta geçen Atıla da kendisi büyü yapan, bahadırlar tarafından büyüye maruz kalan kadın tipine örnektir. Capaş ise kırk bir taşı dokuz parçaya bölerek fal bakan bir kadın büyücüdür. Capaş, baktığı falda, Cazbilek'in dünyaya nam salacak bir yüğüt doğuracağını haber verir. Vahşi hayvan yüreği yiyerek hastalığından kurtulup çocuk doğuracağını haber veren büyü-cü kadın ödüllendirilir. Capaş iyi büyücü sınıfında sıklıkla benzer tiplerine rastladığımız bir tiptir. Ayrıca *Munduk* (Munduk-Zarlık Destanı) ve *Ayan* (Kız Saykal Destanı) gibi anlatılarda da büyücü kadın tipine rastlanır. Olumsuz büyücü tipindeki kadınlar ise düşmanlık gösteren ve kötünün yanında yer alan tiplerdir.

Düşman Kadın

“Kişinin ruhunda düşman arketipi sosyal çevrenin etkisiyle gölge kompleksi olarak gerçekleşmektedir.”¹⁵⁷ Düşman arketipi genellikle erkek egemen toplumun güç ve hâkimiyet savaşları şeklinde erkekler arasında olduğu düşünülen bir çekişmenin tezahürü gibi düşünülür. Hâlbuki bazı destanlarda kadın düşman tipi, bu genel yargıyı tamamen çürütür. Kırgız destanlarında görülen kadın düşman tipler, erkek kahramanların düşmanı olarak konumlanırlar. Aynı şekilde kahramanı kadın olan destanların çok azında düşman tip kadındır. Buradaki tip seçimlerinde kadınlar erkeklerin, erkekler ise kadınların düşman tipi hâlinde tasarlanmışlardır.

¹⁵⁷ Fulya İçöz, *Masalda Cadı: “Ötekinin” Arketipi*, Ege Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2008, s. 54.

Kadın kahramanın macerasında düşman tiplerin kadından seçilmesi, anlatımda birtakım entrikaların ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Bu durum, destan türü için pek uygun olmayan entrika unsurlarının doğmaması için destanın yaratımında karakter seçiminin de özenle yapıldığının göstergesidir.¹⁵⁸

Düşman tipi doğrudan kahramanı hedef alan bir karakter olarak kahramanın varlığına ve gücüne karşı kendini varetmeye ve dolayısıyla onu güç bakımından yok etmeye çalışır. Destanlarda bu tiplerin en belirgin özelliği, kahramanların ideallerini hedef almış olmalarıdır. Bundan başka yapısal olarak cadı tipini de buna dâhil etmek mümkün iken, cadı tipinde yapısal bir özellik söz konusudur. Cadı, kendiliğinden kötüdür. Cadının hâkimiyet alanında herhangi bir kaygı söz konusu değildir çünkü kahraman, cadının kendi hâkimiyet alanını tehdit etmez.¹⁵⁹ Hâlbuki düşman arkesinde davranışsal bir pozisyon/tercih söz konusudur. Düşman, kahraman tarafından kendi hâkimiyet alanının istila edileceğini, elinden alınacağını, kendine ait konumların tehdit altında olduğunu bilir. Bu önemli bir ayrımdır. Düşman tip ayrıca, kahramanın ideallerinin gerçekleşmemesi pahasına düşündüğü her yola başvura bilir.¹⁶⁰ Buradan hareketle, düşman arketipinin kendi hâkimiyet alanını korumak için anlatı kahramanına her şeyi yapabileceğini söylemek mümkündür.

Düşman tipin soylu oluşu kahramanın yerine kendini koyuşu ya da onun yerine geçmek istemesiyle doğrudan ilgilidir. Hiçbir kahramanın düşmanı dengi olmayan düşük

¹⁵⁸ Fedakar-Aksoy, am., s. 115-116.

¹⁵⁹ İçöz, at., s. 3.

¹⁶⁰ Mustafa Duman, "Türk Halk anlatımlarındaki Karakterlerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019, s. 100.

bir sınıfın mensubu değildir. Bu da düşman tipin varlığını ve davranışlarını tamamen bir hâkimiyet savaşı hâline getirir. Fedakar-Aksoy, makalesinde, tip sınıflandırmalarında ele aldığı düşman tipinin iki önemli özelliğinin bulunduğunu belirtir. Bunlar, bulunduğu bölgeyi korumak ve kahramanla mücadele etmek şeklindedir. Kahramanı erkek olan Kırgız destanlarında “düşman tipinde” yer alabilecek kadın karakterler arasında; *Celmaguz*, *Orongu*, *Saykal*, *Kaşayba* (Manas Destanı), *Mestan* (Munluk ve Zarlık Destanı), *Yedi Başlı Kocakarı* (Boston Destanı), *Celmaguz* (Er Töştük Destanı) ve *Celmaguz* (Coodarbeşim Destanı) gibi tipler bulunur.¹⁶¹

Hilekâr Kadın

Hilekâr tip, kendi amaç ve hedefi üzerinden başkalarını kandırmak ve ikiyüzlü davranarak hile yapmak gibi davranışlarla tanımlanır. Destanlarda kadın hilekârlar genellikle istedikleri şeylerin, istedikleri biçimde cereyan etmesi için birtakım hile yollarına başvururlar. Bu hileler kendilerine de zarar verdiği gibi temelde hedef destan kahramanına zarar vererek gidişatın biçimini etkilemektir. Bu durumda hilekâr tipin temel özelliği, başkalarını kandırmak ve hile yapmak şeklinde belirir.

Mustafa Duman, Türk halk anlatılarındaki karakterlerin olumsuz kadın tiplerine eğildiği makalesinde tiplerin destanlara göre dağılımında ağırlıklı olarak %41 oranında hilekâr kadın tipinin varlığından söz eder.¹⁶² Casus kadın tipinin görülmediği destanlarda hain tipin %14'lük bir payının varlığı karşısında hilekârın neredeyse destan anlatı-

¹⁶¹ Fedakar-Aksoy, am., s. 116.

¹⁶² Mustafa Duman, *Türk Halk Anlatımlarında Olumsuz Tipler-Mit, Destan, Halk Hikâyesi*. Ege Üni, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2017, s. 159.

larının yarısına yakınında görülmesi, destanların tasarlanmasında iyi-kötü dikotomisinin önemli bir yer kapladığını göstermektedir.

Öte yandan hilekâr kadın tipinin cinsiyetçi söylemlerle açıklanması tutarsızlıklar içerir. Şöyle ki kadının biyolojik güçsüzlüğünü zekâsının ortaya koyduğu hilekârlıkla kapatıyor iddiasının kabul edilebilmesi, erkek hilekâr tipinin hiç olmamamasıyla doğrulanabilir. Çünkü erkek biyolojik olarak güçlüdür ve zekâsını gösterecek hilekârlıklara başvurmaz. Hâlbuki ne sosyal hayatta ne de destan anlatılarında erkeğin, sırf biyolojik gücünden dolayı türlü hilekârlıklar için zekâsına ihtiyaç duyacak yollara başvurmadığını gösteren bir tablo yoktur. Aksine, destanlarda erkek olan hilekâr, düzenbaz, dolandırıcı ve hileci tipler genellikle kas gücüne eklenen zekâlarıyla hegamonik bir yapı kurarlar. Kaldı ki kimseden kendisinde bulunmayan bir güçle mücadele etmesi beklenemez. Kadından kas gücü beklenemeyeceği gibi erkekten de yüksek duygusal zekâ beklenemez. Bu demektir ki hilekâr tipin kadına özgü oluşunun, kadınlık durumunun bir neticesi olduğu iddiası havada kalan bir iddiadır. Öte yandan kadının zihinsel performansı birden fazla iş ve eyleme çalışabilme kapasitesiyle kompleks bir yapı arzeder.¹⁶³ Duygusal zekâ denilen bu olgunun destan anlatılarında kadını hilekâr tipe yaklaştırdığı ve hatta öznesi kıldığı görülür. Son kertede hilekâr kadın tipinin destanlardaki varlığı oldukça belirgindir. Fakat düşman arketipi içinde zikrettiğimiz hilekâr tipinde kadın yorumlarına ataerkil bakış açısının hâkim olduğu söylenebilir. Bu yönüyle hilekâr kadın tipi, hiçbir zaman yüksek zekâ göstergesi olarak algılanmamış onun, bu pozisyonuna pejoratif anlamlar yüklenmiştir.

¹⁶³ Mücahit Gültekin, *Bilimsel Araştırmalarda Kadın ve Erkek Farklılıkları*, Aile Akademisi Derneği, Bursa, 2014.

Destanlardaki hilekâr tiplerin en belirgin özellikleri kendi çıkarları için hileye başvurmalarıdır. Zekâlarıyla ve olağanüstü güçlere sahip oluşlarıyla bu kadın tipleri kahramanı yanlış yönlendirerek, onun ailesine yakınlarına zarar vererek ya da türlü hilelerle yolunda giden şeyi bozarak kendilerine alan açmak niyetinde görülürler. Bazen kahramanın yolculuğa çıkmasına neden olacak bir yalanı da kullanırlar. İçlerindeki kin, arabozculuk yapmalarına, kahramanı kıskanmalarına, aldatmaya, iftira ve zarar vermeye döner. Bu yönü ile düşman tipine çok yaklaşırlar. Son olarak bu tip, yapıp ettikleri açığa çıktığında ölümden korktuğu için kaçıp uzaklaşmayı dener. Destanlarda sonu ölüm olan hilekâr tip, kahraman tarafından affedilmez.

Kırgızların Boston Destanı'nda Karaçaç adlı tip, düşman tipine örnek verilebilir. Karaçaç Boston'un ikiz kardeşidir. Han çocuğu olan Karaçaç'ın adını Hızır koyar. Ad koyarken Hızır'ın "Akli herkesten fazlaca, hareketi ondan başka türlü, her yönden tam olsun" duasını alır. Bu dua, Karaçaç'ın hangi tipte olacağının sinyalini veren bir belirtidir.¹⁶⁴ Karaçaç'ın erkek ikizi olan Boston, yetişme döneminde yaşitlarına zarar verdiği için babası Han Buuba sürekli ikaz eder. Boston'un bu huyunu terketmesi imkânsızdır. Karaçaç ise kesin bir çözümle kardeşini uzak bir diyara gönderme planı yapar. Ona, uzak diyarlarda yaşayan Kadımış Han'ın kızı Cezbilek'ten Boston adına haber aldığını, Cezbilek'in Boston ile evlenmek istediğini söyler. Karaçaç, yaptığı plan doğrultusunda ağabeyi Boston'u yola gönderirken ona, yolda yardımcı olacak bilgiler vermeyi ihmal etmez. Boston'un yokluğunda kendisi, Aysakan isimli Farşlı biri ile evlenir ve babasının malını harcar. Anne ve babası ile birlikte halkına da eziyet eden Karaçaç, Boston'un geri dönmesi üzerine abisini yeniden kandırmanın yollarını

¹⁶⁴ Aksoy, *at.*, s. 375.

arar. Karaçaç'ın kendisine ve halkına ihanet ettiğine inanmayan Boston, Karaçaç ile yüzleşir. Fakat kardeşinin hilesi çoktur. Bir yandan halkına zulmeden bir yandan da Fars hâkimiyetini kabul eden kardeş, akli ile tuzaklar kurmaktan vazgeçmez. Kocası Ayşakan'ın endişelenmesi üzerine kardeşinden ebediyyen kurtulacağını düşündüğü bir tuzak kurar. Boston'un eşi Aykanış'ın kaçmasını sağlayacak yalanlar uydurur. Ardından, kendisi de kötü bir evde hasta rolü yaparak yatar. Karaçaç, Boston ile karşılaştığında onu, hileleri ile aldatarak hastalığının çaresi olan ab-ı hayat suyunu bulmaya yollar. Burada Karaçaç'ın amacı, Boston'u yeniden dönemeyeceği bir yola göndermektir. Kardeşi ise onun yaşayabilmesi için yolculuğa çıkmaya hazırdır. Tabibler bu hileyi Boston'a haber verirler. Fakat Boston, kardeşine yine inanır. Büyük zorluklar neticesinde Boston, kız kardeşinin gerçek yüzünü öğrenir. Karaçaç'ı bekleyen ise kardeşi tarafından öldürülmektir.

Baştan Çıkarıcı Kadın

Baştan çıkarıcı kadın arketipi asıl olarak birini kötü bir eylem için bir hedef doğrultusunda yönlendirme içerdiği gibi aynı zamanda kıskanç, başkalarını çekemeyen, iftiracı, sahtekâr, eşlerine ihanet eden gibi özellikleri de kendisinde barındıran iyi huyları olmayan kadın arketipini içerir.

Halk masallarında bu tip kadınların genellikle hemcinslerine karşı cinsle alakalı olarak zarar verdikleri konu edilir. Fakat masalların en belirgin mesajı, “kötülük sahibini bulur” inanışını tescil niteliğindedir. Kötü eylem, eninde sonunda sahibine geri döner ve masal işlevinin mesajını vererek nihayetlendirilir.¹⁶⁵ Helimoğlu'nun derlediği

¹⁶⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Masal Kadınları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7160>, (Erişim tarihi: (28 Mart 2020), s. 87.

masallarda bu kategoriye giren “Gülbahar ile Gülbarın”, “Yedi Çingene”, “Fatma”, “Kül Eşek”, “Bıra Mus”, “Dertli Fatma” anılabilir. Bu masallarda gelinler kaynanalarıyla, kız kardeşler birbirleriyle, arkadaşlar arası çekişmeler ve ölüme varan kötülükler işlenir. Genellikle bu tür masalarda iyiler ölüm ile cezalandırılırken kötüler iyi gün yüzü göremezler. Sonunda onları da acıklı bir ölüm bekler.

Üvey Anne-Kadın

Ebedî dışının iki tezahürü vardır. Biri şefkatli, bereketli, koruyup kollayan diğeri ise yıkıcı, mahvedici ve yok edici güçtür.¹⁶⁶ Psikanalizin bu sınıflandırmasının Türk mitolojik sistemindeki karşılığı Yüce Ana’nın olumlu ve olumsuz iki özelliği ile örtüşür. Umay’ın Yüce Ana olarak bereket saçan, koruyup kollayan, aileyi, çocuğu, nesli muhafaza eden kimliği ile çocuklarını öldüren Kara Umay olarak isimlendirilen ruhun varlığı. Kara May olarak Fuzuli Bayat tarafından zikredilen bu sınıflama, mitik sistemin tamamında görülür.¹⁶⁷ Kara May’ın Dede Korkut hikâyelerindeki görünümüne baktığımızda mukaddimede yer alan kadın sınıflamasında biri dışında diğer kadınlar yıkıcı, yok edici, soldurucu özellikleriyle anılırlar.

Üvey ana kavramı Kara May’ın bir tezahürü olarak, kendisinden olmayan ancak akrabalık bağı ile (eşi) edindiği çocuklarına karşı kötülük dolu tipi temsil eder. Üvey analığın, kendi çocukları dışında bütün çocuklara olan düşmanlığını, Tepegöz anlatısındaki bazı ipuçlarından ya-
kalamak mümkündür. Tepegöz, Oğuz boyundan olan Ko-

¹⁶⁶ A.İ. Gökeri, *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Ankara Üniveristesi DTCF. Yayınlanmamış Doktora Tezi. 1979, s. 25.

¹⁶⁷ Bayat, 2016, s. 50.

nur Koca Saru Çoban'ın nefesine hâkim olamayıp bir su perisiyle birleşiminden doğan çocuktur. Saru Çoban bu girişimi ile suları kirletmiş ve Su iyelerinin gazabı neticesinde alamet bir çocuk dünyaya gelmiştir. Üstelik dünyaya gelen bu çocuk, Oğuz'un başına musallat olmuştur. Buradaki temel kural, suyun, bir yaşam kaynağı olarak hayat verdiği fakat denge korunmaz ise ölümün de kaynağı olabileceği tezidir.¹⁶⁸ Sular, varolmanın temel unsuru olarak saf ve temizdirler, kirletildiklerinde yok olmanın nesnesi hâline dönüşürler.¹⁶⁹ Nitekim bu ölümcül kaynak, Oğuz'a, Tepegöz'ü bir bela olarak göndermiştir. Tepegöz'ün perianası, kendi çocuğundan başka diğer tüm çocuklara karşı Kara May'dır artık. Bu Korkunç Ana Oğuz'un çocuklarına musallat olur, onları türlü belalarla yüzyüze bırakır. Ebedî bir öç gibi Oğuz'un üzerine çöken belada çocuklar acımasızca öldürülür. Oğuz'un âdeta soyu kurutulur. Suda köken bulan perinin, yıkıcı özelliklere büründüğünde Oğuz'u susuz bırakması da enteresandır. Nihayetinde bu belayı tüm insanlığın üzerinden kaldıran Basat, üvey ananın/Kara May'ın zıddı olan bir aslan (aslan dişil semboldür) tarafından büyütülmüş bir kahramandır. Üvey analık, kötülük merkezli bir algı üzerinden sıkça halk anlatılarına da yansımıştır. "Hasınıko ile Cıtto Pıtto", "Dev Anası ve Cake", "Oduncu ve Kızları" gibi masallarda üvey anneler asla iyi değildir. Babayı, çocuklara karşı doldurur ve bazen çocukların ölümüne sebep olacak şekilde masallar biter. Helimoğlu'nın masal derlemelerinde bu kategori için belirttiği "Anasız çocuğun babası da olmaz" deyişiyle psiko-

¹⁶⁸ Ebru Şenocak, "Dede Korkut Hikâyelerinde Yüce Ana'dan Korkunç Ana'ya Umay Ana'dan Kara Umay'a / Karay May'a", *Çağdaş Folklor: Problemler Perspektivler*, Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakü, 2015, s. 101.

¹⁶⁹ Titus Burckhard, *Aklın Aynası*, çev. Volkan Ersoy, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 135.

lojik zemine oturur.¹⁷⁰ Halk masallarında durum bu iken destan ya da diğer halk anlatılarında zaman zaman üvey annenin kuşatıcı, yetimleri toparlayıcı, erkeği yönetici bir güç olduğu roller de mevcuttur.

---

¹⁷⁰ Helimoğlu, am., s. 90.

SONUÇ

Türklerde kadın konusunda birçok araştırma mevcuttur.¹ Bu çalışmalarda kadınlar, çeşitli açılardan ele alınmıştır. Türklerin mitik, dinî ve tarihî anlatıları içinde kadın kahramanların önemli bir yer tuttuğu bu çalışmalarla sabittir. Türk kültür tarihi incelendiğinde, inanç sisteminden yaşama biçimine kadar topluma yön veren, çeşitli özellikleriyle millî değerlerin sembolü hâline gelen sayısız kadın kahramanın yer aldığı görülecektir. Bu çalışmada bugüne kadar yapılmamış bir çerçeveyi kurmaya çalıştık. Bu çerçeve yardımıyla, nesilden nesile geçen kültürel kodlarla inşa edilen ve doğuştan gelen yapıların kadın kahramanların yer aldığı anlatılarda nasıl, hangi biçimlerde yer aldığını açıklamaya çalıştık. Türk kültür yapısını, düşünce sistemini, mitolojik birikimini, dinî eğilimlerini, davranış kalıplarını kendisinde saklı tutan bu arketip yapıların kadın

---

Türk kültüründe kadının yeri için: Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012; Ayfer Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", *Millî Folklor*, 61, 2004; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. 2001; Abdülkadir İnan, "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 2. Basım, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988. Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 3. Basım, İstanbul: MEB, 1975; Osman Turan, "Terken Unvanı", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I*, 67.

kahramanlarda nasıl tezahür ettiğini inceledik. Bu konuda referans aldığımız kaynaklar, Türk düşünce sisteminin temel taşları olan kök metinler oldu. Kitap kapsamında en temel beş kök metne yer verdik. Çalışma sonunda ortaya çıkan bazı sonuçlar bir yandan insanlığın ortak birtakım temel arketiplerine ve daha da özel olarak kadın arketiplerine gönderme yaparken bir yandan da Türklere has bazı niteliklerin kadın arketipal yapılarının ortaya çıktığını göstermiştir. Buna göre kadın arketipleri üzerine şu tespitler yapılabilir:

İnsanlık tarihinin başlangıcında, anaerkil bir dönem yaşanmıştır. Avcı-toplayıcı dönem için geçerli olan bu toplumsal yapıda kadın toprak, doğurucu, besleyici, koruyucu, tahakküm edici nitelikleri ile hâkim durumdadır. Ana soyluluğun temel prensip olduğu bu dönemde, kadına dair mitik unsurlar, kahir ekseriyet bereket ve koruyuculuk etrafında gelişir. Ancak tarım toplumuna geçişle birlikte, bilek gücü, toplayıcılık, pazar, sevk, nakliye, depolama gibi temel gereklilikler erkeğe alan açarken, kadının aynıyla toprağa bağlı kalmasını getirir. Erkek, bilek gücüyle işgücünde daha fazla alana hâkim olur. Bunu, demirin işlenmesi takip eder. Böylece anaerkil toplumdan ataerkil topluma geçiş hızlanır. Bu süreç elbette tarihsel-ekonomik bir süreçtir. Mitik süreçte ise enteresan hikâyeler mevcuttur. Kadının taşıdığı “bilgi”nin, tanrıçaların ölümlü erkeklere âşık olmasından sonra âşıklarına “bilgi”yi vermeleri nedeniyle; çocuk doğuran kadınların kızları, kendilerine; oğlanları, babalarına verdiklerinde ortaya çıkan miras tartışmaları nedeniyle; barbar erkek topluluklarının güneyden kuzeye yaptıkları istilalardan sonra tanrıça tapınaklarını yok ederek kendi erklerini kurmaları nedeniyle ya da tanrıçaların erkek azgınlığından bıkmış şekilde artık göklere çekilmeleri ve böylece dünyadan giden bolluk, bereket ve yeşilliğin yerini tüm dünyayı kaplayan buzul

döneme bırakması nedeniyle birçok mitik hikâye anaerkil dönemin bir şekilde erkeklere kaptırıldığını anlatır.

Cinsiyet üzerine konuşulan anaerkil-ataerkil sürecin mitsel malzemede kadınlar aleyhine değişimine şahit oluruz. Kadına dair mitler, zamanla, ataerkil yapının etkisiyle ve mit yapıcılarının manipülasyonlarıyla olumsuz, indirgeyici, kötülüğün kaynağı, şerrin merkezi ve uğursuz içeriklerle sözlü anlatılarda yer alırlar. Doğuran, besleyen, koruyan, bereket sembolü kadın, yıkıcı unsurların tümünü kendisinde toplayan bir tipe dönüşür.

Öte yandan kadın, mitik anlatılarda bir ana formu taşıyan olarak milletlerin hafıza kutusu niteliğindedir. Bu ana form, içinden çıktığı milletin temel karakteristiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir ve milletlerin kimliklerinin damgasını taşıyan kök metinlerde bulunur.

Türk milletinin temel kök metinlerinde kadına dair ana formlar, genellikle anaerkil toplum yapısının izlerini taşır. Kut sahibi-bilge kadınlar, soyun varlığı, birliği, dirliği ve kaderi için toplumun temel yapı dayanaklarıdır. İdeal eş ve ideal annelik de bu temel yapının vazgeçilmez unsurlarıdır. Doğurganlığın büyük bir değer olduğu, soyun çokluğu ile övünmekten ziyade bir beka meselesi olarak kadınla ilişkili olduğu görülür. Konargöçer toplum yapısının alp-savaşçı tipi ortaya çıkarması normaldir. Türk kadınının korkusuzluğu ve cesareti alp tipinde anlam bulur. Destanlarda belirgin özellikleri alplık olan kadınlar vardır ve bu kadınlar, İslamiyet sahasına girildikten sonra ideal eş ve ideal annelere dönüşmüşlerdir. Bilgelik, bir başka görünüm olarak anaerkil yapının etkisiyle en çok kadınlara yakışan bir nitelik olmuştur. Bunun yanında âşık kadın, var olan potansiyeli ile yapıcı ve yıkıcı, gölge ise çeşitli görünümleri ile düşman kadın arketipinin temel yansımalarıdır.

Yedi arketipal yapı bir yandan kadınla ilgilidir bir yan-

dan da Türk düşünce yapısını ortaya koymasıyla dikkat çekicidir. Bilge kadın arketipinin; olağanüstü niteliklerle donanmış, metafizik alanlara hâkimiyeti nedeniyle biraz tekinsiz, şamanik unsurları da kendisinde taşıyan ve en önemlisi kut sahibi kadına dönüşmesi, Türk düşünce sisteminin kendine özgü yapısının, kadına eklemlediği renktir. Böylece bilge kadın, kut'un sağladığı tanrısallık niteliği ile karakteristik bir Türk arketipi oluşturur. Yine savaşçı arketipi; Türk düşünce sisteminde mitik dönemlere uzanan esrarengiz yapısıyla, alp tipinin bir yansıması olarak kadınla bütünleşir. Alp kadın, Türk mitik dünyasında sadece savaşçı olarak anılmaz, kendi toplumsal koşulları, düşünsel süreçleri ve ortamlarıyla nevi şahsına münhasır bir tip çizer. İdeal eş ve annede görülen karakteristik eşin ve annenin yönetici niteliğe sahip oluşudur. Denilebilir ki hiçbir mitolojik sistemde analar ve eşler Türk mitolojisiindeki kadar yönetici, idare edici ve aileyi bir arada tutucu tipler çizmemişlerdir. Mesela Yunan mitolojisinde görülen çocuk ile baba arasında kalarak çocuğu seçme, babaya çocuk vasıtasıyla ceza verme ya da çocuğu uğruna her şeyi yok etme gibi mitsel anlatılar, Türk mitolojisinde görülmez. Türk mitolojisinde, analar ve eşler bir yandan evin erkeğini diğer yandan oğlu bir arada tutmanın, ikisini tek güç hâline getirip birleştirmenin ve koruyup kollamanın türlü yollarını denemiş ve başarılı olmuşlardır. Babaya duyulan öfkede devreye ana girmiş, babanın evlada vereceği cezada araya yine ana girmiş ve her ikisini uzlaştırmının yolları aranmıştır. Buradaki temel mesaj, birliğin, her şeyin üstünde oluşudur. Çünkü Türk düşüncesinde direk çökerse çadır kalmaz. İdeal eşte de durum çok benzerdir. Bir erkek evlendiğinde asıl olarak evine bir kadın getirmez, soyunu, boyunu, milletini, ırkını emanet edebileceği sevgi ve merhamet fidanı diker. O fidan bir gün çınar olacak ve dallarından insanlığa ışık salacaktır. Göl-

gede ise dişinin tüm gücü arz-ı endam eder. Her nerede olursa olsun, dişinin kompleks zihin dünyası, birden fazla şeyi düşünebilme gücü ve potansiyeli, aynı oranda gölge formlarını da acımasız, yıkıcı ve yok edici şekilde ortaya koyar. Türk mitik düşüncesinde arketipik yapılar, bugün, bizim kimliğimizi oluşturan temel yapılardır. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar gerek Türklerin mitolojik inanç ve düşünce sisteminin gerekse kültür tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, Kamal, *Gizli Dede Korkut*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- Aça, Mehmet, “Reşideddin Oğuznâmesi’nde Kadın”, *Millî Folklor*, 2007, ss. 76-92.
- Akmaz, Gökhan, *Mitoloji ve Cinsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Cinsiyet Rollerinin Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2019.
- Aksoy, Hüseyin, “Kız Darıyka Destanında Kahramanlık Algısı ve Kadın Tipleri”, *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, Ed. Şayan Ulusan; Shurubu Kayhan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Cilt I. /II. Manisa, 2016, ss. 45-58.
- Aksoy, Hüseyin, “Türk Destanlarında Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili Kırgız Destanları Örneği”, *Milli Folklor*, Y.31, S.124, 2019, ss.105-120.
- Aksoy, Hüseyin, *Kırgız Destanlarında Kadın Tipleri*, Ege Üniversitesi SBE Doktora tezi. İzmir 2019.
- Aktaş, Erhan, *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Kömen Yayınları, Konya, 2016.
- Akyüz, Çiğdem, “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”, *Mukaddime*, Sayı: 1, 2010, ss. 169-180.
- Alsaç, Fevziye, “Dede Korkut Hikâyelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C: 6, Sayı: 14, 2018, ss. 91-122.
- Arslan, Muştala; Köktürk, Milay, Boğaç Han Hikâyesinde Davranış Analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 11, İzmir 1997, ss. 247-255.

- Assman, J. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ata Yıldız, Naciye, “Türk Destanlarında Kadın”, 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, 2018, s. 22-27.
- Ateş, Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller/Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, Aksiseda Matbaası, İstanbul, 2001.
- Azap, Samet, “Kırgızların Gelecek Algısını Oluşturan Anne Arketipi: Kurmancan Datka”, *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, Ed. Şayan Ulusan; Shurubu Kayhan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Cilt I. /II. 2016, Manisa, ss.755-761.
- Bachofen, Jakob, *Söylence, Din ve Anaerki*, çev. Nilgün Şarman. Payel. İstanbul, 1997.
- Balaban, A., *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Gazi Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Bars, Mehmet Emin, “Manas Destanı’nda Kahraman Tasvirleri”, *International Journal of Language Academy, Volume 2/1, Spring 2014*, ss. 31-40.
- Bars, Mehmet Emin, “Ak Kağan Destanında Kadın Tipi”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/3 2014, ss. 94-111.
- Bars, Mehmet Emin, “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y: 7, Sayı: XVII, 2014, ss. 345-357.
- Bars. Mehmet Emin, “Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri”, *ULET. Volume 3/2014*, ss. 122-140.
- Baskan, Funda Başak, “Canavardan Kızkardeşe: Medusa Mitinin 20. YY. Kadın Şairleri Tarafından Tekrar Yazımı”, *Edebiyat ve Bilim-I, II. Uluslararası Edebiyat ve Bilim-I Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2011, ss. 88-96.
- Baştu, Mikail, *Şan Kızı Destanı*, çev. Avidan Aydın, KBY, Ankara, 1991.
- Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bayat, Fuzuli, *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi II*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Bayram. Bülent, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010.
- Berktaş, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2005.
- Bilecan, Ennur, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*, Bartın Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2017.
- Bultman, Rudolf, “Yeni Ahit ve Mitoloji: Yeni Ahit’in Mesajındaki Mitolojik Unsurlar ve Onların Yeniden Yorumlanması Problemi”, çev. Cengiz Batuk, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. VI, Sayı: 1-4, 2006, ss. 327-328.
- Burckhard, Titus, *Aklın Aynası*, çev. Volkan Ersoy, İnsan Yayınları, İstanbul, 2020.
- Bülbül, Melik, “Metin Yorum ve Anlam Kavşağında Bildirişim Sorunu”, *Turkish Studies*, Volume 13/12 Spring 2018, ss. 71-84.
- Campbell, Joseph, *İlkel Mitoloji*, Kabalcı, İstanbul, 2000.
- Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, YKY, İstanbul, 2000.
- Can, Ş., *Klasik Yunan Mitolojisi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- Chirli, N., “Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi”, *Turkish Studies*, 3(7), 2008, ss. 292-305.
- Cicioğlu. M.N., *Kırgız Halk Destanı “Kız Saykal” (İnceleme, Metin)*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek, 2010.
- Coler, Ricardo, *Kadın Krallığı*, çev. Filiz Ötürk, Nemesis Kitap, İstanbul, 2010.

- Çakmaklıoğlu, Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Çelik, Şakire, *Canlı Mirza Destanındaki Epik Unsurlar*. Ege Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010.
- Çoban, B.; Özarslan, Z., *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji-Din-İdeoloji*, Su Yayınevi. İstanbul, 2003.
- Çobanoğlu, Ö., *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- Çobanoğlu, Özkul, "Alperenleşen Kadın Destan Kahramanı Altın Arıç Modeli ve Tomris Hatun'dan Süyünbike'ye Kadın Hükümdarlarımız", A. Karaduman, G. Gökalp Aslan vd., *Tarihi Değiştiren Toplumunu Dönüştüren Kadınlar*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2016, ss. 31-40.
- Çobanoğlu, Özkul, "Türk Mitolojisi'nde Al Dini ve Okra İlişkisi", 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi II, Ankara, Güz 2012, ss.981-986.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.
- Demirel. Harun Reşit, Hz. Aişe ve Siyaset. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 3, Yıl: 2000, ss. 123-148.
- Duby, Georges, *Kadınların Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Duman, Mustafa, "Türk Halk anlatmalarındaki Karakterlerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019, ss.153-167.
- Duman, Mustafa, *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler-Mit, Destan, Halk Hikâyesi*. Ege Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2017.

- Duvarcı, A., Türk Destanlarından İki Kadın Portresi: Kanıkey ve Banı Çiçek. VI. Uluslararası Köroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları Sempozyumu Bildiriler Kitabı. (ss. 179-190). BAMER Yayınları, İstanbul, 2016.
- Duymaz, Ali, “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”, *Millî Folklor*, Sayı: 76, 2007, ss. 50-58.
- Ekici, Metin, “Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, *Millî Folklor*, Sayı: 44, Yıl: 11, 1999, ss. 10-17.
- Ekici, Metin, “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 2000, ss. 123-138.
- Elçi, Dicle Özcan, “Batı ve Doğu Mitolojilerinde Kadın İmgesi: Tanrıça’lar”, *Atlas International Refereed Journal on Social Science*, Sayı: 4/11, Ağustos 2018, ss. 826-840.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. L. Arslan, Kabalcı, İstanbul, 2009.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. Kabalcı, İstanbul, 2003.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat. Om Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Erbil, Pervin, *Kibele’den Pandora’ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.
- Erden, Canan, *Dünya Mitlerinde Yılan*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir, 2016.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
- Ergin, Muharrem, *Orhon Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- Erhat. A., *Mitoloji Sözlüğü*, 23. Bsm., Remzi Kitabevi, İstanbul. 2015.
- Erten, Emre, “Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris”, *Mediterranean Journal Of Humanities*, V/2, Sayı: 239, 2016, ss. 237-263.

- Esin, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.
- Fedakar, Pınar, "Besleyen mi Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Millî Folklor*, Yıl 26, Sayı: 103, 2014, ss. 5-19.
- Fedakar, Pınar, *Türk Boylarının Destanlarında Kadın Başkahramanlar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2016.
- Fedakar, Selami; Aksoy, Hüseyin, "Türk Destanlarında Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili Kırgız Destanları Örneği", *Millî Folklor*, Yıl: 31, Sayı: 124, 2019, ss.105-120.
- Fırlıklı, Ethem Ruhi, "Cemel Va'kası", *İslam Ansiklopedisi*, C: VII, TDV, İstanbul, 1993, ss. 320-321.
- Fordham, F., *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. A. Yalçın, 9. Basım, Say, İstanbul, 2015.
- Frazer, J., *The Golden Bough*, New York, 1922.
- Frye, N., *Anatomy of Criticism: Four Essays*, New Jersey, 2000.
- Gafarova, R., Dede Korkut ve Kırım Tatar Destanlarında Ortak Kadın Tipleri. III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" Bildiriler Kitabı, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2016, ss. 639-648.
- Gök, Şule Didem, *Patriyarkal Tarihin Egzotik Kadınları Amazonlar*, Gaziantep Üniversitesi, SBE. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019.
- Gökeri. A.İ., *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*. Ankara Üniveristesi DTCF Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankaran, 1979.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dede Korkut*, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu, İstanbul, 1997.
- Grakov, B.N., *İskitler*, çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

- Graves. Robert, *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, 2. Basım, çev. U. Akpur, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Grimal, P. *Yunan Mitolojisi*, çev. Nihan Özyıldırım. Dost Kitabevi, Ankara, 2005.
- Gültekin, Mücahit, *Bilimsel Araştırmalarda Kadın ve Erkek Farklılıkları*, Aile Akademisi Derneği, Bursa, 2014.
- Günay, Umay, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili-I” *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XXVI/2, 1988, Ankara, 1989, ss. 39-55.
- Gündüz, A. “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi” *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 2012, ss. 129-148.
- Güneş, Asuman, *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında*, Kurgan Edebiyat, İstanbul, 2012.
- Gürses, İbrahim, “Jung’cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Simurg Örneği.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı: 1/2007, ss. 77-96.
- Hanç. B.B., “Canıl Mirza Destanında Kahraman Tipolojisi Açısından Kadın”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, 2012, ss. 499-512.
- Hassan, Ümit, *Eski Türk Toplumı Üzerine İncelemeler*. Kaynak Yayınları, Ankara, 1985.
- İçöz, Fulya, *Masalda Cadı: “Ötekinin” Arketipi*, Ege Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2008.
- İnan, Abdülkadir, *Makaleler, İncelemeler*, TTK, Ankara, 1998.
- İnan. Abdülkadir, *Manas Destanı*, MEB, İstanbul, 1992.
- İnayet, Alimcan; Öger, Adem, “Uygur Türklerin Mitolojik, Dini ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume: 4/3, Spring 2009, ss. 1183-1198.
- Jacobi, J., *Jung Psikolojisi*, çev. Mehmet Arap, Barış İlhan Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Jung, C.G., *Analitik Psikoloji*, çev. Ender Gürol, 2. Baskı, Payel, İstanbul, 2006.

- Jung, C.G., *Dört Arketip*, çev. Z. Aksu Yılmaz. Metis, İstanbul, 2003.
- Jung, C.G., *Psikoloji ve Din*. Okyanus, İstanbul, 1998.
- Kabağaçağı, C.Ş., *Anadolu Efsaneleri*, Bilgi Yayınevi, 14. Bsm., Ankara, 2013.
- Kaçalin, Mustafa S., *İslam Ansiklopedisi*, “Orhon Yazıtları”, C: XXXIII, TDV, İstanbul, 1997, ss. 390-393.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Kültür Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1999.
- Kanter. M. Fatih, “Dede Korkut Hikâyelerinin Arketipsel Sembolizm Yöntemiyle Çözümlemesi”, *Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 7, Sayı: 14, 2005, ss. 131-138.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III, Tip Tahlilleri*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kaplan, Mehmet, “Türk Destanı’nda Alp Tipi” *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Kaplan. Mehmet, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.
- Karacalar. A., *Amazonlar ve Anaerkin Çılgılığı*. İnkılap, İstanbul, 2010.
- Karakaya, Habibe, *Eski Türk Mitolojisi ve Destanlarına Göre Türklerde Anahanlık’ın (Anaerkillik) ve Şamanizmle İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.
- Karataş, P., “Dede Korkut Hikayelerinde Kadınlar ve Kadınların Hikaye Akışına Etkisi”, *Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Hâkim Yayınları, Ankara, 2015, ss. 797-814.
- Kaya, Doğan, *Kırgız Destanları*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2015.
- Kaya, Muharrem, *Türk Halk Anlatılarında Kadın*, *Toplumbilim*, 15, 2002, ss. 49-54.

- Kayabaşı, O.A., “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 2016, ss. 220-228.
- Kayhan, Shurubu, “Tarihten Günümüze Türk Dünyasının Örnek Alp Kadınları”, 3. *Alp Kadın Çalıştayı*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara, 2018. ss. 44-57.
- Kef, Emine, “Cinsiyet Algısının Mitsel Kökeni”, *Kaygı*, 31/2018, ss. 22-41.
- Kınacı, C., Manasçılık ve Kadın Manasçılar. *Millî Folklor*, S. 70, Yıl: 18, 2006, ss. 74-78.
- Kimball, J.D., *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*, çev. M. Çağdaş. İleri Yayınları, İstanbul, 2013.
- Koç, Yasemin, “Banu Çiçek’ten Gülcemal’e Alp Kadın Tipinin İzleri”, *Littera Turca*, Volume 3/2, Spring 2017, ss. 147-154.
- Kolcu, Mehmet Ali, “Havva’nın Öyküsü: Kozmolojik ve Antropogonik Mitlerden Kadın Yaratımına Senkretik Bir Yaklaşım”, *Folklor-Edebiyat Dergisi*. C: 19, Sayı: 73, 2013 (1), ss.185-196.
- Köksal, Behiye, “Orhon Yazıtları’nda Kadın”, *E- Journal of New Sciences Academy Humanities*, Volume: 6/2, 2011, ss. 331-341.
- Köksal, Hasan, “Anadolu’da İslami Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki Kadın Tipleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3 (2), 1999, ss. 207-214.
- Köksal, Hasan, *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, KTB Yayınları, Ankara, 1984.
- Köktürk, Milay, “Kültürün İlk Dili: Mitoloji”, *Bizim Külliye Dergisi*, Sayı: 51, 2012.
- Köprülü, Fuad, *İslam Ansiklopedisi*, “Alp”, C: I, MEB Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 379-384.
- Kramer, S.N., *Sümer Mitolojisi*, çev. H. Koyukan, 2. Basım, Kalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Lloyd, Genevieve, *Erkek Akıl / Batı Felsefesinde “Erkek” ve “Kadın”*, çev. M. Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

- Malinowski, B., *Büyük, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkan. Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Malinowski, B., *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çev. Saadet Özkal, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mascetti D.M., *İçimizdeki Tanrıça/Kadınlığın Mitolojisi*, çev. B. Çorakçı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- Mcdonald, J., *Religion and Myth*, David Nutt, Strand London, 1893.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul. 2008.
- Morgan, L.H., *Eski Toplum I-II*, çev. Ünsal Oksay, Payel Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Orozova, G.; Akmatallyev, A. *Kırgız Destanları 8: Kız Darıyka*. TDK, Ankara, 2010.
- Ögel, Bahaeddin, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C: XIX, Sayı: 75, 1955, ss. 331-376.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, I-II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Önal Akkaş, Sema, "Mit ve Felsefe", *Milli Folklor*, Sayı: 77, 2018, ss. 83-88.
- Öncül, Kürşat, "Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın tipi ve Animus Kavramı", *Turkish Studies*, Volume:3/2, Spring 2008, ss. 574-581.
- Özcan, Emine Sonnur, "İskitlerden Bacıyan-ı Rum'a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (29), 2018, ss. 169-183.
- Özcan, Fikret, "Grek Mitolojisi ve Sanatında Kadına İlişkin Davranış Modellerinin Yansıtılışı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 35, Ağustos 2015, ss. 75-100.
- Öztekin A. "İbn Arabi'nin Ayan-ı Sabitesi ile Jung'un Arketipleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 52: 1, (2001), ss. 293-303.

- Özünel, Evrim Ölçer, *Türk Anlatı Geleneğinde Kahraman, Mitoloji ve İktidar İlişkisi*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Patacı, Bilal, “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal*. 13(2), 2016, ss.154-182.
- Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, çev. Altay Tayfun Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Radloff, Wilhelm, *Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri*, çev. Emine Gürsoy- Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995.
- Reichel, K., *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, TDK Yayınları, Ankara, 2002.
- Rosenberg, D., *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, Kudret Emiroğlu, Tuluğ Kenanoğlu, Tahir Kocayigit, Erhan Kuzhan, Bengü Odabaşı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Saçkesen, A., “Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler”, *Turkish Studies*, 2(3), 2007, ss. 489- 495. Terzioğlu, Ahmet Haldun, *Saka Türklerinin Kadın Hakanı Tomris Han*, Panama Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Sagalayev, Andrey Markoviç, *Ural Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller*, çev. Ali Toraman, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.
- Sağlam, N., “Antik Dünyanın Savaşçı Kadınları: Amazonlar”, *Aktüel Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 2007, ss. 8-15.
- Sağlam. N., “Antik Dünyanın Savaşçı Kadınları: Amazonlar”, *Aktüel Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 8, 2007, ss. 8-15.
- Saydam, Bilgin, *Deli Dumrul’un Bilinci “Türk- İslam Ruhu” Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, Metis, İstanbul, 2017.
- Schaeffer, Jacqueline, “Kadın Kanının Kırmızı İpliği”, *Cogito Annelik Özel Sayısı*, Sayı: 81, Yaz 2015, ss.168-191.
- Schmiede, A., *Kitab-ı Dedem Korkut*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

- Seyidoğlu, B., *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sivri, Medine; Köylü, Işıl, “Karşılaştırmalı Edebiyat ve Mitoloji İlişkisi”, *HUMANİTAS*, Sayı: 2, Güz 2013, ss.185-207.
- Sobol, D.J., *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*, çev. B. Yumrukçağlar, Öteki Yayınları, Ankara, 1999.
- Soury, J., *Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör -İbrahim Açmaz, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Stone, Merlin, *Tanrılar Kadinken*, çev. Nilgün Şarman. Payel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Şahin, Halil İbrahim, “Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Adana, 2012, ss. 563-572.
- Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001.
- Şenocak, Ebru, “Dede Korkut Hikâyelerinde Yüce Ana’dan Korkunç Ana’ya Umay Ana’dan Kara Umay’a / Karay May’a”, *Çağdaş Folklor: Problemler Perspektivler*, Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakü, 2015, ss. 85-103.
- Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları*, 2. Basım, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Temur. N., *Manas Destanı’ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, Kurgan Yayınları, Ankara, 2012.
- Tökel, Dursun Ali, “Metin ve Yorum: Eşsüremlilik Okumak mı Artsüremlilik Okumak mı?”, *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu “Din, Dil ve İletişim” Tebliğler Kitabı*, Ed. Y. Araz, S. Yavuz, B. Çakan, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, ss. 77- 86.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 2. Basım. Kitabiyat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tural, Sadık Kemal, “Dede Korkut Destanlarında Aile”, *Türk Dili*, Sayı: 553, 1998/1, ss. 8-12.

- Türker, Ferah, *Kırgız Destanı "Kız Darıyka" Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005.
- Türköne, M., *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark Yayınevi, Ankara, 1995.
- Tylor, E.B., *Primitive Culture*. Volume: I, Jon Murray Albemarle Street W. London, 1920.
- Uçak, S., "Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Değerlendirme", *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 4 Aralık 2013, ss. 133-143.
- Uluişik, Yaprak Pelin, "Hakas Destan Dairesinde Bir Kadın Kahraman: Huban Arığ", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C: 11, Sayı: 24, 2018, ss. 137-157.
- Uygur, C.V., "Karakalpak Edebiyatında Kadın", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2003, ss. 251-280.
- Ünal. A., "Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler", *Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi Cedrus I*, 2013, ss. 21-32.
- Yardımcı, Mehmet, *Destanlar*, Ürün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yıldız Yücel, Nurdan; Kabadayı, Talip, "Giambattista Vico: Eğitim ve Bilim", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Bahar 2017, ss. 219-232.
- Yonar, Gönül, *Yaratılış Mitolojileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Berkmen, Haluk, "Amazonlar ve Dionysos", <http://www.halukberkmen.net/pdf/185.pdf>. (Erişim tarihi: 06.04.2020).
- Muhsine Helimoğlu Yavuz, "Masal Kadınladı [Kadınları]", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7160> (Pdf dosyasının 81-94. sayfaları. Erişim tarihi: 28 Mart 2020).

GÖNÜL YONAR

GÖRKLÜ SUYUN KURUMASIN

TÜRK MİTOLOJİSİNDE KADIN ARKETİPLERİ

Gönül Yonar, mitoloji çalışmalarının bu yeni veriminde, kadın arketiplerinin Türk destanları ve halk anlatılarındaki anahtar vazifesi gören temel karakterleri üzerinden bir tasnife girişiyor ve tarihsel maceramız boyunca değişmeyen bir söylen çekirdeği etrafında, kültürel etkileşimlerin ağında dönüşerek hayatımıza sürgün veren mitsel kökleri irdeliyor. Geniş Türk coğrafyasının yaygın anlatılarından süzülerek gelen alp, bilge, anne, eş, âşık, savaşçı ve yıkıcı kadın imajlarının mitsel devirlerin gölgelerinden sıyrılarak “Ebedî Dişi”nin vahdeti içinde bizi nasıl kuşattığının hikâyesini okumak için elverişli bir başlangıç, *Görklü Suyun Kurumasın*.

978622

